T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

130612

AZERİ PETROLÜ VE DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ceyhun ŞİRİNOV

T 130612

Danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Mehmet ŞİŞMAN

İSTANBUL, 2003

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi olarak bu konuyu tercih etmemiz petrolün Azerbaycan ekonomisindeki, Azeri petrolünün dünyadaki, dolayısıyla ülkenin tüm yaşamındaki öneminden ileri gelmiştir. Aynı zamanda yabancı şirketler ile imzalanan petrol anlaşmalarının Azerbaycan'a faydalı mı, zararlı mı olduğu yönündeki tartışmaların halen sürmesi bizi böyle bir araştırma yapmaya itmiştir.

Azeri petrolünün çevresinde oluşan uluslararası ilişkileri çözümlemeye yönelik 134 sayfalık bu araştırmada 100'ü aşkın kaynaktan yararlanmamız konuyu çeşitli yönleriyle ve objektif olarak ele alma isteğimizin sonucudur. Ayrıca metinde belirttiğimizi doğrulamak ve daha iyi açıklamak için 22 tablo, 7 şekil verilmiştir.

Her şeyin hızla değiştiği çağımızda, güncel sorunlarla ilgili bilimsel çalışma ürünlerinin hazırlanıp sona gelindiği gün eskimeye başladıkları bir geçektir. Bu nedenle her ne kadar son kaynaklardan yararlanmaya çalışsak da, olaylar dinamik olarak geliştiğinden en son gelişmeleri araştırmamıza yansıtmamış olabiliriz.

Yüksek lisans tezi olan bu çalışmamın yürütülmesinde bana yol gösteren danışman hocam Sn.Yrd.Doç.Dr. Mehmet Şişman'a titizlik ve yakın ilgisinden, tezin tüm aşamalarında çok değerli ve özverili katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunmayı kendime görev bilirim.

Aynı zamanda hayatım boyu olduğu gibi yüksek lisans tezimin hazırlanmasında da maddi ve manevi yardımlarını benden esirgemeyen babama ve anneme da şükran borçluyum.

İstanbul, 2003 **Ceyhun ŞİRİNOV**

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Ceyhun Şirinov
Anabilim Dalı	: İktisat
Programı	: Uluslararası İktisat
Tez Danışmanı	: Yrd.Doç.Dr. Mehmet Şişman
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Mayıs 2003
Anahtar Kelimeler	: Enerji, Enerji Kaynakları, Petrol, Azerbaycan, ABD, Rusya OPEC, Rezerv, Üretim, Tüketim, Hazar Boru Hatları, Anlaşm

ÖZET

AZERİ PETROLÜ VE DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Çalışmada enerji kavramı ve kaynakları, dünya enerji kaynakları arasındaki petrolün önemi, Azerbaycan sosyal yapısı ve Azerbaycan'ın doğal kaynaklarından olan zengin petrolü ve petrolünün dünya ekonomisindeki önemi, Hazar petrolünün ekonomik bakımdan devletlere sağladığı yararlar ve özellikle Hazar'ın Azeri petrolünün önemi gözden geçirilmiştir.

Enerji kaynağı olarak daha çok petrolün önemi anlatıldıktan sonra, dünyadaki petrol talep ve arzı, petrol rezervi, üretimi ve tüketimi, petrol fiyatlarının önemi ve ekonomideki etkisi, OPEC petrolünün dünya ekonomisindeki etkisi, Hazar Denizi ve Orta Asya petrolleri ve bu petrollerin dünya pazarlarına taşınmasında gereken boru hatları anlatılmıştır.

Özellikle, Azerbaycan'ın Sosyal yapısına kısaca değindikten sonra en önemli ticari doğal kaynağı petrolün tarihçesi analiz edilmiş, petrol rezervi, üretimi, tüketimi, petrol anlaşmaları ve anlaşmaların sağladığı yararlar, Hazar'ın statüsü ve Azeri petrollerini dünyaya taşıyacak boru hatları ele alınmıştır.

Ayrıca, Azeri petrolünün ülkeler açısından değerlendirilmesi analiz edilerek Hazar'ın ekonomik bakımdan sağladığı yararlar ve Azerbaycan petrol stratejisinin nasıl olması yönünde diplomatik ve ekonomik politikalar gözden geçirilmiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Ceyhun Şirinov
Field	: Economics
Programme	: İnternational Economics
Supervisor	: Ass.Prof.Dr. Mehmet Şişman
Degree Awarded and Date	: Master – May 2003
Keywords	: Energy, Enrgy sources, Oil, Azerbaijan, USA, Russian, OPEC, Reserve, Production, Consumption, Caspian Pipelines, Agreement

ABSTRACT

AZERBAIJAN OIL AND THE IMPORTANCE AND PLACE IN THE WORLD ECONOMY

At this thesis study reviewed the meaning and the sources of energy, the importance of oil, among the energy sources of the world, social structure of Azerbaijan and reach natural oil sources of Azerbaijan and the importance of it in the economy of the world, the benefits of the Caspian Oil economicaly and especially the importance of Azerbaijanian oil in Caspian Sea.

After mentioning about the importance the oil as the energy resource it was discussed the supply and demand of the oil in the world, oil reserve, production and consumption, the importance of oil prices and the effect on the economy, effect the OPEC oil on the economy of the world the oil of Central Asia and Caspian Sea and the necessary pipelines of those oils to the world marketing.

Especially, after dealing with the social structure of Azerbaijan briefly history of the oil wich is the important commercial natural source was analysed and oil reserve, production, consumption of oil, agreements on oil and the benefits wich are provided through the agreements, the status of Caspian and the pipeline which will carry the Azerbaijanian oil to the world were discussed.

İn addition by analysing the astimation the Azerbaijanian oil for other countries the benefits of the Caspian provided in economy and it was reviewed that the strategy of Azerbaijanian oil wich should follow the eonomical end diplomatics politics.

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ IX

ŞEKİL LİSTESİ XI

KISALTMALAR XII

1.GİRİŞ 1

2.DÜNYADA ENERJİ KAYNAKLARI VE PETROLÜN ÖNEMİ

2.1 Genel Olarak Enerji Kaynakları 4

2.2 Dünyada Mevcut ve Kullanılan Enerji Kaynakları 6

2.2.1 Petrolün Günümüzde Ve Enerji Kaynakları Arasındaki Önemi 10

2.2.2 Petrol Talebi ve Arzı 12

2.2.3 Petrol Rezervleri, Üretim ve Tüketim 13

2.3 Genel Olarak Petrol Fiyatının Önemi 18

2.3.1 Petrol Fiyatları 19

2.3.1.1 Petrol Piyasası 23

2.3.1.2 Petrol Fiyatlarının Artmasına Yol Açan Nedenler 24

2.3.1.3 Yüksek Petrol Fiyatlarının Ekonomilere Etkisi 25

2.3.1.4 Petrol Fiyatları Konusundaki Beklentiler 27

2.3.2 Petrol Sanayisi 29

2.3.3 Taşıma (Nakliye) 29

2.4 Üretici Ülkeler 30

2.4.1 OPEC Nedir? 31

2.4.2 OPEC Ne Zaman Oluşturuldu? 32

2.4.3 OPEC' in Bulunmuş Ham Petrol Rezervleri Nedir? 32

2.4.4 OPEC Dünya Ticaretini Nasıl Etkiliyor 33

2.5 Dünyada Ne Kadar Petrol Var 33

2.6 Dünya Her Gün Ne Kadar Petrol Tüketiyor 33

2.7 Yüzyılın Sonunda Petrol Sanayisi Değerlendirmesi 34

2.7.1 Enerji Diplomasisinin Ortaya Çıkışı 35

2.7.2 Enerji Diplomasisi ve Türkiye Enerji İhtiyacı 35

2.8 Hazar Denizi Ve Orta Asya Petrolleri 36

2.8.1 Hazar Petrolleri 37

2.8.2 Hazar Denizi'ndeki Rezervler 37

2.8.3 Hazar Petrolleri Boru Hatları 40

2.8.3.1 İran hattı 40

2.8.3.2 Afganistan-Pakistan hattı 41

2.8.3.3 Doğu Avrupa hatları 41

2.8.3.3.1 Bakü-Novorosisk (Rusya) hattı 41

2.8.3.3.2 Bakü-Supsa (Gürcistan) hattı 41

2.8.3.3.3 Bakü-Supsa veya Bakü-Navorosisk-Burgaz (Bulgaristan) hattı 42

2.8.3.3.4 Odesa (Ukrayna)-Avrupa hattı 42

2.8.3.4 Çin hattı 42

2.9 Bakü-Ceyhan petrol boru hattı, iktisadi değil siyasi bir hattır 43

2.10 Orta Asya ve Kafkasların Enerji Kaynakları 44

2.10.1 Orta Asya ve Kafkasların Enerji Rezervleri 44

2.10.2 Orta Asya ve Kafkaslarda Enerji Tüketimi ve İthal 46

2.11. Orta Asya ve Hazar Denizi Petrolleri uzerinde Poker Oyunu 48

3. AZERBAYCAN SOSYAL YAPISI VE AZERİ PETROLÜNÜN DÜNYADAKİ ÖNEMİ

3.1 Azerbaycan'ın Sosyal Yapısı 52

3.1.1 Coğrafi Durumu 52

3.1.2 Nüfus 52

3.1.3 Tarım ve Hayvancılık 53

3.1.4 Ulaşım ve Haberleşme 55

3.1.5 İnşaat 56

3.1.6 Madencilik 56

3.1.7 Turizm 57

3.1.8 Sanayi 58

3.1.9 Genel Ekonomik Durum 59

3.2 Azerbaycan'da Enerji Ve Doğal Kaynaklar: Petrol ve Doğal Gaz 62

3.2.1 Azerbaycan Petrolünün Tarihsel Analizi 69

3.2.1.1 Bağımsızlıktan Önceki Dönem 69

3.2.1.2 Bağımsızlığını Kazandıktan Sonraki Dönem 72

3.2.2 Azerbaycan'da Mega Projenin İmzalanması(Eylül 1994)..... 72

3.2.3 Petrolün Azerbaycan Ekonomisindeki Yeri..... 75

3.2.4 Azrbaycan'ın Petrol Anlaşmaları..... 76

3.2.5 Azerbaycan'ın Petrol Anlaşmalarıyla İlgili Hedefleri ve Sağladığı Yararlar..... 77

3.2.5.1 Ekonomik Hedefler..... 77

3.2.5.2 Siyasal Hedefler..... 80

3.2.5.3 Azerbaycan Petrolünde Son Gelişmeler..... 81

3.2.6 Hazar'ın Statüsü..... 82

3.2.7 Azerbaycan'ın Petrol Rezervleri..... 86

3.2.8 Azerbaycan'ın Petrol Üretim ve Tüketimi..... 88

3.2.9 Hazar Boru Hatları..... 90

3.2.9.1 Bakü-Novorosisk Hattı..... 90

3.2.9.2 Bakü-Supsa Hattı..... 91

3.2.9.3 Bakü–Tiflis-Ceyhan (BTC) Hattı..... 91

3.2.10 Azerbaycan'da Arıtma(Refining) Sektörünün Mevcut Durumu..... 93

3.2.11 Azerbaycan'da Petrol İhracatı..... 94

3.2.12 Azerbaycan'da Doğal Gaz..... 94

3.2.13 Azerbaycan'da Elektrik..... 97

4. HAZAR PETROLÜNÜN EKONOMIK BAKIMDAN DEVLETLERE SAĞLADIĞI YARARLAR VE AZERI PETROLÜ

4.1 Azeri Petrolünün Ülkeler Açısından Değerlendirilmesi..... 101

4.1.1 Amerika Birleşik Devletleri 101
4.1.2 Rusya Federasyonu 104
4.1.3 İran İslam Cumhuriyeti 105
4.1.4 Türkiye 107
4.1.5 Japonya 108
4.1.6 Avrupa Devletleri 108
4.1.7 Orta Doğu Devletleri 109
4.1.8 Gürcistan 109
4.1.9 Ermenistan 111
4.2 Hazar Denizi'nin Jeopolitiği: Hazar'ın Ekonomik bakımdan Sağladığı Yararlar 112
4.3 Azerbaycan'ın Petrol Stratejisi Nasıl Olmalıdır? 114
4.3.1 Diplomatik Politikalar 114
4.3.2 Ekonomik Politikalar 115

5. SONUÇ 117

EKLER 121

KAYNAKÇA 129

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : Dünyada Petrol Rezervleri 13

Tablo 2 : Dünyada Petrol Üretimi 15

Tablo 3 : Dünyada 1991-2001 arası Petrol Tüketimi 17

Tablo 4 : Petrol Üreticisi Ülkeler (1.000 Varil/Gün) En Çok Petrol Tüketen Ülkeler 20

Tablo 5 : Bölgeler ve Ülkeler İtibariyle Petrol Tüketimi 21

Tablo 6 : Dünyada Ülkelere Göre Petrol İhracatı 24

Tablo 7 : OPEC Kurucu Ülkeleri..... 32

Tablo 8 : Dünyanın En Geniş Ham Petrol Rezervlerine Sahip Ülkeleri.... 34

Tablo 9 : Dünyanın En Çok Petrol Üreten Ülkeleri 34

Tablo 10 : Orta Asya ve Kafkasya'da Enerji Rezervleri 45

Tablo 11 : Orta Asya ve Kafkasya'da Enerji Tüketimi ve Karbondioksit Emisyonu 47

Tablo 12 : Azerbaycan Cumhuriyeti Enflasyon Oranları 60

Tablo 13 : GSYİH'nın Yıllara Göre Dağılımı..... 61

Tablo 14 : Konsorsiyum Şirketlerinin nihai hisse dağılımı 64

Tablo 15 : Mega Projede Yer Alan Şirketler, Temsil Ettikleri Ülkeler ve Payları 74

Tablo 16 : Azerbaycan'da 1991-2001 arası Petrol Üretimi ve Tüketimi ... 89

Tablo 17 : Boru Hatları ve Konumları 92

Tablo 18 : Azerbaycan'da 1991-2001 arası Doğal Gaz Üretimi ve Tüketimi. 95

Tablo 19 : Türkiye ile Kontrata Bağlanmış Miktarlar (m^3'e çevrilmiş halidir) 97

Tablo 20 : 1991-2001 arası Azerbaycan'da Elektrik Üretimi ve Tüket..... 98

Tablo 21 : 1990-2001 arası Birincil Enerji Tüketimi 99

Tablo 22 : 2000-2001'de Yakıtlara Göre Enerji Tüketimi..... 100

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1 : Fosil Yakıt Üretim ve Tüketimin Bölgelere Göre Dağılımı 7

Şekil 2 : Dünya Kanıtlanmış Petrol Rezervlerinin Bölgelere Göre Dağılımı. 8

Şekil 3 : Dünya kanıtlanmış Doğal Gaz Rezervlerinin Bölgelere Göre Dağılımı. 8

Şekil 4 : Dünya Kanıtlanmış Fosil Rezervlerinin Kullanabilme Süreleri... 9

Şekil 5 : 2001 Yılında Dünya Enerji Tüketimi. 11

Şekil 6 : 2001Yılında Dünya Bölgelerine Göre İspatlanmış Petrol Rezervleri. 14

Şekil 7 : Doğal Gaz Üretim ve Tüketim 96

KISALTMALAR

AB - Avrupa Birliği

ABD - Amerika Birleşmiş Devletleri

ACG - Azeri Çırak Güneşli

ADİK - Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi

AİOC - Azerbaijan International Oil Consortium (Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu)

AGÜ - Az Gelişmiş Ülkeler

ARDNŞ - Azerbaycan Respublikası Devlet Nefl Şirketi

BAE - Birleşik Arap Emirlikleri

Bcf - Billion Cubic Feet

BDT - Birleşik Devletler Topluluğu

BP - British Petroleum SSCB - Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

BTC - Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı

CİPC - Hazar Uluslararası Petrol Şirketi (Caspian International Petroleum Company)

GIOC - Gürcistan Uluslararası Petrol Şirket

GSMH - Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH - Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

IEA (UEA) - İnternational Energy Agency (Uluslararası Enerji Ajansı)

IMF - Uluslararası Para Fonu

JVs - Joint Ventures (Ortak Risk)

KDV - Katkı Değer Vergisi

LNG - Sıvılaştırılmış Doğal Gaz

NOC - (North Absheron Operating Company)

Mt - Milyon Ton

Mtep - Milyon Ton Eşdeğer Petrol

m.v.g(bbl/d) - Milyon Varil/gün

OECD - Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

OPEC - Organization Petroleum Export Company(Petrol İhracatçısı Devletleri Organizasyonu)

PSA - (Üretim Paylaşım Anlaşması)

SOCAR - State Oil Company of The Azerbaijan Republic(ARDPŞ-Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi)

SSCB - Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TPAO - Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

U.A.Ş - Azerbaycan Petrol Şirketi

U.S. EIA - United States Energy İnternational Agency

Kwh - Kg Watt Saat

Mwh - Mega watt saat

Bcf - Billion Cubic Feet

bbl/d - Billion barel/day

mst - Million Short Tons

tcf - Trilton Cubic Feet

tbp/d - Trilyon barel/day

1. GİRİŞ

Enerji bir madde yada maddeler sisteminin iş yapabilme yeteneği olarak tanımlanır. Günümüzde eksikliği tam olarak hissedilmemekle birlikte, yakın bir gelecekte ülkeler enerji gereksinimine olan talep hızla artmaktadır. Ekonomik ve sosyal kalkınmayı destekleyecek olan; sürekli, güvenilir, kaliteli, temiz ve ekonomik enerji temini, enerji politikalarının başında yer almaktadır. Teknolojinin gelişmesine, üretimde ve yaşamda kullanılmasına paralel olarak enerjiye duyulan ihtiyaç da giderek artmıştır.

Dünyada kullanılmakta olan enerji kaynakları ikiye ayrılmaktadır: yenilenemeyen ve yenilenebilen kaynaklar. Kömür, petrol, doğal gaz gibi fosil nitelikli kaynaklar ve geleneksel nükleer enerji gibi yenilenemeyen enerji kaynakalarının en önemli özelliği dünyadaki rezervlerinin belli miktarlarda olması nedeniyle sınırlı bulunmaları, dolayısıyla geleceğin gereksinmelerine yetmeyeceğidir.

Birinci bölümü giriş olarak ele aldığımız için ikinci bölümde genel olarak enerji kavramı ve kaynakları anlatılmıştır. Enerji kaynağı olarak daha çok petrolün önemi anlatıldıktan sonra, dünyadaki petrol talep ve arzı, petrol rezervi, üretimi ve tüketimi, petrol fiyatlarının önemi ve ekonomideki etkisi, petrol sanayisi, OPEC petrolünün dünya ekonomisindeki etkisi, Hazar Denizi ve Orta Asya petrolleri ve bu petrollerin dünya pazarlarına taşınmasında gereken boru hatları anlatılmış. Ve bu petrollerin dünyada sadece ekonomi değil, siyasetin bir parçası olduğu da belirtilmiştir.

Enerji üretiminde, her dönemde belli bir enerji ham maddesi önem kazanmış ve gelişime damgasını vurmuştur. Kömürün neredeyse rakipsiz olduğu dönemi, petrolün egemenliği takip etmiştir. Nükleer enerji bir döneme damgasını vururken, görülen gibi sakıncalar nedeniyle birçok ülkede sınırlanmış, gelişen çevre bilinci ile doğal gaz da giderek artan biçimde petrol ve kömürün yanında devreye girmeye başlamıştır. Önümüzdeki dönemde, kimi çevrelerce küçümsense de temiz ve alternatif enerji kaynakları daha önemli ölçekte devreye girecektir.

Dünya birincil enerji üretiminde fosil yakıtlar daha uzun süre belirleyici konumlarını sürdürmektedir. Bu yakıtlar arasında, çevreyi daha az kirletmesi nedeniyle doğal gaz, önemini diğerlerinden daha fazla hissettirerek, Pazar payını arttırmaktadır. Gaz özellikle enerji üretiminde giderek payını arttırırken, petrol de ulaştırma sektöründeki ağırlığı nedeniyle konumunu sürdürecektir gibi gözüküyor. Dünyada enerji tüketimi açısından ülkelere baktığımızda her zaman tüketim nüfuz ve yer altı kaynakları ile orantılıdır.

Daha 7. ve 8. Yüzyıllarda petrol üretildiğine dair güvenli belgeler bulunan Azerbaycan da yüzyıllar boyunca, özellikle 19. ve 20. Yüzyıllarda zengin petrol rezervleri ile dünyanın dikkatini çekmiş, petrol mücadelesinin dışında kalmamıştır. Kısa bir ara ile yaklaşık iki asırlık süre içinde önce Çar Rusya'sı, daha sonra Sovyet Rusya'sının sömürgesi olmuş ve kendi kaynaklarını bağımsız yönetme hakkından yoksun bıraklımış Azerbaycan bağımsızlığını kazanmasından hemen sonra petrol yataklarından yararlanma konusunda yabancı şirketlerle görüşmeleri başlattı ve böylece Hamiton'un deyişiyle "belki de dünyanın son enerji oyunlarından birinin"temellerini atmış oldu.

Üçüncü bölümde, Azerbaycan'ın Sosyal yapısına kısaca değindikten sonra en önemli ticari doğal kaynağı petrolün tarihçesi analiz edilmiş, petrol rezervi, üretimi, tüketimi, petrol anlaşmaları, anlaşmalarla ilgili siyasal ve ekonomik hedefler ve anlaşmaların sağladığı yararlar, Hazar'ın statüsü ve Azeri petrollerini dünyaya taşıyacak boru hatları ele alınmıştır. Bu bölümde Azerbaycan için hayati değer taşıyan "Mega Proje (Asrın Anlaşması Eylül 1994) " den bahsedilmiştir. Ayrıca Azerbaycan'da petrol ihracatı, enerji kaynaklarından doğal gaz ve elektrik de ele alınmıştır.

Azerbaycan zengin enerji rezervlerine sahip olmasına rağmen, enerji üretimi son yıllarda önemli ölçüde azalmıştır. Enerji üretiminde meydana gelen azalmanın nedeni SSCB'den kalma eski teknolojilerin kullanılması ve petrol alanlarının bakımının iyi yapılmaması sonucu verimliliğin düşmesidir. Enerji üretiminin artırılması ve mevcut rezervlerin iyileştirilmesi ancak modern teknolojiler kullanılması ve yeni projeler geliştirilmesi halinde sağlanabilir. Ekonomik potansiyeli ve sahip olduğu teknoloji,

mevcut rezervlerin işletilmesi ve geliştirilmesi için yeterli olmadığı için Azerbaycan çeşitli uluslararası petrol şirketleri ile işbirliğine gitmiştir.

Bu görüşmeler sonucunda Azerbaycan çeşitli engellerle karşılaşmasına rağmen bu güne kadar denizdeki yataklar üzre 12 ve karadaki yataklar üzre 7 olmak üzere toplam 19 anlaşma imzaladı.

Fakat anlaşmaların imzalanaması petrolün nakil güzergahının belirlenmesi, Hazar Denizi'nin statüsü gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Değişik güç odakları ekonomiden politiğe dek çeşitlilik gösteren çıkarlarını Azeri petrolüyle ilişkilendirmiş, Hazar enerji oyununda diğerlerinden geri kalmamak için biri diğerine taviz vermeden mücadeleye girişmişlerdir. Azerbaycan kendisinin jeopolitik ve stratejik konumu nedeniyle söz konusu güçlerin baskısını her zaman üzerinde duymakta, uluslararası sistemin bir üyesi gibi davranma çabalarında değişik engellerle karşılaşmaktadır.

Azerbaycan petrol rezervlerinin işletilmesi ve geliştirilmesi amacıyla uluslararası petrol şirketleri ile yapılan anlaşmalarından birincisi ve en önemlisi Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of The Azerbaijan Republic – SOCAR) ile Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (Azerbaijan İnternational Oil Consortium – AİOC) arasında 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanan Mega Projenin anlaşma süreci 30 yıldır.

Dördüncü bölümde Azeri petrolünün ülkeler açısından değerlendirilmesi analiz edilerek Hazar'ın ekonomik bakımdan devletlere sağladığı yararlar ve Azerbaycan petrol stratejisinin nasıl olması yönünde diplomatik ve ekonomik politikalar gözden geçirilmiştir.

Bunlara rağmen yabancı güçler isteseler de, istemeseler de son yıllarda bağımsız bir devletin, hem de petrolü de kapsamakla kendi kaynaklarını kendisi yönetebilecek bir devletin varlığını kabullenmek zorunda kalmışlardır. Bu devlet bağımsız Azerbaycan'dır.

2. DÜNYADA ENERJİ KAYNAKLARI VE PETROLÜN ÖNEMİ

2.1 Genel Olarak Enerji Kaynakları

Enerji bir madde yada maddeler sisteminin iş yapabilme yeteneği olarak tanımlanır. Günümüzde Dünya Enerji Tüketimi, nüfus artışına, sanayileşmeye ve teknolojik gelişmelere paralel olarak baş döndürücü hızla artmakta ve 21.y.y.'a girerken adeta enerji soğuran bir toplum ortaya çıkmıştır. Dünya enerji gereksiniminin %80'ni kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtlarca, geri kalan %20'si de başta hidrolik ve nükleer enerji olmak üzere, hayvan, bitki artıkları, rüzgar, güneş, jeotermal, odun gibi kaynaklardan karşılanmaktadır.

Enerji günümüzde insan hayatının vazgeçilmez bir parçası ve dünyadaki sürdürülebilir kalkınma çabalarının en önemli araçlarından biridir.

İnsanlık tarım toplumu olma özelliğini Orta Çağın içerisinde bıraktığı gibi sanayi toplumu sürecini de tamamlamak üzeredir. Günümüzde 1990'lı yıllarda başlamış olan bilgi toplumu olma özelliğimiz artık vazgeçemeyeceğimiz bir hayat tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla günümüzde olduğu gibi, gelecekte de gittikçe artan bir gereklilikle bilgi teknoloji çarkına çevirecek ve hatta süreklilik gösterecek enerjiye ihtiyaç duyulacaktır. Hal böyle olunca ülkelerin kişi başına tükettikleri enerji miktarı, günümüzde olduğu gibi gelecekte de o ülke insanlarının gelişmişliklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilecektir.

Genel olarak Enerji Kaynaklarını İki Ana Grupta toplayabiliriz.

A. Yenilenemeyen Enerji Kaynakları

B. Yenilenebilen Enerji Kaynakları

C. Diğer Enerji Kaynakları

Yenilenemeyen Enerji Kaynakları, doğada bulundukları biçimde değiştirilmeden kullanılabilen kaynaklardır. Bu kaynakları şöyle sıralayabiliriz.

A. Yenilenemeyen (Birincil) Enerji Kaynakları

1. Petrol
2. Kömür
3. Doğal Gaz

Yenilenebilen Enerji Kaynakları ise; yenilenemeyen enerji kaynakları belli işlemlerden geçirilmesi ile elde edilen enerji türlerindendir[1].

B. Yenilenebilir Enerji Kaynakları

1. Rüzgar Enerjisi
2. Güneş Enerjisi
3. Jeotermal Enerji
4. Biogaz Enerji
5. Nükleer Enerji
6. Hidro-Elektrik Enerji

Biz yenilenemeyen (birincil) enerji kaynaklarından petrolün üzerinde duracağız tezimizde.

[1] Berberoğlu, C.Necat (Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesinde Elektrik Enerjisi Sorunu, E.İ.T.İ.A. Yayını No 245/165, Eskişehir,.s.9.(1982)

C. Diğer enerji kaynakları

1. Hidrolik Enerji
2. Okyanus Termal Enerji Çevrimi
3. Dalga Enerjisi
4. Hidrojen Enerji

2.2 Dünyada Mevcut ve Kullanılan Enerji Kaynakları

Dünyanın nüfusu 1900 yılında 1.6 milyar iken, birinci derecede enerji tüketimi yaklaşık 1000 Mtep (Milyon Ton Eşdeğer Petrol), 1997 yılında nüfus 6.5 milyara ulaştığında, birinci derecede enerji tüketimi 8.639.6 Mtep düzeyine çıkmıştır. Böylece bir yüzyıl içinde dünyanın birinci derecede enerji tüketimi, 8 katın üzerinde artış göstermiş bulunmaktadır[2].

Günümüz dünyasında tüketilen enerjinin yaklaşık %85'i doğrudan satış amacıyla üretilen "ticari enerji" olup, kömür, petrol ve doğal gaz dünya enerji ihtiyacının yaklaşık dörtte üçünü karşılamaktadır. Kalan dörtte biri nükleer, hidrolik, odun, bitki ve hayvan artıkları gibi klasik biomas, yeni ve yenilenebilir kaynaklar ile karşılanmaktadır. Enerji bütçelerinin ağırlıkla fosil yakıta dayanması nedeniyle, fosil yakıtı üretici ve satıcı ülkeler ile fosil yakıtı alıcı ülkeler arasındaki ilişkiler, dünya stratejik dengesinin önemli unsurları olmuştur. Fosil yakıt üretim ve tüketimin bölgelere göre dağıtımı Şekil 1'dedir.

---

[2] Nehir, Aydın. Orta Asya–Hazar–Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri (Harp Akademileri Basımevi, 1999).s.11

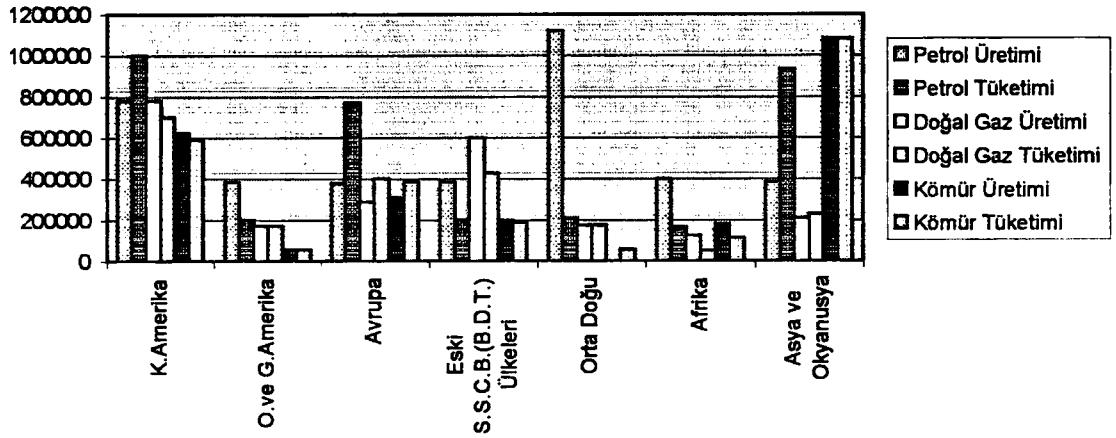

Şekil 1. Fosil Yakıt Üretim ve Tüketimin Bölgelere Göre Dağılımı

Şekil 1'den Anlaşılıyor ki, petrolün üretim miktarı en fazla Orta Doğu'dadır. Bugün süper güç dediyimiz ABD'de ise tüketim üretimden daha çokdur.

İçinde bulunduğumuz dönemde dünyada enerji talebinin karşılanması açısından rezerv veya potansiyel kaynak yetersizliği sorunu olmayıp, arz kaynakları yeteri düzeydedir. Dünya fosil yakıtlarının kanıtlanmış toplam rezervi 720.000 Mtep kadardır.

Kanıtlanmış değerler ise

Petrol :140,9 milyon ton

Doğal Gaz :144,8 trilyon m^3

Taşkömürü :519,4 milyar ton

Linyit :512,2 milyar ton düzeyindedir.

Kanıtlanmış petrol rezervleri dünya bölgelerine göre dağılımı Şekil 2'de, kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin dünya bölgelerine göre dağılımı da Şekil 3'de grafiksel olarak görülmektedir.

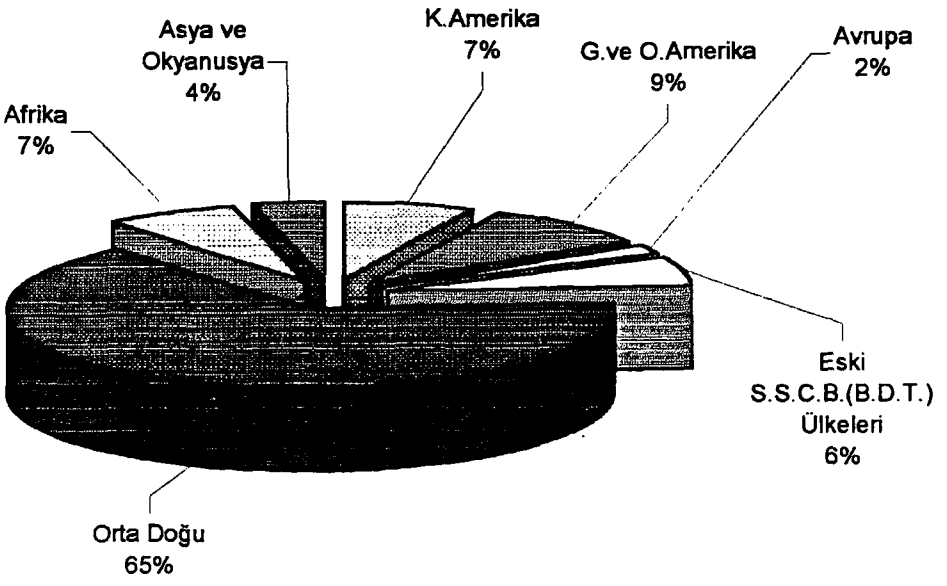

Şekil 2. Dünya Kanıtlanmış Petrol Rezervlerinin Bölgelere Göre Dağılımı

Şekil 2'den petrol rezervlerinin üretimde olduğu gibi Orta Doğu'da var olduğu belli oluyor.

İnsanlık gereksinmelerini yanıtlamak için kanıtlanmış boyutu ile 210 yılın üzerinde yetebilecek kömür rezervi varken, üretilebilir petrol rezervlerine 41 yıl, üretilebilir doğal gaz rezervlerine 64 yıl ömür biçilebilmektedir.

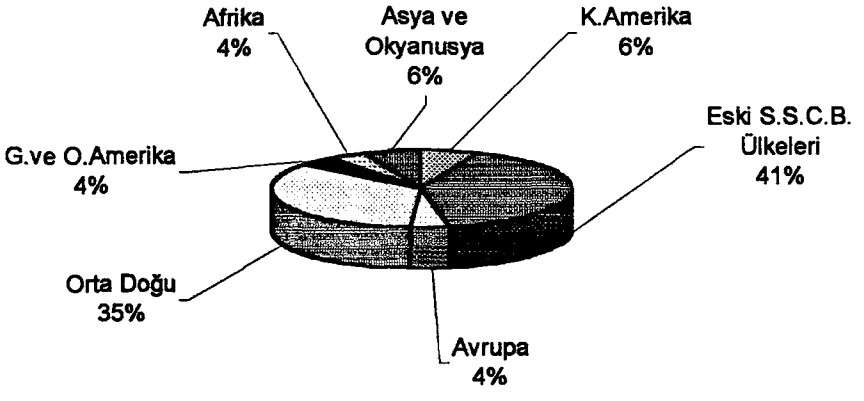

Şekil 3. Dünya kanıtlanmış Doğal Gaz Rezervlerinin Bölgelere Göre Dağılımı

Yukarıdaki şekilden Eski SSCB'de kanıtlanmış doğal gaz rezervinin fazla olduğunu görüyoruz.

Ancak öyle görülüyor ki, Orta Asya ve Güney Kafkasya petrol ve doğal gaz rezervleri bu hesapları değiştirebilecektir. Üretilebilir rezervin artması beklenmektedir. Örneğin, 1986-2001 yılları arasında dünya kanıtlanmış petrol rezervinde %53 oranında artış gerçekleşmiştir. Üretim olanaklarına göre kanıtlanmış fosil yakıt rezervlerinin dünya bölgeleri bazında olası ömürleri Şekil 4'deki diyagramda verilmiştir.

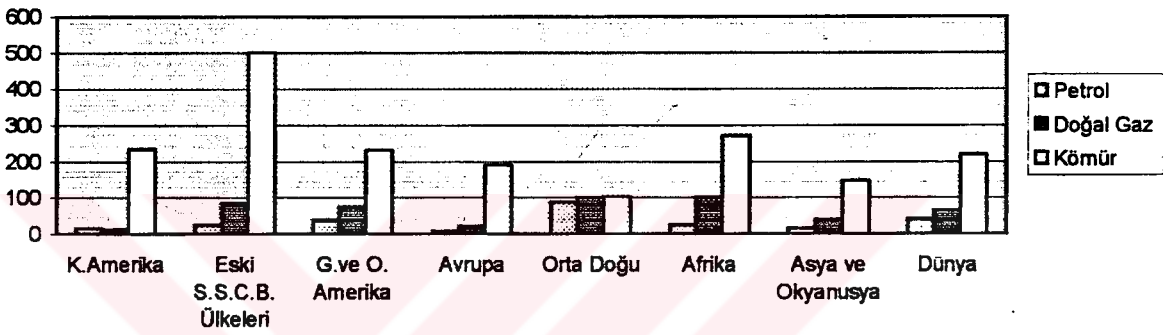

Şekil 4. Dünya Kanıtlanmış Fosil Rezervlerinin Kullanabilme Süreleri.

Şekil 4'den anlıyoruz ki, kömür Rusya'da çok Orta Doğu'da azdır, ama petrol ve doğal gaz olarak Orta Doğu ilk sıradadır.

Petrol sözcüğü Yunanca-Latince'de taş anlamına gelen "petro" ile yağ anlamına gelen "oleum" sözcüklerinden oluşmuştur.

19. y.y.'da kömür sanayileşen dünyada temel enerji kaynağı olmuş, yüzyılın sonunda yerini yavaş yavaş petrole bırakmıştır.

Petrol 20. ve 21. asrın çok önemli ürünüdür. O enerjinin çok önemli kaynağı, taşıma yakıtı ve birçok üretim sürecinde önemli üründür[3]. Petrolün kullanılmaya başlanması dünyada yeni gelişmeleri beraberinde getirmiş ve petrol 20. y.y.'da uluslararası politikanın temel unsurlarından biri haline gelmiştir. 20.y.y.'in başından

[3] Cleaver, Tony Understanding the World Economy, Rotledge, London, s.160 (1997)

itibaren petrol dünya siyasetine damgasını vurmuş ve enerji diplomasisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur[4].

Ham petrol büyük ekonominin temeli ve kaynağıdır. Çünkü dünya pazarlarında onun üretim fiyatı birçok yerlerde satış fiyatından çok düşüktür, onun için de petrol rezervlerinin sahipliyi(mülkiyeti) ve ona hakimlik (onun kontrolü) çok kaynakların kazanılması ve kaybında bir aracı olmuştur.

Petrol ihraç ve ithal eden ülkeler esasen coğrafi, iktisadi ve kültürel bakımdan farklılıklar taşırlar. Böylece petrol dünyanın en önemli uluslararası ticaret parçasıdır-ister hacim, isterse de fiyat alışverişinde (ilişkisinde) ve bu ticarette değişikliklerin teşvik olunan şirketlere büyük ekonomik, siyasi ve sosyokültürel etkisi olmuş[5]. (Savaşlar, inkılaplar ve kütlevi göçler, belki yalnız en çok görülür kanıtlardır)

2.2.1 Petrolün Günümüzde ve Enerji Kaynakları Arasındaki Önemi

Petrol 19.asrın sonu, 20. asır ve içinde bulunduğumuz asır hammaddelerin başında yer almış bulunmaktadır, denilebilir ki, dünya bugün eğer teknik alanda korkunç bir ilerleme kaydetmişse bu ilerlemeyi petrole borçludur. Petrol insan hayatının her döneminde etkisini, hem de ezici surette ortaya koymuş bir hammaddedir[6].

Bugüne dek keşfedilen en ucuz enerji kaynağı petroldür. Petrolün diğer enerji kaynaklarından ucuz olması genel olarak şu nedenlerden ileri gelmektedir.

- Petrol öteki enerji kaynaklarından daha geniş bir kullanım alanına daha kolay ve daha uygun olarak sahiptir. Kuşkusuz petrolün farklı ürünleri vardır ve bunların hepsi de farklı amaçlar için kullanılabilirler. Petrol ürünlerinin ilk maliyet masrafları olan petrolün topraktan çıkarılması,taşınması ve dağıtılması için yapılan işlemler ortaktır. Bu ilk ortak maliyet masrafları, bütün petrol ürünlerine dağıtılmakta ve

---

[4] Enerji Diplomasisi OECD Türkiye Raporu, İnterntional Energy Agency, Turkey-1997 Review, OECD Basım Merkezi,Paris,1997

[5] Cleaver, a.g.e, s.160

[6] Karadağ , Raif. Petrol Fırtınası, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1997,s.5.

dolayısıyla maliyet fiyatlarını düşürmektedir. Bu zaman ortalama maliyetler düşer, ölçek ekonomileri işler. Bu durum ucuzluğun nedenlerinden biridir.

- Petrolün ucuz olmasının ikinci esas sebebi, topraktan çıkarılmasının kolay ve ucuz olmasıdır.

- Taşıma göreli olarak ucuzdur. Petrol aktığından itibaren büyük boru yollarıyla kendi taşınmasının çoğunu kendisi yaptığı halde aynı güce eşdeğerli kömür demiryolu, denizyolu, karayolu ile taşınabildiğinden daha fazla masraflı olur. Bu da ucuzluğun başka bir nedenidir[7].

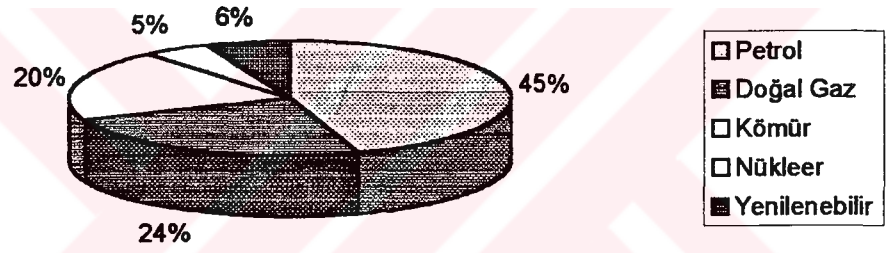

Şekil 5. 2001 Yılında Dünya Enerji Tüketimi.

Kaynak: Energy İnformation Administration And İnternational Energy Annual.

Şekil 5'de 2001 yılına baktığımızda görüyoruz ki, dünyadaki enerji tüketimi arasında petrol ilk sıradadır ve burdan petrolün diğer enerji kaynakları arasında ne kadar önemli olduğu rahat söylenebilir.

Petrolün diğer enerji kaynakları arasındaki önemini yukarıdaki şekil açık olarak göstermektedir. Görüldüğü gibi 2001'de tüketilen enerjinin %45'ni petrol oluşturmuştur. Bu oranın artarak 2010 yılında %53'e ulaşacağı mevcut durum yorumlanarak tahmin edilmektedir. Bu zaman dünya 195,5 kvadrillion Btu petrol tüketecektir.

[7] Kubilay, Baysal. Uluslararası Petrol Sorunları, İkinci Baskı, İstanbul: AR Yayın Dağıtım, 1982, ss. 36-37.

- Petrolün dünyayı etkileyebilecek güçte olduğunu iki dünya krizi belirgin bir biçimde gösterdi. Petrol ihracatçısı devletlerin organizasyon kurmaları (OPEC) ve petrol fiyatlarının yükselmesi dünyayı adeta hareketsiz bir duruma düşürdü. İşte bu organizasyon aldığı bir kararla petrolün dünya için ne denli önemli ve hayati önem taşıyan bir enerji türü olduğunu gereğince ispatlamıştır.

Petrol 1950'li yıllardan başlayarak dünyanın başlıca enerji kaynağı olmuştur; bu durumunu 2000'li yılların ötesine kadar da sürdüreceği anlaşılmaktadır. Stratejik yapısı ve dünya çapında rezervlerinin büyük eşitsizliği petrolü bütün enerji yatırım kararlarında zorunlu bir referans durumunda kabul edilecek ayrı bir enerji türü yapmıştır[8]. Petrolün üretimi, ulaşımı ve pazarlaması için bugüne dek çok büyük tutarlara varan sermaye kullanılmıştır. Özel sermayenin yanı sıra devlet sermayesi de petrol alanına yönelmiştir. Petrolün uluslararası dolaşımı, bölgelerin ve daha alt düzeyde devletlerin birbirleriyle olan ilişkisini etkilemeye başlamıştır.

2.2.2 Petrol Talebi ve Arzı

Petrol fiyatlarının öğrenilmesi ilginin üç esas hissesini(alanını) kaplıyor – üretici ülkeleri, tüketici ülkeleri ve onlar arasında aracılık yapan uluslararası petrol sanayisi. Bu ilişki üç taraflı oligopol (Roncaglia 1984) gibi tanımlanmakta – yani yukarıda belirtilen üç alandan (gruptan) her biri mühim bir merkez veya oligopol unsur tarafından yönetiliyor: dünya tüketicileri arasında zengin OECD ülkeleri, üretici ülkeler arasında OPEC ve sanayide esas uluslararası petrol şirketleri. Bu üç hakim gruplar arasında oligopol ilişkilerinin nasıl değişmesi ve bu üç grubun nasıl karşılıklı etkileşimi ve petrol fiyatlarının belirlenmesinde büyük önemlerinin olması bir anlaşmaya götürüyor[9]. Günümüzde petrol üretimi günde 74 milyon varil ve petrol talebi günde 72 milyon varildir. "U.S. EIA" 2000'li yıllarda dünya petrol talebinin günde 90 milyon varile yükseleceğini tahmin etmektedir[10].

---

[8] Gürel, S.Şükrü. Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No:432, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979, s.16.
[9] Cleaver, a.g.e, s.161
[10] Martin, Tim. "Global Refining Addresses İncreased Oil Demands, New Challenges", Oil & Gas Journal, Vol.96, No.11,March 16,1998,s.52

2.2.3 Petrol Rezervleri, Üretim ve Tüketim

İlk petrol üretim teşebbüsleri 1770 yılında Bakü Hanı tarafından Bakü'de yapılmış, fakat bu teşebbüs verimli olmamıştır. Modern tarzda yapılmayan bu üretim faaliyeti 1871 yılına kadar devam etmiştir[11]. Ancak 1872'den sonra yeni metotlar ve Amerika'daki üretim sistemlerine uygun olarak yeni petrol kuyuları açılmış ve modern tesisler kurulmaya başlanmıştır.

Petrol aramacılığı çok riskli ve yüksek maliyetli arama yatırımlarının, jeolojik-jeofizik etütlerin, arama sondajlarının sonunda, petrol ile sonuçlanma şansı dünya genelinde %10'lar civarındadır. Denizlerde petrol çıkarma işi, genellikle çok ağır koşullar altında gerçekleşir. Bunun nedenleri çevre koşullarının değişkenliğinin yanında, kolay erişebilecek petrol rezervlerine az rastlanır olmasıdır. 1947'de ABD'nin Luisiana kıyılarına kurulmuş olan ilk platform, yalnızca altı metre derinlikten petrol çıkarmak için tasarlanmıştı. Bugünse birçok yerde petrol çıkarma çalışmaları, deniz yüzeyinin yüzlerce metre altında yapılıyor[12].

Tablo 1

Dünyada Petrol Rezervleri

Ülkeler	1 Milyar Varil			2001		
	1981 sonu	1991 sonu	2000 sonu	tmb	tmt	Toplam %
K.Amerika	102,0	93,0	64,8	63,9	8,4	%6,1
G.ve O.Amerika	28,0	68,5	94,5	96,0	13,7	%9,1
Avrupa	27,9	16,3	19,2	18,7	2,5	%1,8
Eski S.S.C.B.(B.D.T.)	63,0	57,0	65,4	65,4	9,0	%6,2
O.Doğu	362,6	661,6	683,5	685,6	93,4	%65,[a]
Afrika	56,2	60,5	74,9	76,7	10,2	%7,[a]
Asya Pasifik	39,0	44,1	44,0	43,8	5,9	%4,2
Dünya Toplam	678,7	1009,0	1046,2	1050,0	143,0	%100,0

KAYNAK: BP Statistical Review of World Energy June 2002
http://www.bp.com/centres/world_stst_rev/2002

[11] Azerbaycan Tarihi 5-6 (1998), Maarif Yayınevi, Bakü
[12] Detaylı bilgi için bkz. http://www.haberbilgi.com, Zulhal, Aslı "Petrol Platformları", Erişim: 28.03.2002

Tablo 1'de görüldüğü gibi dünya petrol rezervi 143,0 milyar tondur. Bu toplam rezervlerin sadece 49,6 milyar tonu Avrupa ve Eski S.S.C.B. dahil, K.Amerika, G.ve O. Amerika ve Afrika'da bulunmaktadır. Geri kalan 93,4 milyar tonu Orta Doğu ülkelerinde bulunmaktadır. Buna karşın ABD'de yılda ortalama 80 bin kuyu açılmaktadır[13].

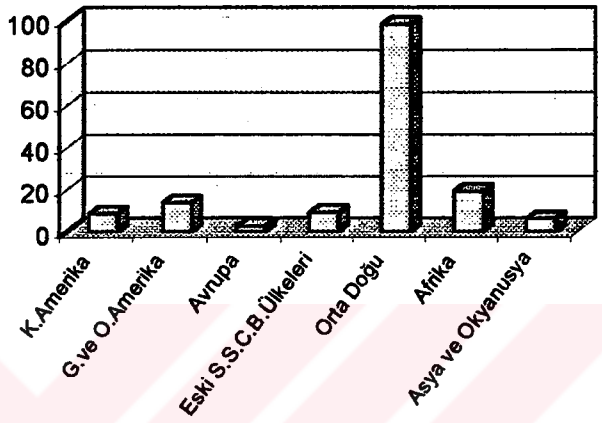

Şekil 6. 2001Yılında Dünya Bölgelerine Göre İspatlanmış Petrol Rezervleri.

Tablo 1 ve Şekil 6'dan belli oluyor ki, dünyadaki rezervlerine göre en fazla kaynağa sahip olan Orta Doğu ülkeleri petrolün %65,3 hisse ile ilk sırada yer almaktadır. Ürettiği petrolün yarısından fazlasını ihraç yapmaktadır. 2001 yılı sonu kanıtlanmış petrol rezervleri 685,6 milyar varildir[14].

Eski S.S.C.B(B.D.T.)'nin kanıtlanmış petrol rezervi değişik kaynaklarda farklı rakamlara rastlanmakla birlikte 9,1 milyar ton(65,4 milyar varil) ile dünya rezervinin %6,2'ini teşkil etmektedir. Rezervin ülkelere göre dağılımı ise aşağıdaki gibidir.

Rusya Federasyonu	- 6,7 milyar ton (48,6 milyar varil)
Kazakistan	- 1,1 milyar ton (8,0 milyar varil)
Azerbaycan	**- 1,0 milyar ton (7,0 milyar varil)**
Özbekistan	- 0,1 milyar ton (0,6 milyar varil)
Diğerleri	- 0.1 milyar ton (0,6 milyar varil)

[13] "Enerji Karmaşası ve Halkın Çıkarları". Hazırlayanlar: Kgem, Tmmob, Tes-İş Sendikası, Petrol-İş Sendikası, T.Maden-İş Sendikası, Enerji-Yapı Yol Sen, Şubat 2000

[14] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak: www.bp.com/archive/bp00/transportation.html, Erişim: 25.04.2002

İkinci Dünya Savaşından sonra dünyada enerji politikalarını kontrol etmek için bir yarış başladığını görürüz. Dünya ülkeleri, petrolün dünya ekonomisindeki kilit rolünü 1973'teki Arap İsrail savaşıyla ortaya çıkan sonuçlar ile daha iyi kavradı. 1973 Dünya Petrol Krizi, alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarına (petrol, doğal gaz, kömür) ilginin artmasına sebep olmuştur.

Dünyada petrol üretim kaynakları gittikçe azalmakta tüketim talepleri ise hızla artmaktadır. Batılı güçlerin sahip oldukları petrol rezervlerinin yakın gelecekte bitecek olması ABD, AB ve diğer Pasifik ülkelerinin dikkatini eski S.S.C.B. Cumhuriyetlerine yönelmesine neden olmuştur.

Tablo 2

Dünyada Petrol Üretimi

Milyon Ton	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
K.Amerika	670,6	664,7	653,8	649,2	646,9	661,0	671,3	667,7	639,9	651,9	657,4
G.ve O.Amerika	242,4	247,7	257,0	272,4	294,2	314,3	330,9	353,2	343,1	348,2	354,0
Avrupa	227,5	244,4	256,6	299,8	311,2	327,6	327,9	322,3	328,7	329,0	323,7
Eski S.S.C.B.Ülkeleri	515,8	451,2	403,2	363,7	358,4	353,3	362,0	362,5	369,9	394,4	424,2
Orta Doğu	835,5	909,6	946,8	960,8	967,0	989,2	1031,2	1090,5	1046,2	1112,4	1075,6
Afrika	327,2	334,1	332,0	335,4	341,0	357,5	371,6	365,2	361,5	373,2	370,7
Asya Pasifik	332,4	334,2	334,8	344,0	350,3	362,9	368,0	367,9	362,7	380,5	379,4
Dünya Toplam	3151,9	3181,9	3184,2	3225,2	3269,0	3365,8	3462,9	3529,1	3451,8	3589,6	3584,9

KAYNAK: BP Statistical Review of World Energy June 2001 BP June 2002

Tablo 2'de görüldüğü gibi 2001 yılında dünyada üretilen toplam petrol miktarı 3584,9 milyon ton'dur. Bunun %31'ni Orta Doğu ülkelerinde, diğer %69 hissesi K.Amerika, G.veO.Amerika, Avrupa, BDT, Afrika ve Asya Pasifik ülkelerinde üretilmektedir. (Dünyadaki Petrol Üretim ve Tüketimi Ek 1 ve Ek 2'de verilmiştir)

Eski S.S.C.B.(B.D.T.) dünya petrol üretiminin %10,5'ini oluşturmaktadır. Bu üretimin ülkelere göre dağılımı aşağıdaki gibidir.

Rusya Federasyonu	: 304,3 milyon ton
Kazakistan	: 25,9 milyon ton
Azerbaycan	**: 11,4 milyon ton**

Türkmenistan : 8,1 milyon ton

Özbekistan : 6,1 milyon ton

1993'de üç en büyük tüketiciler şunlardır. ABD (günde 16,4 milyon varil), Batı Avrupa (13,7 m.v.g.) ve Eski S.S.C.B. (5,5 m.v.g.). Bir grup gibi K.Amerika, Batı Avrupa, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı birleştiren OECD ülkelerinin şuanda dünya pazarında güçlü baskıları var, çünkü onların en yüksek gelirleri var, buna bakmayarak ihtiyaçlarını karşılayacak yeteri kadar petrol üretmiyorlar.

OECD ülkeleri dünya petrolünün %57'ni tüketiyorlar, ama yalnız % 24,4'nü üretiyorlar. 1990'ların başlarında bu ülkelere talep geldi ve neticede bu, 1993'te dünya petrol tüketiminin % 8 düşmesine tesir etti. Bu ortalama büyük farkları (ayrıntıları) saklıyor. Eski Sovyetlerin gelirinde unutulmayacak düşüş olmuş, sanayi ürününde ve enerji talebinde, mesela Rusya'da petrole talebin %19, Ukrayna'da %29 düşmesi demek idi. Bunun aksine Az Gelişmiş Ülkeler (AGÜ) ki – dünya nüfusunun 1/3 hissesini teşkil ediyorlar – global petrol tahsisatında (arzında) kıyaslamada az (%31,9) tüketiyorlar, lakin şimdi petrol talep artım normu yükselmektedir ve gelecekte özellikle Asya talebinin artış önemi muhtemeldir.

Sanayileşmiş dünya ucuz petrole bağlı olarak 20.asır boyu büyümüştür. Belirtmek gerekir ki, bu temel maddenin tüketimi oluşan taleptir yani o insanların günlük elektrik ve ulaşım hizmetleri gibi mühim talebinden doğan taleptir. Bu asırda dünya geliri, ticareti ve seyahati hızlı şekilde arttığından tüm enerji arzı da artmış, şöyle ki 1925'teki 7,7 mln. Petrol varilinden 1993' teki yaklaşık 59,7 mln.varile. Burada petrol arzı yaklaşık aynı müddette 1 mln. varilden 23,9 mln. varile dek artmış, yani dünya ekonomisinin asıl artışı esasen petrolle kapatılmış (petrole bağlı), enerjinin diğer formalarına talep değişmiştir.

Bu rakamlar gösteriyor ki petrole talep hareketli (hızlı) gelir demektir, yani gelir arttıkça petrolün tüketimi daha hızlı tempoyla artıyor. 20.asrın ilk yarısında genel dünya talebi için bu gerçek olurken 1970'lerden beri petrol pazarlarında büyük değişiklikler olduğu için bugün zengin ülkeler için bu önemli bir iş değil.(mesela, 1993 ABD'de petrol tüketimi %0,7 artmış, halbuki onun ekonomisi %3 genişlenmiştir.) Petrol talebinin gelir enerjisi halen de yüksek olabilir, ama bununla birlikte gelişen

ülkeler için büyümenin erken evrelerinde insan ve hayvan teşebbüsleri ve sade enerji arzlarının yerini (yanan odun yakıtı ve hayvan gübresi) daha muktedir petrolle çalışan mekanizmalar alıyor.

Ülkelerinin gelişmesinin ilk aşamalarında enerji talebindeki bu yapısal değişiklikten başka Hindistan ve Çin gibi ülkelerde nüfus artışı petrole talebi hızlandırıyor. Bu ülkelerde günümüzde enerji arzı her fert için gelişmiş dünyada küçük bir paya çevrilmiştir, muazzam potansiyel talep mevcuttur.

Nüfus artışı, büyüyen sanayileşme ve gelir artışıyla az gelişmiş dünyanın ileriki zamanlarda dünya petrolünün büyük hissesine hakimlik etmek için güçlü yarışa girecek. Şehirler ve sanayi bölgeleri büyüdüğü için daha çok yollar yapmak, daha çok evler ve fabrikalar yapmak gerek, daha çok elektrik, sıcaklık ve taşımacılık talep ediliyor. Günümüzde fakir Asya ve Latin Amerikalı nüfusunun enerji arzı 8 Kuzey Amerikalı'nın arzından azdır.

Gelir gibi petrol talebinde önemli tamamlayıcı unsur ek ürünün fiyatıdır. Kısaca insanın arabaya olan sevdası ne kadar devam ederse petrole bağlılığı da o kadar devam edecektir[15].

Tablo 3

Dünyada 1991-2001 arası Petrol Tüketimi

Milyon ton	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001*
K.Amerika	910,8	928,3	937,3	966,3	955,4	988,9	1007,4	1028,5	1052,6	1064,6	1066,3
G.ve O. Amerika	168,5	175,8	179,0	185,9	194,0	201,6	212,1	218,5	216,7	218,7	354,0
Avrupa	710,5	714,6	711,9	710,9	723,3	741,7	749,2	760,9	757,9	752,6	323,7
Eski S.S.C.B.(B.D.T) Ülkeleri	397,4	348,0	275,7	236,3	217,0	188,7	186,8	179,9	177,3	173,1	424,2
O.Doğu	169,4	172,4	175,5	183,0	190,1	198,3	200,8	199,6	207,0	209,0	1075,6
Afrika	95,6	97,6	98,7	101,6	104,4	106,6	109,5	113,1	115,9	116,7	370,7
Asya Pasifik	682,1	728,3	757,0	808,7	851,2	889,7	921,9	897,7	941,7	968,9	379,4
Dünya Toplam	3134,3	3165,0	3135,1	3192,1	3235,4	3315,5	3387,7	3398,2	3469,1	3503,6	3584,9

KAYNAK: BP Statistical Review of World Energy June 2001. *BP June 2002

[15] Cleaver, a.g.e, s.163

Tablo 3'ü analiz ederken yıllar olarak tüketim değerlerine baktığımızda dünya petrol tüketiminin yıldan yıla artış gösterdiğini görüyoruz. Gelişmiş ülkelerde petrol tüketimi endüstrinin gelişimi ile tüketimde de hız artmaktadır. Tablo 3'den belli ki en fazla (2001 yılında) petrol tüketicisi Orta Doğu'nun tükettiği 1075,6 milyon. ton ile ilk sıradadır. Bu da şunu gösteriyor ki sanayileşmiş ülkelerde petrole talep daha fazladır.

Petrol Krizinden sonra "Serbest Piyasa Rejimi'nin" en büyük savunucusu olan Amerika, uluslararası alanda enerji politikalarının etkilenmesi ve denetimini sağlamak için yeni bir örgütün Uluslararası Enerji Ajansının (IEA) kurulmasını başarmıştır. 1974'te OECD çerçevesi içinde kurulan IEA'nın ilk gayesi, petrol ihraç eden ülkelere karşı yeni enerji politikaları oluşturmak olmuştur. Petrol İhraç eden Ülkeler Karteli OPEC, ilk zamanlar petrol fiyatlarını yükseltip büyük karlar elde ederken, 1980'li yıllardan sonra fiyatlar düşmeye başlamış ve petrol ihraç eden ülkeler büyük bir dış borç altında kalmıştır. Amerika ve OECD ülkeleri uluslararası finans ve yatırımlarla büyük karlar elde etmeye başlamışlardır.

2.3 Genel Olarak Petrol Fiyatının Önemi

Petrol fiyatları değiştiği için tüketicinin bu veya diğer enerji çeşidinden ne tür araba almak, farklı araba çeşitleri kullanma arzularına etki ediyor. Tüketici talebinin tamamen değişmesi sanayileşmiş klasik mikro ekonomik dünyada her yerde yayılmış rezervlerin yerleştirilmesine neden olmuştur.

Petrol fiyatları çeşitli sanayi projelerinde milyonlarca dolar yatırım yapma kararlarına tesir ediyor, esasen kara ve demir yolları inşasını, hız trenleri veya elektrik arabaları veya nüve (atom) elektrik istasyonları. Petrol fiyatları aynı zamanda makro ekonomik değişikliklere tesir ediyor, örneğin milli gelir seviyesine, harcamalara ve çeşitli ülkelerin ödeme dengesine. Gerekli büyük miktarlar, ülkelerin ekonomik gelişim hızına, uluslararası borçların seviyesine ve dünya mali sisteminin genel fonksiyonuna tesir etmektedir.

Son olarak petrol fiyatları enerjinin çeşitli biçimlerinin hangi hızla çalışmasına tesir etmektedir[16].

2.3.1 Petrol Fiyatları

Petrol fiyatları yüksek seyrini sürdürmektedir. Nitekim, 2000 Ekim ve Kasım aylarında da petrolün varil fiyatı 30 Doların üzerinde gerçekleşmiştir. OPEC'in üretim miktarını bir yıl içinde dördüncü kez arttırma kararına ve ayrıca dünya petrol üretiminin talepten fazla gerçekleşmesi yönündeki beklentilere rağmen petrol fiyatlarının yüksek orandaki seyri, Uluslararası Enerji Ajansı uzmanlarınca üzerinde durulması gereken bir gelişme olarak nitelendirilmektedir.

Kömürün enerji kaynağı olarak egemen olduğu Asya ve Avustralya ile doğal gazın ilk sırada olduğu eski Sovyetler Birliği ülkeleri haricinde, tüm bölgelerde birincil enerji kaynağı durumunda olan petrol, global enerji ihtiyacının %40'ını karşılamaktadır.

Doğal gaz enerji santrallerinin diğerlerine göre daha ekonomik ve çevreye daha duyarlı olması nedeniyle doğal gaz kullanımı petrol aleyhine gelişmektedir. Yine de, önümüzdeki yıllarda petrolün birincil enerji kaynağı olma konumunu sürdürmesi beklenmektedir.

Bölgesel bazda, Kuzey Amerika 1998 yılındaki %31,1'lik payıyla petrol tüketiminde birinci sırada yer almaktadır. Avrupalı OECD ülkelerinin payı %20,7, tüm OECD ülkelerinin payı ise %63,4'tür. Gelişmekte olan ülkelerin petrol tüketiminin artması ve alternatif enerji kaynaklarının kullanılması nedeniyle OECD'nin payında düşme görülmektedir.

Tablo 4'den de belli ki, ABD dünyanın en büyük ikinci petrol tedarikçisi olmasına rağmen, yurtiçi üretiminin düşük ve günlük 18,8 milyon varil (%25,4) gibi yüksek bir tüketime sahip olmasından dolayı dünyanın en çok petrol ithal eden ülkesidir.

---

[16] Cleaver, a.g.e, s.161

1998 yılında Japon ekonomisinin %2,9 daralması petrol tüketiminin Japonya'da %4,2 gerilemesine neden olmuştur. Aynı yıl Güney Kore'de petrol tüketimindeki azalma ise %15,4'ü bulmuştur. Bu bölgede ekonomik canlanmanın başlamasıyla petrol tüketimi tekrar artışa geçmiştir.

Tablo 4

Petrol Üreticisi Ülkeler (1.000 Varil/Gün) En Çok Petrol Tüketen Ülkeler

1	Suudi Arabistan	9.230	1	ABD	17.810
2	ABD	7.995	2	Japonya	5.550
3	Rusya Federasyonu	6.170	3	Çin	4.110
4	İran	3.800	4	Almanya	2.915
5	Meksika	3.500	5	Rusya Federasyonu	2.455
6	Venezuela	3.335	6	G. Kore	2.020
7	Norveç	3.215	7	Fransa	2.010
8	Çin	3.205	8	İtalya	1.975
9	İngiltere	2.800	9	Hindistan	1.820
10	BAE	2.710	10	Kanada	1.815
	Dünya Toplam	**73.105**		**Dünya Toplam**	**71.530**

Kaynak: Financial Times (BP Amoco)

Tablo 5'de petrolün arz yönüne bakıldığında ise, 1960 yılında kurulan OPEC dünyanın en önemli üretici organizasyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. 11 üyeli OPEC, dünya petrol rezervlerinin %77'sine sahiptir ve üretimin de %40'ını gerçekleştirmektedir. OPEC üyesi ülkelerin geneli, devlet kaynakları olarak petrol gelirlerine bağlı durumdadır.

OPEC fiyatlandırmada 7 tür ham petrolden oluşan bir sepet kullanmakta olup, bu sepetin fiyatı 1998 yılında varili 12,68 dolar ile en düşük seviyesine inmiştir. Brent türü petrol ise yaklaşık üçte bir oranında değer kaybederek 10 doların altına inmiştir. Bu 1996 ortalama fiyatının yarısından daha düşük bir değerdir.

Tablo 5

Bölgeler ve Ülkeler İtibariyle Petrol Tüketimi

Milyon varil/gün	1997	1998	1999	2000	2003
Kuzey Amerika	22,70	23,18	23,68	24,09	25,19
OECD Pasifik	8,95	8,41	8,51	8,62	9,05
OECD Avrupa	15,01	15,33	15,50	15,67	16,22
OECD	46,66	46,91	47,70	48,38	50,46
Eski SSCB	4,34	4,27	3,93	3,81	3,97
Çin	4,08	4,16	4,25	4,38	5,14
Latin Amerika	4,40	4,58	4,63	4,70	5,38
Ortadoğu	4,04	4,13	4,24	4,34	4,75
Afrika	2,32	2,39	2,41	2,47	2,61
Dünya	**73,40**	**74,03**	**75,03**	**76,29**	**81,75**

Kaynak: The Economist İntelligence Unit

Brent türü ham petrol fiyatının 1999'un ilk çeyreğinde de 10–11 dolar arasında seyretmesi üretim kısıtlaması yapılması yönünde OPEC'e yönelik baskıların artmasına neden olmuştur. 1999 Mart ayında İran ve Suudi Arabistan'ın çağrısıyla petrol üreten ülkelerin Nisan ayı başından itibaren üretimlerini günlük 2,1 milyon varil azaltması karara bağlanmıştır. Haziran ayı itibariyle alınan kararlar doğrultusunda üretim kısıntısına uyum %91'e yükselmiştir.

OPEC'in bu kararlı tutumu neticesinde 1998 Aralık ayında 10 doların altında seyreden ham petrol fiyatları 1999 Kasım ayında 26 doların üzerine çıkmıştır. Petrol fiyatlarının 3 misline yakın artış göstermesi akıllara 1973 ve 1979 petrol şoklarını getirmektedir. Her iki şok da enflasyonun pek çok ülkede çift haneli rakamlara çıkmasına ve global düzeyde durgunluğa neden olmuştu.

Ancak, bu seferki petrol şoku fiyatlarda önemli bir artış yaratmadığı gibi global düzeyde bir durgunluğa da neden olmamıştır. Tam aksine, dünya ekonomisi bir

durgunluktan çıkmış ve canlanma belirtileri artmaya başlamıştır. Yeni petrol şokunun eskileri kadar etkili olmamasının değişik nedenleri bulunmaktadır.

Son ani artıştan önce petrol fiyatları son iki yıl ortalamasına göre oldukça düşük bir seyir izlemiştir. Petrol fiyatları şu anki yüksek haliyle bile 1997'deki seviyesinin çok üzerinde değildir. Diğer taraftan, 1970'li yıllardan farklı olarak, günümüzde pek çok ülkede ham petrol fiyatları benzin fiyatlarının küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Avrupa'da vergiler perakende fiyatın %80'ine kadar çıkmaktadır. Dolayısıyla ham petrol fiyatlarındaki artış pompa fiyatlarına aynı oranda yansımamaktadır.

Ham petrol fiyatlarındaki artışın global ekonomiyi beklendiği kadar etkilememesinin nedenlerinden biri de, gelişmiş ekonomilerin artık petrole daha az bağımlı olmasıdır. Enerji tasarrufu, diğer yakıtlara yönelim, aşırı enerji tüketen ağır sanayilerin gelişmekte olan ülkelere kayması, gelişmiş ülkelerdeki petrol tüketimini göreceli olarak azaltmıştır. Gelişmiş ekonomiler GSYİH'sının her bir doları için 1973 yılında tükettikleri petrolün şimdi sadece yarısını tüketmektedir.

Batılı ekonomiler üretim sektöründen servis sektörüne doğru kaymıştır. Bunun neticesinde petrol tüketen üreticilerin ABD ekonomisi içindeki oranı 1977'de %22 iken, yirmi yıl sonra %17'ye gerilemiştir. ABD'nin petrol harcamaları 1981 yılında GSYİH'sının %8,5'ine tekabül ederken şimdi %3'e gerilemiştir.

1973 yılında ABD'de elektriğin %17'si 560 milyon varil petrol tüketilerek sağlanırken, bugün kömür, nükleer enerji ve doğal gazın devreye girmesiyle petrol ile üretilen elektriğin payı %3,2'ye gerilemiş ve tüketimi de 178 milyon varile düşmüştür.

ABD Enerji Bilgi Merkezi tahminine göre, 2020 yılında 1 varil ham petrolün ortalama fiyatı 22 dolar olacaktır. Üretim 1998 yılındaki 75 milyon varil/gün seviyesinden 112 milyon varil/gün seviyesine çıkacak olup, bunun %49'u OPEC tarafından karşılanacaktır. OECD tahminlerine göre ise, 1998 ortalaması 13 dolar olan ham petrolün ortalama 22 dolar olması durumunda, gelişmiş ülkelerin petrol faturaları GSYİH'larının %0,25'i ila %0,5'i arasında artacaktır. Bu oran 1973 ve 1979 yıllarında gerçekleşen gelir kaybının dörtte birinden daha azdır.

Diğer taraftan, 1973 ve 1979 yıllarında pek çok OPEC ülkesi cari işlemler fazlasına sahip olduğu için petrol fiyatlarındaki artıştan sağladıkları ilave geliri harcamayıp tasarruf etmişlerdir. Ancak, günümüzde bu ülkelerin cari işlemler açığı önemli boyutlara ulaşmıştır. Dolayısıyla petrolden sağlanacak ilave gelir büyük bir ihtimalle bu ülkelerin gelişmiş ülkelerden yapacağı ithalatta kullanılacaktır.

2.3.1.1 Petrol Piyasası

Petrol halen dünyanın en önemli enerji kaynağını oluşturmaktadır ve bu olgunun önümüzdeki yirmi yıllık dönemde değişmesi beklenmemektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'nca yayımlanan 1998 verilerine göre, küresel enerji gereksiniminin %35.7'si petrolden karşılanmaktadır. 1999 verilerine göre toplam 3.445 Mt olan dünya ham petrol üretiminde Orta Doğu %30.7'lık payla ilk sırayı almaktadır. Bunu %28.5 payla OECD ülkeleri izlemektedir.

Ülke bazında ise, Suudi Arabistan 426 Mt ham petrol üretimi ve %12.4'lük payla ilk sırada yer almaktadır. Suudi Arabistan'ı 355 Mt üretim ve %10.3'lük pay ile Amerika Birleşik Devletleri ve 303 Mt üretim ve %8.8 pay ile Rusya izlemektedir.

Öte yandan, ABD aynı zamanda dünyanın en fazla petrol tüketen ülkesi konumunda bulunduğundan kendi üretimine ek olarak 490 Mt ithalatı ile petrol ithal eden ülkeler arasında da birinci sırada yer almaktadır. En fazla petrol ithal eden ülkeler arasında ABD'yi 218 Mt ithalatı ile Japonya izlemektedir.

Tablo 6'da Orta Doğu ülkeleri üretimde ilk sırada iken tüketimde dünya sıralamasında bölgesel olarak beşinci sıradadır.

Dünyanın toplam petrol ihracatı 1.922 Mt olarak gerçekleşmektedir. Petrol ihraç eden ülkeler arasında ise Suudi Arabistan 353 Mt ile birinci sırada yer almaktadır. Suudi Arabistan'ı 137'şer Mt ihracat ile Rusya ve Norveç izlemektedir. Irak ise 75 Mt ihracat ile en fazla petrol ihraç eden onuncu ülke konumundadır.

Tablo 6

Dünyada Ülkelere Göre Petrol İhracatı

Dünyada En Fazla Petrol İhracatı Yapan Ülkeler 2001*			
Ülkeler	Suudi Arabistan	İhracat (Mln.Barrels per day)	7,38
	Rusya		4,76
	Norveç		3,22
	İran		2,74
	Venezuela		2,6
	B.A.E.		2,09
	Nijerya		2,01
	Irak		2,01
	Küveyt		1,8
	Meksika		1,65
	Libya		1,24
	Cezayir		1,24

* Net ihracatı günde 1 milyon varili geçen tüm ülkeleri içeriyor 2001

Kaynak: The Economist Intelligence Unit.

2.3.1.2 Petrol Fiyatlarının Artmasına Yol Açan Nedenler

Petrol piyasalarında geçtiğimiz üç yıl içinde önemli dalgalanmalar olmuştur. Ekim 1997'de yaklaşık 20 Dolar olan petrolün varil fiyatı hızla düşmeye başlamış ve Nisan 1998'de yaklaşık 10 Dolar seviyesine inmiştir. Bunun üzerine, OPEC ülkeleri petrol arzının kontrol altına alınması için Nisan 1998'de üretimlerini azaltmayı kararlaştırmışlardır. Dünya petrol rezervlerinin %78'ine sahip olan ve dünya petrol üretiminin yaklaşık %40'ını gerçekleştiren OPEC ülkelerinin (Cezayir, Libya, Nijerya, Endonezya, İran, Irak, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Venezuela) bu kararı Meksika, Norveç ve Oman tarafından da desteklenmiştir. Üretimin günde toplam 4 milyon varil (dünya arzının %5'i) azaltılması şeklinde uygulanan bu kararın sonuçları Nisan 1999'dan itibaren hissedilmeye başlanmıştır.

Buna karşılık, genişleyen Kuzey Amerika ekonomisinin etkisi ve özellikle Asya ekonomilerindeki iyileşmeye paralel olarak küresel talep de 1997 yılından itibaren

yılda ortalama 2.0 milyon varil/gün olarak artmıştır. Bir başka deyişle petrol talebindeki artış bu dönemde 2.1 milyar varil olarak gerçekleşmiştir.

Dolayısıyla petrol arz/talep dengesi açık vermiştir. Bunun sonucunda stoklar hızla erimeye başlamış, bu durum kaçınılmaz olarak fiyat hareketleri üzerinde olumsuz etki yaratmış ve fiyatlar Nisan 1999 ayından itibaren hızla yükselmeye başlayarak OPEC tarafından amaçlanan 23-29 Dolar seviyesinin üzerine çıkmış, 30 Doları aşmıştır.

Öte yandan, Orta Doğu'da dengelerin kurulamaması ve İsrail-Filistin arasındaki gerginliğin uluslararası tüm çabalara karşın tırmanarak sürmesi de petrol fiyatlarının kısa dönemde düşmesi yönündeki beklentileri olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Esasen geçmişte de Orta Doğu'daki siyasi veya askeri kriz dönemlerinde petrol piyasalarının olumsuz etkilendiği görülmüştür. 1973 yılından bu yana anılan bölgede yaşanan dört önemli kriz de -1973 Arap-İsrail savaşı, 1978-79 İran Devrimi, 1980 İran-Irak savaşı ve 1990/91 Körfez savaşı- petrol arzının düşmesine yol açmıştır. Ancak, söz konusu dönemlerde, bölge dışındaki petrol üreticisi ülkelerin üretimlerini arttırmaları sonucunda petrol piyasalarındaki krizin 6-9 ay arasında değişen sürelerde aşılabilmesi mümkün olmuştur[17].

2.3.1.3 Yüksek Petrol Fiyatlarının Ekonomilere Etkisi

Yüksek petrol fiyatlarının ekonomilere etkisini petrol ithal eden ve petrol ihraç eden ülkeler açısından ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Öncelikle yüksek petrol fiyatları petrol ithalatçısı ülkelerin reel milli gelirlerinin azalmasına yol açmaktadır. Petrol tüketiminin petrol fiyatlarının artış oranı doğrultusunda azaltılması mümkün olamadığından toplam petrol harcamaları artmakta, dolayısıyla diğer harcamalara ayrılan milli gelir miktarı düşmektedir.

Yüksek petrol fiyatlarının milli gelir üzerindeki olumsuz etkisi petrol harcamalarının milli gelir içindeki payına ve ülkenin petrole bağımlılığına oranla değişmektedir. Bir başka deyişle, bir ülkede petrol harcamalarının milli gelir içindeki

[17] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak: www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi1/petrol.htm

payı yüksekse ve ayrıca bu ülkenin petrol tüketimini azaltarak diğer enerji kaynaklarına yönelme imkanı kısıtlıysa yüksek petrol fiyatlarının ekonomi üzerindeki olumsuz etkisi artmaktadır.

Öte yandan, yüksek petrol fiyatlarının makroekonomik hedefler açısından ve özellikle yüksek petrol fiyatlarına uyum sağlamak amacıyla yürütülen politikaların sonuçları bakımından da önemli etkileri bulunmaktadır. Öncelikle yüksek petrol fiyatları doğrudan dünya girdi ve temel mal fiyatlarını, dolayısıyla maliyetleri artırmaktadır. Sonuçta toptan ve tüketici mal fiyatları enflasyonu yükselmektedir. Enflasyonla mücadele programlarında da iç talebin kısılması hedeflenmekte, bu amaçla uygulanan politikalar sonucunda yatırımlar ve vergi gelirleri azalmaktadır.

Yüksek petrol fiyatlarının enflasyonu artıran etkisi özellikle yapısal sorunları bulunan ve bütçe açıklarının borçlanma ile kapatıldığı ekonomilerde daha fazla hissedilmektedir. Türkiye'de 2000-2002 dönemini kapsayan "Ekonomik Reform Programı"nda öngörülen yapısal reformlar henüz tamamlanmadığından OECD tarafından yapılan değerlendirmelerde Türkiye de yüksek petrol fiyatlarından en fazla etkilenen ülkeler arasında gösterilmektedir.

Buna karşılık, petrol ihraç eden ülkeler açısından durum farklıdır. Yüksek petrol fiyatları bu ülkelerde doğrudan ihracat gelirlerini artırmakta ve dolayısıyla milli geliri yükselten bir etki yaratmaktadır. Örneğin yüksek petrol fiyatlarının Rusya ekonomisine yaptığı olumlu etki dikkate değer görülmektedir. Esasen petrol üreten ülkeler, düşük petrol fiyatlarının kendi ekonomilerine verdiği zararın daha ağır olduğunu, zira ekonomilerinin enerji sektörüne bağımlı bulunduğunu ifade etmektedirler.

Petrol üreten ülkeler ayrıca tüketici ülkelerin petrol ürünlerine uyguladığı ağır vergilerden yakınmakta ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmanın bu vergilerden kaynaklandığını ileri sürmektedirler[18].

[18] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak: www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi1/petrol.htm

Sonuçta, yüksek petrol fiyatları petrol ithal eden ülkelerden petrol ihraç eden ülkelere gelir transferine yol açmakta ve dolayısıyla ülkeler arasındaki gelir dengesizliğini artıran bir etki yaratmaktadır.

2.3.1.4 Petrol Fiyatları Konusundaki Beklentiler

Dünyada geçtiğimiz dönemde yaşanan politik ve ekonomik değişimler, enerji-çevre etkileşimi konusunda artan duyarlılık ve küreselleşmeyle birlikte ülke ekonomilerinin giderek birbirlerine bağımlı hale gelmesi, ulusal ve uluslararası enerji politika ve stratejilerinde yeni yaklaşımları gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, enerji güvenliğinin sağlanması özel önem arz etmektedir. Enerji güvenliğinin sağlanmasında ise, petrol üreten ülkelerle petrol tüketen ülkeler arasındaki diyalog ve işbirliği önem taşımaktadır.

1973-74 petrol krizinin sanayileşmiş ülkelerde yarattığı şok sonrasında, benzer bir kriz döneminde gerekli uyum politikalarının hızla devreye sokulması ve özellikle ekonomilerin petrole bağımlılığının azaltılması için çeşitli önlemler alınmış ve bu çerçevede 1974 yılında OECD ülkeleri tarafından Uluslararası Enerji Ajansı (UEA) kurulmuştur. Petrol güvenliğinin sağlanması UEA'nın en önemli hedefidir. Bu çerçevede petrol stokları oluşturulması, petrol tüketiminin azaltılması ve gerektiğinde stokların paylaşılmasının sağlanması amaçlanmıştır.

1974 yılından bu yana petrol piyasalarında önemli değişimler olmuştur. Öncelikle petrol piyasalarının küreselleştiği görülmektedir. Buna paralel olarak petrol piyasaları şeffaflaşmakta, genişlemekte ve rekabete açılmaktadır. Ayrıca petrol tüketim kalıpları da değişmektedir.

Bugün enerji ve ekonomi çevrelerini ilgilendiren en önemli konu petrol fiyatlarının ne şekilde değişeceği ve bunun makroekonomik dengeler üzerinde ne kadar etki yapacağıdır. Bu konu enflasyonla ciddi şekilde mücadele eden Türkiye için de büyük önem arz etmektedir.

UEA da bu olguya paralel olarak kendi evrimini tamamlamıştır. Halen UEA enerji kaynaklarının kullanımı konusunda uluslararası bir bilgi merkezi ve değerlendirme kuruluşu niteliğini taşımaktadır. Bu çerçevede UEA tarafından hazırlanan enerji piyasalarının geleceğine ilişkin projeksiyonlar, ülkelerin enerji stratejilerini belirlemeleri için güvenilir bir kaynak oluşturmaktadır.

UEA tarafından hazırlanarak geçtiğimiz günlerde yayımlanamı kapsayan projeksiyonlarını ve özellikle petrol arz/talep dengesine etkide bulunması beklenen unsurları içermektedir. Küresel ekonomik büyümenin %3 olarak gerçekleşmesi ve nüfus artış hızının yavaşlaması varsayımından hareketle oluşturulan bir senaryo çerçevesinde hazırlanan söz konusu çalışmada, petrol ve doğalgaz fiyatlarının 2010 yılından sonra artmasının beklendiği kaydedilmektedir. Ayrıca OECD ülkeleri ile OECD üyesi olmayan Asya ülkelerinin söz konusu dönemde petrol ithalatına olan bağımlılıklarının artacağı vurgulanmaktadır. Her durumda, dünya petrol kaynaklarının bu dönemde oluşacak talebi karşılamaya yeterli olduğu vurgulanmaktadır.

UEA tarafından önümüzdeki aylarda petrol varil fiyatlarında 4-5 Dolar civarında bir düşme olabileceği varsayılmaktadır. Petrol fiyatlarının serbest piyasa koşulları içinde belirlenmesinin ise, ancak uzun dönemde mümkün olabileceği değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, özellikle petrol fiyatlarının istikrarlı seyrinin önemine dikkat çekilmekte, ancak üretici ve tüketici ülkeler bakımından hangi fiyat düzeyinin istikrarı temsil ettiği konusunun güçlük arz ettiği vurgulanmaktadır.

Riyad'da düzenlenen söz konusu forumda petrolün önümüzdeki yirmi yıllık dönemde de %40 oranında bir payla en önemli enerji kaynağı niteliğini korumayı sürdüreceği sonucuna varılmıştır.

Irak'ın işgaliyle petrol fiyatlarının düşüş göstereceği şimdiden belli. Her durumda 2020 yılında dünya petrol arzının %40'ını sağlaması öngörülen Orta Doğu OPEC ülkelerinin (Suudi Arabistan, İran, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar) 2010-2020 dönemindeki petrol üretiminin önemine dikkat çekilmiş, ancak yeterli petrol rezervi bulunan söz konusu ülkelerde gerekli yatırımların zamanında yapılması durumunda üretimin beklenen oranda artmasının sağlanacağı kaydedilmiştir.

Ayrıca, söz konusu dönemde sektörel bazda petrol talep artışının öncelikle ulaşım sektöründe ortaya çıkacağı ve 2020 yılında dünya petrol tüketiminin %60'ının bu sektörde gerçekleşeceği kaydedilmiştir.

Ülke bazında petrol talep artışının ise, gelişmekte olan ülkelerden ve bu çerçevede özellikle Asya ülkelerinden kaynaklanacağı vurgulanmıştır. UEA, söz konusu dönemdeki artan petrol talebinin %70'inin bu ülkelerden kaynaklanacağı görüşündedir. Bu da esasen gelişmekte olan ülkelerin petrole ve dolayısıyla petrol ithalatına bağımlılıklarının artacağı anlamına gelmektedir. OECD/UEA tarafından yapılan çalışmalarda, Türkiye de bu ülkeler arasında gösterilmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin önümüzdeki yirmi yıllık dönemi kapsayan enerji stratejisi makroekonomik dengeler bakımından büyük önem arz etmektedir. Esasen Türkiye'nin yürüttüğü başta Bakü-Tiflis-Ceyhan olmak üzere petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri de bu çerçevede özel önem taşımaktadır[19].

2.3.2 Petrol Sanayisi

Petrol Sanayisinde çok çeşitli oyuncular var – 6 esas uluslararası petrol şirketleri (esasları; Shell, Exxon, BP, Mobil, Texaco, Gulf/Socal) bağımsızlar gibi çok orta ölçekli şirketler (Phillips, Marathom vb.) çeşitli özelleşmiş müteşebbisler (örn: ENI, Petrofina vb.) çok nispeten küçük özel anlaşma şirketleri (örn: perspektifte, mühendislikte, sualtı yüzmede, taşımada vs.) ve son olarak birkaç büyük ve rekabette olan OPEC devlet şirketleri (örn: Saudi Aramco/Samarec)[20].

2.3.3 Taşıma (Nakliye)

Bu ham petrolün ana hattan depolama araçlarına buradan rafineriye (arıtma fabrikasına) ve en sonunda petrol ürünlerinin perakende satış noktalarına taşınmasını kendinde topluyor. Tüketim için üretim yerlerinin bulunması ve pazarlar taşınma ihtiyaçlarının modelini belirliyor.

---

[19] Özkaya, Şule. Petrol fiyatlarının Ekonomiye etkisi, www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi1/petrol.htm
[20] Cleaver, a.g.e, ss.167-168

Sıvıyı taşımanın(naklinin) en muktedir yolu boru hattı yoludur, denizle, karayla ve demiryolu tankerleriyle değil. Bununla birlikte boru hatları mesleki ve coğrafi bakımdan hareketsiz kapitalde muazzam sermaye yatırımını belirliyor ve bu yalnız ticari bakımdan yararlı olabilir, eğer tüketici girdi ve piyasa arasındaki düzenli akış temin edebilse. Eğer ticaretçiler boru hattının her iki ucunda pazarlığı muhafaza ederlerse o zaman üretimin ortalama ve marjinal fiyatları minimuma inebilir.

Boru hatları doğal tekelin bir çeşididir. Şu demektir ki şüphesiz belli ki petrolü alanlarından piyasaya taşıyan bir büyük önemli hattın olması çok sayıda küçük petrol şirketleri kuran çeşitli petrol şirketlerinin olmasından daha ekonomik olacağı öngörülür.

2.4 Üretici Ülkeler

Dünyanın en önemli petrol üreten ülkelerinin görünüşünü(manzarasını) vermeye çalışmak yoğun bir caddede trafiğin fotoğrafını çekmeye benziyor. O kadar çok değişiklikler olmuş ki en önemli petrol üreticilerine emir veriliyor ki, her şey senin fotoğrafi inceleyip seçimine bağlıdır.

Rusya 1980 yıllarında dünyanın en büyük üreticisi idi, lakin 20.asrın son yıllarında ekonomik ve siyasal değişiklik onun etkisini önemli derecede azalttı. 1993'de günlük 6,9 milyon varil üretiyordu, dünya üretiminin %10,9'dur, yalnız 6 sene önceden 11,5 m.v.g.'ydi.

ABD her zaman önemli üretici olmuş fakat onun olgun petrol alanları 1980'li yılların ortasından beri gerilemiş ve daima inişte olmuş. O 8,5 m.v.g. ile ikinci en büyük üretici olmuş ki bu da dünya toplamının %12,7 idi.

Orta Doğu ülkeleri büyük üreticidirler, aynı zamanda en önemli ihracatçıdırlar.(O zamandan beri ki, ABD ve Sovyetler İttifakı'ndan farklı olarak onların tüketim ihtiyaçları mukayese edilecek derecede zayıflamış) Savaşlar, ihtilaller ve bölgedeki siyasi değişiklikler yıllarca Orta Doğu devletlerinin nispi mevkiinin farklılaşmasına çok etkisi olmuş, ancak genellikle Suudi Arabistan'ı her zaman hakim ortak olmuş, 8,6 m.v.g. ile dünyanın bir numaralı üreticisi olmuştur ki, toplam tutarda

%13,4'dür, en önemli anlam da şudur ki o dünya rezervinin en büyük hacmine sahiptir(Rusya – %4,8 ve ABD'nin - %3,1 ile mukayesede % 25'den fazla) ve de onun petrolü üretim için ucuzdur. Suudi petrolü 1 varile 1 ABD dolardan aşağı değer biçilmiş. Alaska ve Kuzey Denizi için 7-8 $ kıyaslamada onun her hangi bir sene için gerçek üretimi, gerçekten onun muslukları ne kadar açmak istemesine bağlıdır.(aynı zamanda böyle bir hakimin petrol fiyatına ne kadar tesir etmesine bağlıdır.)

Daha çok bilgilenmek gerekir ki, Orta Doğunun dünyanın en önemli ihracatçısı bölgesine dönüşmesinde ve böylece de petrolün uluslararası ticarete en önemli tesirinde onun rolü nasıl değişmiş.

Sahipliği kazanmakta ve kendi petrol fiyatları denetimindeki başarı ve devlerin bağımsızlara ilişkisinde rekabet gücünün zayıflamasında iki olay üretici ülkelerin dünya petrol pazarında daha aktif oyuncu olması kararını güçlendirdi. Birinci, 1971'de dolar yığını oldu ki,petrol her zaman dolarla ateşlendikten beri etkili biçimde OPEC yıllık gelirlerini devalüe etti, ikinci gelişme ise, ABD'nin 1972'den petrol ihracatçısı olmaktan çıkıp ithalatçı olmaya dönüşmesiydi[21].

2.4.1 OPEC Nedir?

OPEC gelişmekte olan 11 petrol ihracatçısı ülkenin petrol politikalarını koordine eden ve birleştiren uluslararası bir organizasyondur. OPEC zararlı ve gereksiz fiyat dalgalanmalarını ortadan kaldırmaya çalışan bir bakışla Uluslararası petrol piyasalarında fiyat istikrarını sağlamaya çalışmaktadır, petrol üreten ülkelerin çıkarlarını ve onlara istikrarlı bir gelir sağlamanın gereğini ve petrol tüketicisi ülkelere etkin, iktisadi ve düzenli bir petrol arzı ve petrol sektörüne yatırım yapanlara makul bir getiri sağlamanın gereğini göz önüne almaktadır.

[21] Cleaver, a.g.e, s.174

2.4.2 OPEC Ne Zaman Oluşturuldu?

OPEC 14 Eylül 1960'da Irak, Bağdat'ta yapılan ve beş üye ülkenin – İran, Irak, S.Arabistan, Kuveyt, Venezuela katıldığı bir toplantıyla kurulmuştur, şöyle ki fiyatları ve onunla beraber üretici ülkelerin gelirini azaltmayı kararlaştıran petrol devlerinin(company) tepkisine uygun kurulmuştur. OPEC, BM sekreterliğine 6 Kasım 1962'de kaydolunmuştur. 11 OPEC üyesi ülkesi var.

Tablo 7

OPEC Kurucu Ülkeleri

Ülkeler	Katıldığı Yıl	Yer
Cezayir	1969	Afrika
Endonezya	1962	Asya
İran	1960*	Orta Doğu
Irak	1960*	Orta Doğu
Kuveyt	1960*	Orta Doğu
Libya	1962	Afrika
Nijerya	1971	Afrika
Katar	1961	Orta Doğu
S.Arabistan	1960*	Orta Doğu
B.A.E.	1967	Orta Doğu
Venezuela	1960	G.Amerika

*Kurucu Ülkeler

KAYNAK:http://www.opec.org/FAQs/QuestionsAboutOPEC,htm#top

2.4.3 OPEC'in Bulunmuş Ham Petrol Rezervleri Nedir?

2001, OPEC 845,525 milyon varil ham petrol rezervi tespit edilmiştir, bu 1.042.536 milyon varil olan dünya toplam rezervinin %78,8'ni temsil etmektedir.(OPEC yıllık istatistik bülteni)

2.4.4 OPEC Dünya Ticaretini Nasıl Etkiliyor

OPEC yoğunlukla petrol piyasasına katılmaktadır, fakat uzun zamandır dünya ticaretinin geliştirilmesine ihtiyaç olduğunun farkındadır.

1975'den önce OPEC adalete, karşılıklı anlayışa ve bütün dünya insanlarının refahı için hakiki bir kaygıya dayanan yeni bir uluslararası ekonomik düzenin yaratılması için yapılan çağrıların parçasıydı. OPEC ayrıca fakir ülkelerin karşılaştığı problemleri çözmek ve OPEC ülkeleri ile gelişen ülkeler arasında daha çok ticaret ve bilgi alışverişi ile daha iyi bir ekonomik sistemin kurulması için sanayileşmiş ve gelişen ülkelere birlik çağrısı yapmıştır.

OPEC ayrıca gelişen ülkeleri destekleyerek ticaret engellerini kaldırmaya yardım ederek ve uluslararası düzeyde örneğin Dünya Ticaret Organizasyonu vasıtasıyla ve dünyaya bir ekonomik sistem için yardım ederek, makul fiyatlardan istikrarlı petrol arzına dayalı yardımcı olmaktadır.

OPEC bunu tek başına yapamaz, diğer petrol üreticisi ülkeleri petrol piyasasında işbirliği yapmak için teşvik etmeye ve böylece dünya ekonomisinin dengesini korumaya çalışmaktadır.

2.5 Dünyada Ne Kadar Petrol Var?

2002 sonunda dünyada bulunmuş ham petrol rezervleri 1.074.880 milyon varildi,bunun 845,421 milyonu yani %78,7'si OPEC ülkelerinindi.

2.6 Dünya Her Gün Ne Kadar Petrol Tüketiyor?

OPEC' in Dünya Enerji Modelinin (OWEM) referans vakasına göre toplam dünya petrol talebi 2001'de günde 76 milyon varildi. Dünya ekonomik büyümesi büyüdükçe ham petrol talebi de 2010'da 90,6 milyon varil 1 güne yükselecek ve 2020'de 103,2 milyon varil 1 güne. OWEM referans vaka rakamlarına göre,

Tablo 8

Dünyanın En Geniş Ham Petrol Rezervlerine Sahip Ülkeleri

Ülkeler	Ham Petrol Rezervi (milyar varil)
S.Arabistan	262.697 (8,8 mln.varil/gün)
Irak	112.500 (2,4 mln.varil/gün)
İran	99.080 (3,7 mln.varil/gün)
B.A.E.	97.800 (2,4 mln.varil/gün)
Kuveyt	96.500 (2,1 mln.varil/gün)

KAYNAK: OPEC Yıllık İstatiksel Bülteni 2001

Tablo 9

Dünyanın En Çok Petrol Üreten Ülkeleri

Ülkeler	Ham Petrol Üretimi (milyon varil/gün)
S.Arabistan	7,889
Rusya	6,730
ABD	5,801
İran	3,572
Çin	3,297

KAYNAK: OPEC Yıllık İstatiksel Bülteni

Neytral Zone'nın Üretim Payı dahil.

2.7 Yüzyılın Sonunda Petrol Sanayisi Değerlendirmesi

Günümüzde uluslararası şirketler arasında eskisinden daha çok petrol mübadilesi yapılıyor, şöyle ki petrol şirketleri kendi aralarında alıp satıyorlar. Büyük şirketler en ucuz petrolü alıyorlar (üretim aşaması nasıl olursa olsun, onun kaynağı neresi olursa olsun)

Rusya'da ve komşu devletlerde, örneğin: Azerbaycan, Kazakistan'da ve diğerlerinde bilinen geniş rezervler var ki, çıkarılmayı bekliyor, lakin yüksek siyasi risk

var, çok sermaye ihtiyaçları yerleştirilmeli ve Batı pazarlarına uzaklığın büyüklüğü de söz konusu. Büyük üretim potansiyeli buradadır-ancak bu yalnız uzun vadede geçerlidir.

2.7.1 Enerji Diplomasisinin Ortaya Çıkışı

1950'lerde dünya petrolünün üretim merkezi artık Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya kaymıştı. Petrol, bu dönemin sonunda artık kömürden daha ucuz bir girdi olmaya başlamış ve ucuzlayan petrol ekonomik hayatın ve gelişimin temel itici gücünü oluşturmuştu. O dönemde piyasaya sürekli yeni petrol ürünleri çıkıyor; plastik, boya, gübre, kimya sanayileri hızla gelişiyordu.

ABD ve Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu enerji kaynakları üzerindeki mücadelesi belki de Soğuk Savaş döneminin en çarpıcı mücadelelerinden birini oluşturmuştur.

1970'lerden sonra enerji diplomasisinin ana teması, petrol üreticisi ve petrol tüketicisi ülkeler arasında yaşanan mücadele olmuştur. Bu dönemde, üretici ülkeler tarafından kurulan Petrol Üreten Ülkeler Teşkilatı (OPEC) ve tüketici ülkeler tarafından kurulan Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) dikkat çekicidir[22].

2.7.2 Enerji Piyasası ve Türkiye Enerji İhtiyacı

Enerji diplomasisi son on yılda Türkiye açısından da, son derece önem kazanmıştır. Enerji diplomasisinin Türkiye açısından neden büyük önem taşıdığını aşağıdaki hususlar yeterince açıklamaktadır.

-Türkiye, dünya toplam petrol rezervlerinin ve dünya toplam doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %70'inin bulunduğu bir bölgede yer almaktadır.

---

[22] Akbulut, Hakan, "Energy-Decision-Making: The Turkish Case", Perceptions, V:5-N:3, Eylül-Kasım 2000, s.170-179

-Türkiye Doğu-Batı koridoru diye adlandırılan coğrafi alanın da ortasında yer almakta olup, bu bölge üzerinden Orta Asya ve Kafkas doğal gaz ve petrolünü Batı pazarlarına iletmek arzusundadır.

-Türkiye, bölgesinde enerji terminali olma iddiasındadır.

-Türkiye toplam enerji ihtiyacının yaklaşık %65'ini yurtdışından karşılamaktadır. Türkiye'nin dışa bağımlılığı ülkenin enerji güvenliğinin sağlanması açısından büyük önem arz etmektedir.

-Türkiye'nin enerji talebi yılda yaklaşık %5 oranında büyümektedir. Türkiye'nin yıllık elektrik tüketimi de yılda yaklaşık %7-8 oranında artmaktadır. Bunlar OECD ülkeleri arasındaki en yüksek oranlardır[23].

2.8 Hazar Denizi Ve Orta Asya Petrolleri

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ortaya çıkan yeni güç dengeleri içinde Türkiye'nin ve Orta Doğu'nun komşusu yeni bir petrol deposu keşfedildi. Orta Asya ve Transkafkasya, içerdikleri zengin petrol zenginlikleri açısından bir ikinci Basra Körfezi konumuna gelebilir. Fakat bu kaynakların yeryüzüne çıkarılıp istek ticaret yolları üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılması kaçınılmaz bir zorunluluk.

Hazar Denizi ve Orta Asya'da tahminen 40 milyar varillik bir petrol rezerv var. Önümüzdeki yıllarda araştırmaların kesinlik kazanmasıyla bu rakamın 100 ile 200 milyar varil civarında bir seviyeye çıkacağı bekleniyor. Basra Körfezi'nde Kuveyt'in toplam petrol rezervinin 97 milyar varil olduğunu düşünürsek, bölgenin uluslararası ekonomi rekabeti ortamında gün geçince neden daha fazla önem kazandığını anlayabiliriz.

Tüm Dünya için Orta Asya petrolü dünyada varolan diğer kaynaklara önemli bir alternatif sunuyor. Tüm dünyada enerji ihtiyacı her geçen gün artmakta. Uluslararası Enerji Komisyonu'nun araştırmalarına göre yalnızca Çin Halk Cumhuriyeti'nin petrol

[23] İnternational Energy Agency, Turkey-1997 Review, OECD Basım Merkezi, Paris, 1997

ihtiyacı 2010 senesine kadar senelik %5'lik bir hızla artacaktır. Ve son yirmi sene içinde yeni petrol rezervleri keşfedilmiş olsa bile Hazar Denizi ve Orta Asya petrolünün önemi coğrafi konumu itibariyle tartışılmaz. Çünkü Orta Asya ve Transkafkasya yeniden canlanan eski ticaret yollarının kavşak noktasındadır.

2.8.1 Hazar Petrolleri

Petrol en ucuz enerji kaynağıdır. 1'ci Dünya ve 2'ci Dünya Savaşı'nda hesaplar petrol üzerine yapılmıştır. Dünyanın günlük petrol ihtiyacı 2000'li yıllarda 77 milyon varil olduğunu 2010 yılında 95 milyon varile çıkması bekleniyor. Dünyada üretilen petrolün %25'i ABD tarafından tüketiliyor. Dünya enerji konseyinin tahminlerine göre, dünyadaki petrol rezervleri 2040-2060 yılları arasında tükenecektir. Bu piyasadaki rekabet bu olaya bağlı olarak acımasızlaştırıyor. Bu rekabet en son ve en yakın çok önemli bir örneği Hazar petrollerinde yaşanıyor.

Azerbaycan'da ilk petrol 1847 yılında Rus İmparatorluğu döneminde Baku'nün Bibi heybet semtinde çıkarılmış. 19'cu yüz yıl sonuna kadar Azerbaycan'dan çıkarılan petrol dünya üretiminin yarısına, Rusya'daki üretiminde tamamına yakındı.

Azerbaycan 1918 yılında ilan ettiği bağımsızlığını 1920 de SSCB'nin yönetimine girdi. 70 yıl süren Sovyet döneminde Rus ekonomisinin büyük oranda buradan beslendi.

2.8.2 Hazar Denizi'ndeki Rezervler

Azerbaycan ve Kazakistan'a ait bölgelerde rezerv tespit çalışmaları halen devam etmektedir. ABD enerji bakanlığı Hazar'da 200 milyar varil petrol bulunduğunu tahmin etmekte. Bu da yaklaşık 13 milyar ton demek, bugünkü değeri tahmini 40 trilyon dolar. Bu gün 700 milyar varil rezervlere sahip Orta Doğu bölgesinden sonra en büyük rakam. Bazı çevreler ABD'nin bu rakamın abartılı buluyor. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi olan SOCAR'ın Azerbaycan petrol rezervlerinin 3,5 milyar ton dolayındadır

diyor. Azerbaycan'da denizde 14'den fazla, toplam 50'den fazla yatakta sondaj ve üretim çalışmaları sürmektedir. İşletmeye açılmamış 140 civarında petrol yatağı bulunuyor.

Asrın anlaşması olarak bilinen Mega proje toplam 19 proje ile petrol ve doğal gaz yataklarını dünyanın dev petrol şirketlerine açtı. Hazar'ın diğer önemli petrol ülkesi Kazakistan. Onun da en önemli yatakları Tengiz yataklarıdır. Bu yatakların işletme hakkı büyük ölçüde ABD şirketi Chevron' un elindedir. Yapılan rezerv çalışmaları Tengiz' in 10 katı büyüklüğünde yeni yataklar varlığını ortaya koydular. Kazakistan yönetimi Hazar'ın Kazakistan'a ait bölgesinde 10 milyar ton dolayında petrol rezervinin olduğunu söylüyor. Bölgede faaliyet gösteren petrol şirketleri bu iddia edilen rezervlere bir az temkinli yaklaşıyor. Rezervlerin 4 milyar ton olabileceğini ifade ediyorlar. Rusya ülkesinin genelinde petrol rezervleri 6,7 milyar ton. Kazakistan 10 milyar ton rezervleri doğru çıkarsa Rusya önüne geçmiş olacak.

Orta Asya Türk cumhuriyet'lerinin ve Rusya'nın ham petrol rezervlerinin "BP Amoco statistical review of world energy, june 1999" kaynağına göre Azerbaycan 1,0; Kazakistan 1,1; Rusya 6,7; Türkmenistan 0,5; Özbekistan 0,6 milyar ton petrol olduğunu göstermektedir.

Hazar Havzası'nda modern teknoloji ile petrol aranmasına henüz yeni başlandı. Rezervelerin ne kadar olduğu bilinmiyor ama toplam petrol rezervinin 23-28 milyar ton ve doğal gaz rezervinin de yaklaşik 8 trilyon m^3 olduğu tahmin ediliyor. (Bkz: "Caspian oil and Gas, The Supply Potential of Central Asia and Transcaucasia" IEA, OECD yayini, Paris 1998, syf. 32 ve DIW- Wochenbericht 24/1998, syf. 429)

Bu veriler Hazar Havzası'nın petrol ve doğal gaz bakımından Basra Körfezi'nden sonra ikinci sırada yer aldığını gösteriyor.

IEA'nın hesaplamalarına göre Hazar Havzası'nda petrol çıkarımı için toplam yatırımlar devasa boyutlara varıyor. Bu alanda toplam yatırımların Azerbaycan'da 40 ve Kazakistan'da da 70 milyar dolar civarında olacağı tahmin ediliyor.

Azerbaycan petrolü dev petrol tekellerinin çok avantajlı yatırım alanı rolündedir. Azeri petrolünü çıkartmak için kurulan Konsorsiyumda (AIOC) yer alan şirketler ve payları şöyle: BP % 17.12; Amoco % 17.01; Exxon % 8.0; Unocol % 10.05; Pennzoil % 4.82; Socar % 10.0; Lukoil % 10.0; Statoil % 8.57; TPAO % 6.75; Itochu % 3.92; Romco % 2.08 ve Delta/Nimir % 1.68. AIOC 7 ülkeden 12 firma tarafından oluşturulmuştur. (Bkz: DIW-Wochenbericht, 24/98, s. 435) Bu konsorsiyumda Amerikan şirketlerinin (Amaco, Exxon, Unocol ve Pennzoil) toplam payı % 39.88'dir. İngiliz şirketi BP ile birleşen AMOCO'nun veya bu iki şirketin toplam payı da % 34.13'tür. Her halükarda Azerbaycan petrolü, Amerikan tekellerinin ve BP+Amaco ortaklığının kontrolündedir.

Kazakistan petrolünde de durum pek farklı degil. Kazak petrolünün paylaşımında da başta Mobil ve Chevron olmak üzere Amerikan tekelleri belirleyici durumdadırlar. Bu iki tekelin önderliğinde kurulan konsorsiyum (TCO) Tengiz petrol sahasını kontrol ediyor. Chevron'a göre bu bölge, dünyanın en büyük petrol yataklarından birisi. 1992'de kurulan Hazar Boru Hattı konsorsiyumunda (CPC) yer alan ülke ve şirketlerin payı da şöyle: Kazakistan % 19; Rusya % 24; Chevron % 15; Oman % 7; Mobil % 7,5; Oryx % 1.75; Lukarca (Amerikan-Rus ortaklığı) % 12.5; British Gas % 2; Agip % 2; Rosneft-Shell % 7.5; Amoco+Kazakoil % 1.75 (Bkz: DIW, agy, s.435).

Kazakistan'a biraz gecikmeli gelen Exxon, Aralık 1998'de o zamana kadar dünyanın 4. büyük petrol tekeli olan Mobil oil'i yuttu ve petrol sektörünün devi oldu. Exxon (137) ve Mobil'in (66) 1997'deki toplam cirosu 203 milyar dolara varıyordu. Bu, Türkiye'nin aynı yıldaki GSMH'sına hemen hemen eşit bir miktardır.

Kazak petrollerinde Çin de söz sahibi. Çin ulusal petrol şirketi (devlet şirketi) 1997'de en büyük Kazak petrol şirketi Aktyubinskneft'in çoğunluğunu ele geçirerek Kazakistan'ın ikinci büyük petrol sahasını kontrolü altına almıştır. Bu bölgedeki petrol rezervinin 600 milyon ton ve doğal gaz rezervinin de 220 milyar m^3 olduğu tahmin ediliyor (Bkz: WIWO, 11 Eylül 1997),

Türkmenistan doğal gazında da söz sahibi olan yabancı şirketlerin başında Royal Dutsch/Shell (Britanya/Hollanda) geliyor.

1997 yılı itibariyle Exxon+ABD+Mobil'in (ABD) toplam karı 11 milyar dolar ve toplam cirosu da 203 milyar dolar (Exxon 137 ve Mobil 66). Shell'in (Büyük Britanya+Hollanda) toplam karı 8 milyar dolar, cirosu da 131 milyar dolar. BP (Büyük Britanya), AMOCO (ABD) ve Arco'nun (ABD) toplam karı 8 milyar dolar ve toplam cirosu da 123 milyar dolar (BP 73; Amaco 36 ve Arco 24). Chevron (ABD) ve Texaco'nun (ABD) toplam karı 6 milyar dolar ve toplam cirosu da 81 milyar dolar (Chevron 36 ve Texaco 45).

Salt bu veriler, Hazar Havzası petrollerinde hangi emperyalist ülkelerin ve petrol tekellerinin nüfuz sahibi olmak için rekabet içinde olduklarını göstermeye yetiyor.

Hazar Havzası petrol ve doğal gazının çikarımı üzerine rekabet, Amerikan tekellerinin lehine sonuçlandı. Şimdi bütün sorun bu zenginliklerin dünya pazarlarına taşınmasında da Amerikan emperyalizmi kontrolünün sağlanmasıdır[24].

2.8.3 Hazar Petrolleri Boru Hatları

2.8.3.1 İran hattı:

Bölge petrolünü dünya pazarına taşımada bu hat en ucuz olanıdır. Yeni boru hattı inşasına gerek duyulmuyor. İran, Kazakistan ve Azeri petrolünü, şirketler vasıtasıyla kuzeyde alıyor ve orada işliyor. Buna karşın güneyde, Körfez'de, kuzeyden aldığı kadar petrolü, şirketlere devrediyor. Yani mübadeleye dayanan bir ilişki gözlenmektedir.

Petrol tekellerinin sıcak baktığı bu öneriyi Amerikan emperyalizmi reddediyor. Bu reddediş, tamamen siyasi karakterlidir. İran, hattın kendi ülkesinden geçmesi için

[24] http://www.atilim.org/sinif/sp5/index.html

emperyalistler arası ve tekeller arası çelişkilerden ve rekabetten yararlanmaya çalışsa da Amerikan emperyalizminin ağırlığından dolayı bu hat tartışma dışı kalmış durumda.

2.8.3.2 Afganistan-Pakistan hattı:

Amerikan petrol şirketi Unocal, Suudi Arabistan şirketi Delta oil ile Türkmenistan gaz ve petrolünü Afganistan ve Pakistan üzerinden dünya pazarlarına taşımak için boru hattı inşası üzerine anlaşırlar. Amerikan emperyalizmi, Türkmenistan'ın İran'a yanaşmasını engellemek için bu projeye soğuk bakmaz ve lafta da olsa destekler. Ama ABD, Afganistan'daki siyasi istikrarsızlığı projenin önüne engel olarak koyar

2.8.3.3 Doğu Avrupa hatları:

2.8.3.3.1 Bakü-Novorosisk (Rusya) hattı:

Bakü ve Kazakistan (Tengiz) petrolleri için en kısa ve en ucuz hat. Azerbaycan, Kasım 1997'den beri bu hattı geçici üretim için kullanıyor. Rusya, bu hattın ana hat olarak kullanılması için diretiyor. Rusya'nın Dağıstan ve Çeçenistan'a saldırısının temel nedenlerinden birisi bölgede istikrarı sağlamak ve bu hattın güvenirliğini kanıtlamak. Amerikan emperyalizmi, boru hatları üzerinde Rus hakimiyetini engellemek ve Rusya'yı dışlamak için bu hattın ana hat olmasına karşı. Türkiye de, Boğazlar'da doğacak sorun ve tehlikeyi öne sürerek bu hattın ana hat olmasını reddediyor. Amacı Bakü-Ceyhan'ı ön plana çıkartmak.

2.8.3.3.2 Bakü-Supsa (Gürcistan) hattı:

Sovyetler Birliği döneminden kalma bu hattın ana boru hattı olarak geliştirilmesi Türkiye'nin hiç işine gelmiyor. Yine Boğazlar sorunu ön plana çıkartılıyor, ama kast edilen Bakü-Ceyhan. Boğazların güvenliği meselesi çok önemli, Gürcistan işe yaramıyor, ama Bakü-Ceyhan'a da ihtiyaç var.

2.8.3.3.3 Bakü-Supsa veya Bakü-Navorosisk-Burgaz (Bulgaristan) hattı:

Daha ziyade Yunanistan'ın önerdiği ve kötünün iyisi anlayışıyla Rusya'nın desteklediği hat. Mantık şu: Madem ki Türkiye, Boğazlar sorununu gündeme getiriyor. Öyleyse petrol, Supsa veya Novorosisk'te tankerle Burgaz'a taşınır, oradan da kısa bir boru hattıyla Ege Denizi'ne akıtılır. Bu, üzerinde doğru dürüst tartışılmamış bir öneri olarak kaldı.

2.8.3.3.4 Odesa (Ukrayna)-Avrupa hattı:

Azerbaycan ve Kazakistan petrolleri bir şekilde (Supsa ve Novorosisk limanlarından) Odesa'ya tankerle taşınacak, Odesa'dan itibaren kısa bir boru hattı inşa edilecek ve eski Sovyetler Birliği döneminde inşa edilmis hatta ("Drusba Petrol Boru Hatti") ulaşılacak ve bu hat üzerinden de Avrupa'ya sevkiyat yapılacak.

Amerikan emperyalizmi bu hatların hiçbirisine sıcak bakmıyor. Her koşul altında Rusya'nın petrol boru hatları üzerindeki nüfuzunu baştan kırmaya, yok etmeye çalışıyor.

Geriye iki güzergah kalıyor: Çin ve Bakü-Ceyhan

2.8.3.4 Çin hattı:

Çin üzerinden geçecek olan boru hattı, Çin'in Kazakistan petrolündeki konumunu göstermektedir. Çin'in 1997 itibariyle dünya petrol tüketimindeki payı % 4.2 oranında, yani 140 milyon ton. 1997 yılında Çin'in Sudan, Irak, İran, Venezuela ve Kazakistan petrol yataklarına yaptığı toplam yatırım miktarı 8 milyar dolar tutuyor. Kazak petrolünü Sincan'a taşıyacak hattın yapımına başlandı. Ayrıca Çin, Usen'de (Kazakistan) çıkardığı petrolü İran üzerinden dünya pazarına taşımak için bir hat planlanıyor. Bu hat, Amerika'nın İran'a yaptırmamak için direndiği hattır.

Çin, 1994'te sadece 3 milyon ton petrol ithal ediyordu. Bu miktar 1997'de 30 milyon tona çıkmıştı. Çin'in 2000 yılında ithal edeceği petrol miktarı 50 milyon ton olarak hesap edilliyordu. Günümüzde bu rakamı geçmiştir. Küresel hegemonyacı bir güç olarak gelişmeyi hedefleyen Çin'in Hazar Havzası zenginliklerinde, özellikle de

petrolünde gözünün olacagı açıktır. Bugün, Amerikan emperyalizmi Çin'in bölge petrolü üzerinde nüfuz sahibi olma yolunda ilerleyişini engelleyecek durumda degil. Amerikan emperyalizminin, Hazar Havzası petrol ve doğal gazını Rusya ve Çin'i dışlayarak dünya pazarlarına taşıyabilmesi için yegane koridoru Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye koridoru, yani Bakü-Ceyhan petrol boru hattı oluşturmaktadır.

2.9 Bakü-Ceyhan petrol boru hattı, iktisadi değil siyasi bir hattır

Bakü-Ceyhan boru hattı destek yorgunu olmuştu. Yıllardan beri sürekli destekleniyor, ama desteği somutlaştıran adımlar atılmıyordu. Sonra ne olduysa oldu ve Ekim ayında konsorsiyumun en büyük ortağı BP-Amaco, Bakü-Ceyhan ana boru hattı projesine destek verdiğini açıkladı. ABD Enerji Bakanı B. Richardson da BP-Amoco'nin Bakü-Ceyhan'a destek vermesinin; dogu-batı ana boru hattı olarak onaylanmasının Azeri ve de Kazak petrollerinin dünya pazarlarına taşınmasi için önemli bir kilometre taşı olduğunu açıkladı.

Bakü-Ceyhan boru hattının ekonomik getirisi nedir? Bu hattin inşasi için gerekli sermaye -4 milyar dolar civarinda olduğu sanılıyor- bulunur. Böyle bir hattı inşa etmek için firmalar yarışırlar. ABD'nin desteği olduğu için de uluslararası piyasalarda yeterli kredi alınır. Sorun bu değil. Bu hattın sağlayacağı yıllık geçiş ücreti (getirisi) 100-120 milyon dolar.

2003 yılına kadar Hazar petrollerinin nasıl taşınacağı ise bu tekellerce belirlenmiştir. Buna göre Kazak petrolleri, Tengiz-Novorossisk ve Azeri petrolü Bakü-Novorossisk ile Bakü-Supsa üzerinden taşınacağı, ayrıca 10 milyon ton petrolden fazlasının taşınılması da düşünülmemektedir. Dünya arz-talep dengesine göre hesaplar böyle yapılmıştır. 2003 yılından sonra artırılacak olan petrol hacmi ise Bakü-Ceyhan hattının tamamlanması ile buraya kaydırılacağı söyleniyor. Orta Doğu'dan sonra ikinci büyük rezervlere sahip olan Hazar bölgesi üzerinde emperyalizmin denetimini oturtmasının planlarını bu şekilde adım adım hayata geçirilmektedir.

Petrol boru hattının güvenliğini sağlamak da yine ABD tarafından yapılacaktır. Politik riski üstlenecek olan ABD yetkililerinden Morningstar, "OPEC (Amerikan Eximbank ve Ticareti Geliştirme Ajansı'nın Denizaşırı Yatırım İşbirliği) yatırımları çerçevesindeki projelere finansal destek ve boru hattına yönelik şiddet eylemlerine karşı politik riske güvence verdiğini ve Kongre'nin de OPEC yardımlarını desteklediğini ve cesaretlendirdiğini" (Radikal, 29 Ekim 1998) belirtmektedir.1994'te Bakü ile imzalanan anlaşmaya göre,uluslararası konsorsiyum, üretiminin 2010 yılında 35 milyon tona ulaşması beklenilen, kıyı yataklarını çalıştırmayı onerdi. Türkiye, Bakü petrol hatlarını Akdeniz'deki Ceyhan-Yumurtalık terminaline bağlayan bir petrol boru hattı projesi önermişti.Konsorsiyumun, Azeri, Çırak ve Güneşli hatlarında 8.2 milyar dolar tutarında bir yatırımla, 30 yıl içinde 3.8 milyar varil petrol uretmesi bekleniyor.

2.10 Orta Asya Ve Kafkasları Enerji Kaynakları

2.10.1 Orta Asya Ve Kafkasları Enerji Rezervleri

SSCB'nin dağılması ile Orta Asya ve Kafkasya bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra, Batılı ülkelerin bağımsızlıklarını tanımasıyla Batılı ve Gelişmiş ülkelerin akınına uğradı. Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri enerji bakımından zengin yer altı enerji kaynaklarına sahip olduğundan, yabancı yatırımcıların uğrak merkezi haline geldi. Azerbaycan ve Kazakistan petrol, Türkmenistan doğal gaz rezervleri ile hemen dikkati çekti ve dünya petrol devleri bu ülkelere akın etti. Ülkelerdeki enerji rezervlerini gözden geçirirken, ispatlanmış ham petrol rezervleri baktığımız 2001 kaynaklarına göre bölgede en fazla rezerve sahip ülke Kazakistan, toplam 5,417 milyon varil kaynağa sahiptir. Bu rezerv dünya toplam rezervinin %0,8'ini oluşturmaktadır Kazakistan doğal kaynakları ve coğrafyası itibarı ile çok umut verici bir ülkedir.

Tablo 10

Orta Asya ve Kafkasya'da Enerji Rezervleri

Ülkeler	İspatlanmış Ham petrol Rezervleri, 1/1/02E (Milyon varil)	Doğal Gaz Rezervleri 1/1/02E (tcf)	Kömür Rezervleri 1/1/01 (Million Short Tons)	Petrol Üretimi, 2001 (tbp/d)	Doğal Gaz, Üretimi 1999 (bcf)	Kömür Üretimi, 1999 (Million Short Tons)	Elektrik Üretim Kapasitesi, 1999 (GWh)	Ham Petrol Arıtma Kapasitesi, 1/1/02E (tbp/d)
Ermenistan	0	0	minimal	0	0	.005	3.1	0
Azerbaycan	1,178	4.4	0	311	212	0	4.7	442
Georgia	35	0.3	minimal	2	2.1	.011	4.4	110
Kazakistan	5,417	65	37,479	811	314.3	82.4	17.3	427
Kırgızistan	40	0.2	895	2.1	0.5	0.8	3.8	10
Tacikistan	12	0.2	minimal	0.4	1.4	0.02	4.4	0.4
Türkmenistan	546	101	minimal	159	1,642	0	3.9	237
Özbekistan	594	66.2	minimal	137	1,992	3.3	11.7	222

Kaynak: *Enerji Bilgi Kurumu – EIA*

Ayrıca Kazakistan hacim ve çeşit itibariyle mineral ve hammadde yatakları ile de gezegenimizin sayılı ülkelerinden biridir. Toprağı altında doksan dokuz çeşit kimyasal element teşhis edilmiştir. En çok tabii ihtiyatlara sahip olan Kazakistan'da dünyanın bir çok sayılı şirketleri önemli yatırımlar ve karlar elde etmektedirler. Azerbaycan'ın aksine Kazakistan'ın petrol ve gaz kaynakları karadadır yani çıkarması kolaydır. Azerbaycan ise 1,178 milyon varil ham petrol rezervlerine sahip, diğer ülkelerin petrol rezerv kaynakları bu iki ülkeye göre azdır.

Orta Asya Cumhuriyetleri arasında en büyük doğalgaz rezervlerine ve yıllık üretim kapasitesine sahip olan ülke Türkmenistan'dır. Dünyanın doğal gaz rezervleriyle karşılaştırıldığında; Türkmenistan'daki doğalgaz rezervleri, toplam rezervlerin % 5'ini oluşturmakta olup, ispatlanmış doğal gaz rezervleri yaklaşık 101 tcf civarındadır. Tablo 10'dan izleneceği gibi bölgenin ikinci zengin doğal gaz kaynaklarına sahip ülke Özbekistan'dır. İspatlanmış doğal gaz rezervleri 66,2 tcf 'dir

Orta Asya'nın diğer zengin enerji kaynaklarından birisi de kömürdür. Kömür rezervlerin bulunduğu Kazakistan toplam kapasitesi 37,479 santraller kömür rezervlerinin yoğun bulunduğu yer kuzey-doğu bölgesindedir. Kırgızistan'ın kömür rezervleri ise yaklaşık 895 mst civarındadır.

Enerji kaynakları üretim açısından da gözden geçirdiğimiz 2001'de Kazakistan ham petrol üretiminde 811 tbp/d ile ilk sırada, Azerbaycan ise 311 tbp/d ham petrol

üretmiştir ortalama günlük 1999 verilerine göre doğal gaz üretimi Özbekistan 1,992 bcf Türkmenistan ise 1,642 bcf üretmiştir.

Rezervler açısından baktığımızda Gürcistan ve Ermenistan'ın enerji kaynakları yok gibidir. Azerbaycan ise zengin petrol ve doğal gaz enerji kaynakları olan bir ülke konumundadır.

Kazakistan'da ise, Avrupa'lı şirketlerin yatırımları, Azerbaycan'a oranla daha yoğun sayılabilir. Bunda, Kazakistan'da önemli bir Alman nüfusunun olması da etkili olmaktadır. Kazakistan'ın petrol ve gaz sahalarına önemli miktarda yatırım yapmaktadırlar. Caspian Pipeline Consortium (CPC) örneğinde olduğu gibi boruhattı alanına da yayılmış durumdadır. 1993-1998 yılları arasında Kazakistan'a yapılan yaklaşık 8 milyar dolarlık doğrudan dış yatırımın % 47'si petrol ve gaz alanına, %42ü ise elektrik üretim alanına yapılmıştır. Ülke içinde doğal gaz dağıtımı ise,1997'de Belçika'nın Tractabell şirketine verilmişken, son dönemde bu hak geri alınarak Kazak devlet şirketi KazTransGaz'a verilmiştir. Ancak, bu hakkı Rus Gazprom'un devralması beklenmektedir. Avrupa'lı şirketler, aynı zamanda, özelleştirme çalışmaları kapsamında elektrik dağıtım alanında da devrede görünmektedirler.

2.10.2 Orta Asya Ve Kafkaslarda Enerji Tüketimi Ve İthal

Tüketim açısından ülkelere baktığımızda her zaman tüketim nüfuz ve yer altı kaynakları ile orantılıdır. Orta Asya ve Kafkasya'daki 1999 yılı verilerine göre toplam enerji tüketiminde ilk sırayı Özbekistan 1.88 kbtu ve Kazakistan 1.46 kbtu enerji tüketmiştir.

Ermenistan enerji tüketiminin çoğunu nükleer santralinden karşılamaktadır. Kapasitesi 815 MW gücünde olan santral 1989 yılında ülkede depremden sonra hasar oluştu, komşu ülkelerin ve Batının tüm baskılara rağmen elektrik üretimi halen devam ediyor.

Tablo 11

Orta Asya ve Kafkasya'da Enerji Tüketimi ve Karbondioksit Emisyonu

Ülkeler	Toplam Enerji Tüketimi (Katrilyon Btu)	Petrol	Doğal Gaz	Kömür	Nükleer	Hidroelektrik	Diğer	Net Elektrik İthal	Karbondioksit Emisyonu (Million metric tons of carbon)
Ermenistan	0.96	9.0%	48.4%	0.1%	25.6%	16.9%	0%	0%	0.8
Azerbaycan	0.55	56.5%	39.0%	0%	0%	4.2%	0%	0.4%	12.7
Georgia	0.16	31.9%	27.6%	0.1%	0%	42.4%	0%	-2.0%	1.6
Kazakistan	1.46	29.5%	34.5%	29.9%	0.1%	4.0%	0%	2.1%	26.6
Kırgızistan	0.22	12.9%	31.1%	8.4%	0%	56.1%	0%	-8.5%	2.0
Tacikistan	0.26	21.6%	16.0%	0.9%	0%	60.7%	0%	0.8%	1.8
Türkmenistan	0.30	41.5%	68.9%	0%	0%	0.02%	0%	-10.4%	5.4
Özbekistan	1.88	15.7%	76.8%	2.3%	0%	3.2%	0%	2.0%	27.7

Kaynak: *Enerji Bilgi Kurumu – EIA*

Öte yandan Tablo 11'den izlediğimiz gibi bölgede en fazla petrol tüketen ülke Azerbaycan, doğal gaz tüketiminde ise ilk sırada Özbekistan'dır. Kafkasya'da kömür üretimi ve tüketimi yok gibidir ama Orta Asya'da en fazla kömür üreten ve tüketen ülke Kazakistan'dır, yer altında ispatlanmış iyi kömür rezervleri mevcuttur. Yenilenebilir enerji kaynakları üzerinde bölgede çalışmalar halen mevcut değildir.

Türkmenistan'da gaz ihracatı, Türkmen devlet şirketi Turkmenneftgaz'ın sorumluluğundadır. Ancak bu şirketin % 44 hissesi Rus Gazprom'a aittir. Gaz ihraç olanağı Rusya ve sınırlı oranda da İran üzerindendir. İngiliz Monument şirketi, Türkmenistan'da Burun sahasından ürettiği petrolü, İran üzerinden "swap"(takas) yolu ile İran Körfezi'nden ihraç etmektedir. Monument'in Garaşsızlık ve Barsa Gelmez sahalarında da (petrol ve gaz) diğer batılı şirketlerle ortak lisansı mevcuttur. 2004'de tamamlanması beklenen Türkmenbaşı rafinerisi modernizasyonu ise, Alman ve Japon kredisi (1.4 milyar $) sürdürülmektedir. Türkmenistan'da etkin olan bir diğer Avrupa şirketi ise Shell'dir. Shell bir yandan gaz arama ve üretimine yönelik hakları elinde tutarken, son yıllarda üzerinde çok konuşulan, Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Gaz Hattı'nın yapımında da, lider şirket konumundadır. Daha önce 2 ABD'li şirketin (Bechtel ve General Electric) liderliğindeki PSG, Türkmenbaşı 'nın taleplerinin karşılanamaz olduğu gerekçesi ile çalışmalarını dondurmuş, daha sonra da konsorsiyumun liderliği, Shell'e devredilmişti.

Türkmenistan'ın Rusya, İran ve Türkiye ile büyük miktarda gaz alım-satım anlaşmaları mevcuttur. Rusya, boru hatları üzerindeki tekelinden yararlanarak, Türkmen

gazını çok ucuz fiyatla almakta (1000 metreküpü 32-36 $), bunu kendi sistemine sokarak, çok yüksek fiyatla diğer tüketicilere satmaktadır. Sonuçta, Türkiye'deki ya da Avrupa'daki tüketici, Türkmen gazını alsa da, bu tamamen Rusya'nın kontrolü ve fiyatlandırması ile şekillendiğinden, tüketiciler açısından "kaynak çeşitliliği"nden beklenen yararlar elde edilememiş olmaktadır.

Batılı güçlerin sahip oldukları petrol rezervlerinin yakın gelecekte bitecek olması ABD, AB ve diğer Avrupa ülkelerinin dikkatini Orta Asya'ya yöneltmesine neden olmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra ortaya çıkan cumhuriyetler bir yandan yetersiz sermaye, diğer yandan eskimiş teknolojiler nedeniyle sahip oldukları petrol ve doğal gaz rezervlerini kendi başlarına işleyecek ekonomik potansiyele sahip değildirler. Bu nedenle petrol zengini bu cumhuriyetler mevcut rezervlerinin işletilmesi ve geliştirilmesi için batılı büyük petrol şirketleriyle işbirliğine gitmektedirler.Bölgesel petrol ve doğal gaz ürünlerinin daha iyi hale getirilmesi, rasyonalleştirilmesi ve çağdaşlaştırılmasına ve Hazar ve Orta Asya bölgelerinden Avrupa ve Batı piyasalarına hidrokarbon taşınması için farklı seçeneklerin değerlendirilmesine yönelik çalışmalar sürmektedir.

2.11 Orta Asya ve Hazar Denizi Petrolleri Üzerinde Poker Oyunu

Azerbaycan, Kazakistan ve Turkmenistan bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler olarak zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının ekonomik ve siyasi gücünün farkına vardılar. Fakat Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana onemli ekonomik zorl uklarla karşı karşıyalar. Devlet güdümlü ekonomilerinin Dünya standartlarına ayak uydurabilmesi için bürokrasilerini yeniden duzenlemeleri, dış politikalarının doğrultusunu yeniden saptamaları gerekiyor. İşte bu ülkeler içinde bulundukları çıkmazdan kurtulmak için varolan petrolün yeryuzune çıkarılıp, rafinerilerde işlenmek uzere dış pazarlara ulaştırılmasını ilk aşamada can kurtarıcı bir

aşama olarak görüyorlar. Bu manada bu cumhuriyetler ve bu zenginlikten pay almaya talip diğer tüm yöresel ve global güçler tam bir petrol zenginliği sarhoşluğundalar[25].

Dünyanın en büyük ikinci petrol şirketi British Petroleum, Hazar petrollerini batı ülkelerine taşıyacak Baku-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın yapımına, hissedarların gerekli 2. 9 milyar dolarlık yatırımı onaylamasının ardından 18 Eylül'de başlanacağını acıklamıştı.

Bu sahalardan çıkacak petrol, 2008 yılından itibaren Bakü-Ceyhan Boru Hattı'na günde bir milyon varil Azeri petrolu sağlayacak[26].

Azerbaycan devlet petrol şirketi yabancı yatırımlar idaresi başkanı Valeh Aleskerov, "Basra Körfezi, Bakü-Ceyhan projesi'ne bir alternatif olarak gösteriliyor, ancak bu bölgede petrol arz-talebi hat safhaya ulaşmış bulunuyor" dedi. Aleskerov, Karadeniz havzası pazarlarının ve İstanbul Boğazı'nın kapasitesinin sınırlı olduğunu belirterek, petrolün Karadeniz üzerinden taşınmasına da sıcak bakmadığını kaydetti. Aleskerov, Türkiye'nin ekoloji güvenliğinin yanısıra şu anda İstanbul boğazı üzerinden 55-60 milyon ton petrol taşındığını ve bunun sınıra dayandığını belirtti. Çünkü boğazın maksimum kapasitesi 75-80 milyon tondur. Aleskerov, "ayrıca İstanbul boğazı üzerinden ancak 150 bin gross-ton petrol taşıyabilen tankerler geçebilir. Oysa Ceyhan'dan, Batı ve Kuzey Avrupa'ya, ABD'ye, yani dunyanın her bir tarafına, herhangi bir sınırlama olmadan petrol taşınabilir" dedi. Boru hattının Türkiye topraklarından geçecek olan bölümünün finansmanını Ankara üstlendi. Boru hattının uzunluğu 1.730 kilometre. Geçirebilirliği 24 saatte bir milyon varil ya da yıllık 50 milyon ton[27].

Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan cumhurbaşkanları, Bakü'de, buradan Akdeniz'deki Türk limanı Ceyhan'a kadar uzanacak petrol boru hattının temelini attılar. 2005 yılının başında ilk Azerbaycan petrolünün Ceyhan'da yüklenmesi öngörülüyor.

---

[25] www.turkiye.net/mbinay/news/analiz15.htm
[26] http://www.ozgurpolitika.org/2002/08/22/alldisb.html
[27] http://www.kho.edu.tr/yayinlar/btym/haftalikbasbultenleri/bultenler/29_02_mayisdisbasinozeti.htm

Maliyeti 2.9 milyar doları bulacak olan bu proje için Türk Hükümeti 1.3 milyar dolarlık garanti verdi.

1.750 km. Uzunluğundaki Bakü-Ceyhan hattı yıllık 50 milyon ton petrol taşıma kapasitesine sahip. Bu da günde yaklaşık, -her biri 159 litrelik- bir milyon varil petrol anlamına gelyor. Petrol hattının inşaatına British Petroleum'un yanı sıra Azerbaycan petrol şirketi Socar ve aralarında Norveçli Statoil, çoğunluğu Fransızlara ait Total-ElfFina ile İtalyan şirketi ENİ'nin de bulunduğu Batılı şirketler katılıyor.

Doğu'dan Batı'ya uzanacak bu enerji koridorunun inşa edilmesi için öncelikle ABD ve Türkiye girişimde bulundu. Her iki ülke de Rus toprakları üzerinden geçmeyen ve dolayısıyla Rusya'nın kontrolü altında olmayan bir boru hattı kurulmasını istediler. Washington ayrıca Hazar petrolünün İran üzerinden sevk edilmesinden kaçınmak istiyor. Türkler ise Türk boğazlarından daha fazla petrol nakledilmesini engellemek istiyorlar. Zira, aksi taktirde 10 milyon ton ham petrolün ihracatı için ek olarak 800 orta büyüklükte tankerin İstanbul'dan geçmesi gerekecekti. Bu kadar tankerin ise boğazlara getireceği riski de gözönüne alarsak büyük tehlikenin kaçınılmaz olduğu görünmektedir.

Diğer yandan Türkiye, Azerbaycan petrolünün en önemli alıcısı olacak. Çünkü Türkiye'nin petrol ihtiyacının önümüzdeki 10 yıl içinde, yılda 28 milyon tondan 50 milyon tona çıkması bekleniyor. Türkiye, yeni yapılacak petrol hattına paralel olarak Bakü'den Erzurum şehrine uzanacak bir gaz boru hattının inşası hedefine de ulaşmaya çalışıyor.

Bakü'den, Gürcistan'ın başkenti Tiflis üzerinden Ceyhan'a uzanan güzergah uzun süre tartışıldı. Azerbaycan petrol şirketleri konsorsiyumu AIOC'nin öncüsü BP, önce projeyi ekonomik olmadığı gerekçesiyle reddetmişti. Oysa Azerbaycan'ın Ceyhan limanına duyduğu ilgi oldukça büyüktü. Zira, Ceyhan limanı yılın 365 gününde en büyük tankerler için bile kullanıma elverişli. Buna karşılık Rusların Karadeniz'deki Novorosisk limanına yılda sadece 10 ay boyunca yanaşılabiliyor. Bu soruna bir de Türk boğazlarının sadece orta boy tankerlerin geçmesine elverişli oluşu da ekleniyor.

Geçen yıl Novorosisk'e Rus petrol hattı üzerinden günde 50 bin varil petrol sevkeden Socar petrol şirketi alınan ücretlerin yüksekliğinden şikayetçi oldu.

Dokuz petrol şirketi söz konusu projede şu şekilde yer alıyor: İngiliz BP yüzde 38.21, SOCAR (Azerbaycan) yüzde 25, Statoil (Norveç) yüzde 9.58, Unocal (ABD) yüzde 8.9, TPAO (Türkiye) yüzde 7.55, ENİ Agip (İtalya) ve Total Final Elf (Fransa) yüzde 5, Inpex (Japonya) yüzde 3.4 ve Delta Hess (Amerika/Suudi Arabistan) yüzde 2.36.

3.AZERBAYCAN SOSYAL YAPISI VE AZERİ PETROLÜNÜN DÜNYADAKİ ÖNEMİ

3.1 Azerbaycan'ın Sosyal Yapısı

3.1.1 Coğrafi Durumu

Azerbaycan Kafkasya'da ve diğer bağımsız Orta Asya ülkelerine göre coğrafi ve enformatik iletişim açısından son derece stratejik bir konumdadır. Ülkenin sınırları (uzunluğu-3600 km) Güney Kafkasya'nın doğusunda ve Hazar Denizi'nin batısında yer almaktadır. Batıda Ermenistan (1007 km), güneybatıda Türkiye (13 km), kuzeybatıda Gürcistan (480 km), güneyde İran (756 km), kuzeyde Rusya Federasyonu (390 km) ve doğusunda Hazar Denizi (825 km) sınırları arasında bulunan zengin bir tarım ve sanayi ülkesidir[28]. Doğusunda boydan boya uzanan Hazar Denizi Azerbaycan'a eşsiz bir güzellik ve zenginlik bahşetmiştir. Ülkenin sınırlarının toplam uzunluğu 3600 km'dir.

Bugün 86.660 km^2 yüzölçüme sahip olan ülke 1918-1920 yılları arasında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti zamanında 94 137 km^2 idi[29]. Ülke coğrafyası dağlık (Büyük Kafkas Dağları ve Talış Dağları) ve düzlüklerden (Şirvan, Mil, Muğan, ve Salyan ovaları) oluşmuştur. Büyük akarsuları ise Kür (Kura) ve Aras olan, iklim yapısı bölgelere göre 9 farklı özellik gösterir. Cumhuriyet topraklarında 8400 kadar akarsu 250 kadar göl mevcuttur[30].

3.1.2 Nüfus

Toplam nüfusu 8 081 000 (2000'yılına göre) olan Azerbaycan'da kadın nüfus sayısı 4 126 500, toplam erkek nüfusu 3 954 500'dir. Nüfusun %52'si şehirlerde, %48'i kırsal kesimi kapsıyor. 2000 nüfus sayımında 1999 yılına göre nüfus %0.8 artış

---

[28] Azerbaycan Devlet İstatistik Enstitü. Detaylı bilgi için bkz. Kaynak: http://www.statcom.baku.az.comHTML/1.htm, http://cia.gov/cia/publications/factbook/geos/aj.html

[29] Yusuf V.Çemenzeminli, Tarihi, Coğrafi ve İktisadi Azerbaycan, Bakı Üniversitesi Neşriyatı, Bakı, 1993, s.13; Karacabey Kürşat, "Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın Geçeceği Ülkelerin Jeopolitiği", 12 Şubat 2000, Türkistan Bülteni, s.99.

[30] Bünyadov Z. M. - Yusufov Y. B., Azerbaycan Tarihi, Cilt 1,Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1994, s.14-15.

göstermiştir. Azerbaycan'da en büyük etnik gurubu %6 Talışlar ve Lezgiler , %4 Rus ve Ermeni, %7 Diğer (Avarlar, Yahudiler, Tatarlar, Ukraynalılar, Gürcüler, ve diğerleri) oluşturuyor. Kalan %83 yani çoğunluk ise Azeri'lerdir.

Karabağ sorunu nedeni ile 1992 yılında başlayan Azerbaycan Ermenistan savaşı sırasında, Azerbaycan iç siyasi çekişmelerin etkisiyle, 1993 yılında Dağlık Karabağ ile birlikte topraklarının %20'sini Ermeniler tarafından (Rusların desteği ile) işgal edildi. 1 milyonu aşkın Azeri vatandaşı nüfusun %12'si bölgeyi terk etmek zorunda kaldı.

Doğum oranlarında bir düşüş eğilimi görülmektedir. Nüfuz yoğunluğuna baktığımızda Azerbaycan'da 1 km^2'ye 93 kişi düşüyor. Yaş grupları olarak nüfuzun en büyük kesimini %62.7 ile 15-64 yaş gurubu, %31,8 ile 0-14 yaş , %5.5 ile 65 ve üzeri yaş grupları oluşturmaktadır[31].

Azerbaycan coğrafik ve ekonomik esaslara göre 13 ekonomik bölgeye (iktisadi rayona) bölünmüştür ve Azerbaycan ekonomisi bu bölümlenmeye göre yönetilmektedir[32].

3.1.3 Tarım ve Hayvancılık

86.600 km^2'lik yüzölçüme sahip Azerbaycan'ın topraklarının %50'si tarımsal, %2,5'i kentsel alanlardan oluşmaktadır. Ülkenin %13'lük kısmı ise ormanlarla kaplıdır. Tarım Azerbaycan ekonomisinin petrolden sonra ikinci önemli sektörüdür ve nüfusun yaklaşık %36'sı tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Azerbaycan'ın toprak büyüklüğü 8.641.500 hektardır ve ancak 1.549.000 hektarını ekime müsait alanlar teşkil etmektedir. 1999 yılında tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %21,7 olmuştur[33].

Dünyada mevcut olan 11 iklim tipinden 9'na Azerbaycan arazisinde rastlanmıştır. Bu elverişli iklim koşulları, çeşitli tarım ürünlerinin yetişmesine imkan sağlamıştır. Bunun yansıra nehirler üzerinde yapılan baraj ve sulama kanalları tarımı

---

[31] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak: http://www.igeme.org.tr/TUR/foyler/TARIM/FRAME.HTM, http://www.tusiab.com/azerbaycan.htm, www.azarbaycan.venus.com/azerbayjan/htm

[32] Sinan Oğan . . Azerbaycan, TDAV Yayını, İstanbul, s. 29 (1992)

[33] Azerbaycan . . Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye İle İlişkilerin Değerlendirilmesi, TOBB Yayını, Ankara, s. 21 (1995)

olumlu yönde etkilemektedir. Başlıca tarım ürünleri pamuk, tütün, meyve, tahıl ve sebzedir. Azerbaycan'ın yüzölçümünün yaklaşık %17-sini ekili alanlar, %3.5-ini dikili alanlar, %25.5-ini çayır ve meralar, %11.5-ini ormanlar, %42.5-ini ise tarım dışı alanlar oluşturmaktadır. Ekili alanların (yaklaşık 1460 hektar) %73-ü tahıl ve yem bitkilerinin payına düşmektedir. Toplam tahıl üretiminin (1.4 milyon ton) yaklaşık %75'ni buğday oluşturmaktadır. Sanayi bitkileri, mevcut ekili alanların %22'ni oluşturmaktadır, yaklaşık 320 bin hektar demektir ve sanayi bitkilerinin %95'i pamuğun payına düşmektedir. Ülkenin pamuk üretimi potansiyeli yılda 830 000 tondur ve üretiminin %70'i hammadde olarak ihraç edilmektedir. Pamuk ekimi için Şirvan ve Talış(Muğan) ovaları elverişli stratejiye sahip bölgelerdir. Önemli ölçüde pamuk üretilmesine rağmen, pamuk işleme tesisleri az sayıdadır. Aynı sorun tütün ve çay için de geçerlidir. Yıllık tütün üretimi 50-65 ton arasında gerçekleşiyor. Mevcut tarım alanının sadece %5'lik bir sahasında sebze yapılıyor. Yıllık toplam sebze üretimi 700 bin ton üzerindedir. Küra vadisi boyunca üzüm bağları vardır. Buralarda yaklaşık yılda 1 milyon ton üzüm üretilmektedir. Azerbaycan florası ve bitki örtüsü de çok zengindir, bilinen bitki sayısı 1400'den fazladır.

Hayvancılık sektörünün tarımsal üretimdeki payı 1999 yılında %41,1, 2000 yılında bu oran %41,9'a yükselmiştir. Hayvansal ürünlerin üretiminde artış gözlenmiştir. 2000 yılında süt üretimi %3,8, yumurta üretimi %3,1 oranında artış göstermiştir. Hayvan sürüsü miktarlarında da artış gözlenmektedir. 2000 yılında sığır sürüleri %2,4 oranında, koyun ve keçi sayısı %4,5 oranında artış göstermiştir. Hayvancılık sektörü BDT ülkelerinden ucuz hayvan ithalinden kaynaklanan yoğun rekabetle karşı karşıyadır. Hükümet rakamlarına göre Azerbaycan'ın et tüketiminin %24'ü, yumurta tüketiminin ise %35'i ithalatla karşılanmaktadır.

Ceylan, dağ geçisi, keklik ve turaç ülkenin önemli av hayvanlarıdır. 800 kilometre uzunluğundaki Hazar Denizi kıyısındaki zengin akarsularda balıkçılık ve diğer su ürünlerinin özel bir yeri vardır. Hazar Denizi'nde avlanan mersin balığının yumurtası dünyaca ünlüdür. Azerbaycan, dünya havyar üretiminin % 80'ini karşılamakta ve bu alanda yeni pazarlar aramaktadır.

1991 yılında gerçekleşen bağımsızlık öncesinde Azerbaycan'ın toplam ekili arazisi 1,8 milyar hektar idi[34]. 2000 yılında 1,1 milyon hektar ekili arazi bulunduğu hesaplanmıştır. 1999'a göre ekili alanlarda değişme olmasına rağmen 1998 yılına göre 2000 yılı değerlerinde 1 milyon hektarlık artış gözlenmiştir.

3.1.4. Ulaşım ve Haberleşme

Azerbaycan, Batı'ya Gürcistan ve Rusya üzerinden Karadeniz yolu ile ve İran üzerinden olmak üzere iki uluslararası yoldan açılmaktadır.Ülke, 2.809 km'lik demiryolu ağına sahiptir. Demiryolları yük taşımacılığında ve yolcu taşımacılığında kullanılmaktadır.

Azerbaycan'da yaklaşık 26000 km^2 bir karayolu ağı bulunmaktadır. Bunun çoğunluğu stabilize ve toprak yollardan oluşmaktadır. Karayolu taşımacılığında otobüs kullanımı ağırlıktadır. Toplam karayolu taşımacılığının %82.9'u otobüslerle gerçekleşmektedir.

Hazar Denizi'nde irili ufaklı 15 liman bulunmaktadır. Baku'de ve Lenkeran'dakı limanlardan genellikle Orta Asya ülkeleri, İran ve Rusya ile yolcu ve yük taşımacılığı yürütülmektedir. Azerbaycan Devlet Hazar Deniz Gemiciliği verilerine göre, 2002 yılı ilk üç aylık dönemi içerisinde 2.151.000 ton çeşitli yük taşınmıştır. Bu yükün 1.889.000 tonu adı geçen müessesenin Denizden gemilerle taşınmıştır. Avrasya Nakliyat Koridoru ile 1.729.000 ton çeşitli yük taşınmış , bunun 1.175.000 tonu tankerlerin payına düşmektedir.

Azerbaycan'da toplam 27 adet havaalanı bulunmaktadır. Ancak bunlardan 5'i normal yolcu uçakları trafiğine uygun alanlardır. Baku ve Gence havaalanları uluslararası trafiğe açıktır. Ülkeden BDT ülkelerine, Frankfurt, İsrail, İran, İstanbul-Ankara (Türkiye), Londra ve Dubai'ye düzenli uçuşlar devam etmektedir.

Telefon şebekesine bağlı toplam 670 000 abone bulunmaktadır. Azerbaycan 1996 yılı Aralık ayında GSM hücresel telefon sistemine katılmıştır. Ülkede AzerCell ve

---

[34] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak:http://www.igeme.org.tr/TUR/foyler/TARIM/FRAME.HTM, http://www.tusiab.com/ekodurum.htm, Erişim: 15,05,2002

BakCell isminde iki GSM şebekesi bulunmaktadır. Maliyetlerin yüksek olmasıyla, GSM telefon hizmeti pek çok kişiye ulaşamamaktadır[35].

3.1.5 İnşaat

Azerbaycan'da inşaat sektörü, 80 adet birlik içerisinde örgütlenmiş yaklaşık 300 firma tarafından yönlendirilmektedir. 1996 yılının ilk yarısında inşaat alanında çalışan işçilerin sayısı 1995 yılının aynı dönemiyle mukayese edildiğinde %16 azalmış ve 84.3 bin kişi olmuştur. Mart 1997 verilerine göre, ülkede 705 inşaat firmasının %59'u yani 416'sı faaliyet göstermektedir.

Kişi başına düşen konut alanı yaklaşık 12.5 m^2'dir. Son yıllarda köylerden şehirlere doğru başlayan göç ve Karabağ olayları sebebiyle ciddi bir konut sorunu ortaya çıkmıştır. İnşaat sanayinin toplam sanayi içerisindeki yeri %3,1'dir.

İnşaat sektörünün GSYİH'ya katkısı 1991'de %8,1 iken, 1999'da %9,4 olmuştur. IMF'ye göre sektörün ekonomiye katkısı resmi istatistiklerde göründüğünden fazladır. İnşaat faaliyetlerinin çok önemli bir kısmı kayıt dışı kalmaktadır. Azersanayetinki, Azersutikinti, Azerenergytikinti gibi uzmanlaşmış firmalar ve SOCAR, Hazar Denizcilik Şirketi, Azerbaycan Demiryolları Departmanı gibi kuruluşların inşaat firmaları en büyük inşaat teşebbüsleridir.

3.1.6 Madencilik

Azerbaycan çok zengin madenlere ve minerallere sahiptir, bunlar, bakır, demir, çinko, kurşun, arsenik, molibden, alüminyum, natriyumsulfat, göl ve kaya tuzları, mermer ve ateş kili, az miktarda altın ve gümüştür.

Demir rezervlerinin 200-250 milyon ton civarında olduğu tahmin edilmektedir.(Demir cevheri çıkarımı SSCB'nin dağılmasından sonra durmuştur)

[35] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak: http://www.azmincom.com/htmlaz/rabita.html Erişim: 20,06,2002

Azerbaycan, madencilik sektöründe birçok sorunla karşı karşıyadır. Çok sınırlı olan maden üretimi tesislerinde teknoloji geri kalmıştır[36].

3.1.7 Turizm

Azerbaycan, Kafkas Dağları, ovaları, nehirleri, gölleri, 825 km.lik Hazar Denizi sahil şeridi, zengin mineral suları, birçok iklim tipinin bir arada yaşanması ve zengin tarih hazinesiyle turizm potansiyeli oldukça yüksek bir cumhuriyettir. Azerbaycan dokuz iklim bölgesine birden sahip olması sebebiyle doğal olarak bir turizm merkezi haline gelmiştir.

Yayla ve Dağ Turizmi için elverişli yöreler Zakatala, Şeki, Guba, Gence, Kazak, Lenkeran yaz aylarında tatil yapmaya en müsait yerlerdir. Azerbaycan'ın doğusu Hazar Denizi ile kapalıdır. Bilgeh ve civarı kilometrelerce uzayan plajlara sahiptir.

Ülkede evcil ve yabani olmak üzere toplam 97 çeşit memeli hayvan, 346 çeşit kuş ve 95 çeşit balık bulunmaktadır.

Azerbaycan'da 1000 kadar mineral su vardır. "Naftalan" denilen ve dünyada sadece Azerbaycan'da bulunan petrol karışımlı çamursu bir madde başta sinir sistemi olmak üzere deri, cilt, kadın hastalıkları vb bir çok hastalığa iyi gelmektedir. Azerbaycan'da tedavi nitelikli Kaplıcalar (Sanatoryumların (Tedavi merkezleri)) çoğu Abşeron yarımadasındadır.

Ülkeye 2000 yılında 680 909 turist ziyaret etmiş, en çok turist BDT, İran ve Türkiye'den gelmiştir. BDT'den 346.483, İran'dan 242.354 ve Türkiye'den 12.693 kişi turist olarak bulunmuştur.

---

[36] Azerbaycan Devlet İstatistik Enstitü. Detaylı bilgi için bkz. Kaynak: http://www.statcom.baku.az.comHTML/1.htm

3.1.8 Sanayi

Azerbaycan'daki sanayi sektörü sınıflandırılması aşağıdaki gibidir.

- Ağır Sanayi (Yakıt-enerji, metalürji, makine imal, kimya, orman ürünleri, yapı malzemeleri)
- Hafif Sanayi (Dokumacılık, dikiş, deri-kürk, kundura vb)
- Gıda Sanayi

Petrol üretim ekipmanları imalat sanayi sektörü ve buna bağlı makine-inşaat sektörü Azerbaycan sanayinin 1/5'ini oluşturmaktadır. Petrol üretim sanayi ülkenin en eski sanayi olup, SSCB'nin ihtiyaçlarının %70'ini karşılamaktaydı. Ancak, bu sanayinin büyük bir kısmı eski teknoloji ve kapasitesinin çok altında çalışmaktadır. Hükümet, petrole bağlı endüstrileri stratejik sanayi dalları olarak kabul etmiş ve özelleştirme kapsamına almıştır. Bağımsızlıktan sonra, petrole bağlı endüstrilerden metal işleme, bilgisayar, kimya sektörlerine kayma başlamıştır.

Azerbaycan ağır sanayi Sumgayıt kentinde yoğunlaşmıştır. 88 ana sanayi kuruluşu bu şehirde bulunmaktadır. Ülkede üretilen sanayi mallarının %80'i hammadde ve yarı mamul şeklindedir. Enerji imalatı sanayi, elektronik ve metal işleme, makine ve gemi inşaatı, lastik, tekstil sanayileri önde gelen sanayi dallarıdır.

Tekstil sanayisinde orta, büyük ve küçük ölçekli pek çok tesis mevcuttur (çırçır, iplik eğirme, düz ve yuvarlak örgü, ayakkabı, konfeksiyon ve deri işleme fabrikaları gibi). Bunlar dışında, pamuğu girdi olarak kullanan dört ana fabrika vardır. 1 Ocak 1997 tarihinden itibaren yeni Gümrük Vergisi ve KDV oranları yürürlüğe girmiş; koruma önlemleri arttırılmıştır. Bunun yanı sıra, yatırım için kullanılan her türlü ham madde, yarı mamul, makine ve teçhizat ithalatı gümrük vergisinden muaftır.

Sürekli büyüme süreci içinde bulunan Azerbaycan'da GSYİH artışı 1999 yılında %7,4, 2000 yılında %11,4 olmuştur. Büyümedeki sürekliliğin nedeni, büyük

ölçüde petrol sektörü ve buna bağlı inşaat faaliyetleridir[37]. 2000 yılı sanayi üretimi 1999 yılına göre %6.9 oranında büyümüştür[38].

2002 Ocak-Şubat aylarında Azerbaycan'da, bir önceki yılın aynı dönemiyle kıyaslandığında %0,8 oranında az olmak üzere, 2 trilyon 857,5 milyar Manat değerinde sanayi ürünü üretilmiştir[39].

3.1.9 Genel Ekonomik Durum

SSCB'nin dağılması ile birlikte Azerbaycan'da uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı ekonomik yapılanma sona ermiş ve ülke, genel pazarlarını kaybetmiştir. Ermenistan savaşı ve Çeçenıstan sorunu ise, ülke sanayi için gereken ara mallarının ithal yollarının kapanmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler Azerbaycan ekonomisini bir darboğaza sürüklemiştir.

Savaş ve dağılma sonrası ortaya çıkan sorunlar nedeniyle milli gelir büyüme hızı 1993'te %23,1, 1994'te %19,7, 1995'te %11,8 olarak gerçekleşmiştir. Mayıs 1994'te gerçekleştirilen ateşkes sonrasında ancak 1996 yılının ikinci yarısından itibaren büyüme başlamış, %1,3'lük pozitif büyüme hızına ulaşılmıştır. Reel GSYİH'daki büyüme 1997 yılında %5,8'e, 1998 yılında %10, 1999 yılında %7,4, 2000'de büyüme oranı %11,4 olmuştur. Sanayi sektörünün GSYİH'ya katkısı 1999 yılında %23,5 olmuştur. Büyümenin birinci derecede önemli nedeni petrol ve bağlı sektörlerdeki yabancı yatırımlardır. Sanayi sektörü iyi büyüyor Azerbaycan'da, ama ülkenin acilen yapması gereken bir tedbir olmalı ki, bu da sanayi dahil diğer tüm sektörlerin petrole bağlı kılınmamasıdır.

---

[37] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak :http://www.igeme.org.tr/TUR/foyler/TARIM/FRAME.HTM, http://www.tusiab.com/ekodurum.htm, Erişim: 15,05,2002

[38] Azerbaycan Respublikası Dövlet Statistika Komitesi, Sosyal, İgtisadi İnkişaf 2000-ci il İlkin Melumatlar, Bakü 12 Ocak 2001

[39] EIU (2001) Economic Structure Azerbaijan. Country Report, October, p 5-28

Tablo 12

Azerbaycan Cumhuriyeti Enflasyon Oranları (%)

1995	1996	1997	1998	1999	2000
411,8	19,8	3,6	-0,8	-8,6	1,8

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Azerbaijan Country Report, April 2001

Hükümetin Ermenistan'la ateşkesin ardından uygulamaya koyduğu istikrar programı yüksek enflasyona son vermiştir. 1997 yılında, istikrar programının uygulanmaya başlanmasından sonra yaklaşık on yıllık bir sürenin ardından enflasyon oranı tek haneye düşmüştür. 1998 ve 1999 yıllarında fiyatlarda önemli düşüş olmuştur. Açık bir ekonomiye sahip Azerbaycan, ulusal parasının başlıca ticaret ortaklarının ulusal paraları karşısında değer kazanması neticesinde ithalat maliyetlerindeki düşüşten yararlanmıştır. 1999 yılında fiyatlarda ortalama %8,6 düşüş olmuştur.

Doğrudan yabancı yatırımlar %59,1 oranında artış göstermiştir. Sabit yatırımların GSYİH içindeki payı 1998 yılında 1995 yılı payının iki katına çıkarak %40,6 olmuştur. 2000 yılı itibariyle ülkeye yapılan doğrudan yatırımların ve yabancı borç akışının tutarı 2,100 milyar Manat olmuştur. Bu tutar toplam yatırımların %44,8'idir[40]. Bununla birlikte, sermaye yatırımının GSYİH'ye oranı 1999 yılında %26.9 ve 2000'de yapılan 1.052 milyon $ yatırım ile bu rakam GSMH'nin %21.5'e tekabül etmiştir[41]. Azerbaycan'ın en önemli istihdam kaynağı olan ve GSYİH'ya katkıda bulunan ikinci önemli sektör tarım sektörüne yabancı yatırımların GSYİH'ya katkısı ise %0,5'in altındadır[42].

Devletin GSMH içerisinde rolü giderek azalmaktadır. Zira 1999 yılında bu miktar %38 iken 2000 yılında bu oran %35'e inmiştir. ve 2001 yılı için ise %32'ye indirilmesi planlanmıştır. Ama temel ve stratejik sektörlerde devletin tekel durumu ve ağırlığı devam etmektedir. 2000 yılında GSYİH'nin sektörel dağılımı %18 tarımda,

[40] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak: http://www.igeme.org.tr/TUR/foyler/TARIM/FRAME.HTM, http://www.tusiab.com/ekodurum.htm, http://www.azembassy.com/ Erişim : 15,05,2002
[41] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak: http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/Azerbaijan.htm, s. 42
[42] IMF Staff Country Report, Septembr 2000

%25,4 sanayide ve %56,6 hizmetlerde olmuştur. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre 2.000 yılı GSYİH 4,9 milyar $ olarak gerçekleşmişti.

Tablo 13

GSYİH'nın Yıllara Göre Dağılımı

	1999	2000	2001
GSYİH- bugünkü fiyat	4,596	5,267	5,715
GSYİH - Büyüme oranı %	7,2	11,1	8,5
GSYİH - Sermaye	584	618	681
GSYİH' da tüketim	17,1	16	17,7
Enflasyon	-8,5	1,8	2,4
İşsizlik - %	1,20	1,17	1,3
Döviz- $	4373	4565	4650
İhracat	928	1,745	1853,2
İthalat	1,033	1,172	1.434.5
Kişi başına düşen gelirleri,1000 manat	2052(470$)	2261,1(500$)	2761,8(619$)

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Enstitü.(www.statkom.baku-az.com)

Tablo 13'den izleneceği gibi GSYİH'nın yıllık artış hızı toplamda %11,4 olarak gerçekleşirken tarım sektöründe %12,1, sanayide %6,9, inşaatta %2,6 ve hizmetler sektöründe de %11,3 olarak gerçekleşmiştir. 27 Ocak 1999'da yapılan nüfus sayımında 7.952.500 olan ülke nüfusu [43], 1 Ocak 2001 tarihi itibariyle 8.081.000 kişiye ulaşmıştır. 2000 yılında ülkede kişi başına düşen milli gelir 2.761.800 Manat (618.6 $) olmuştur. 2000 yılı başında Azerbaycan'da asgari geçinme sınırı yaklaşık 73$ seviyesinde olmuş ancak buna karşılık kişi başına aylık ortalama gelir 32$ seviyesinde kalmıştır. Bu rakam asgari tüketim bütçesinin ancak %45'ini karşılamaktadır.

2002 Ocak-Şubat ayları arasında Azerbaycan'da GSYİH, 3,8 trilyon Manat olarak belirlenmiştir. Bu, 2000 yılı aynı dönemiyle kıyaslandığında %3 oranında fazladır. DİK verilerine göre, kişi başına GSYİH 477,4 bin Manat olmuştur. GSYİH'nin sektörler bazında dağılımı şöyle olmuştur: sanayi %39,7; nakliyat ve haberleşme %15,5; ticaret %8,5; lokanta ve otelcilik % 0,5; tarım %2,4; inşaat %1,9'dur.

[43] Azerbaycan'ın Fiziki ve İgtisadi Coğrafiyası Bakü 2000. s.79

2002 yılı Ocak-Şubat dönemi içerisinde Azerbaycan ekonomisine, 2001 yılı aynı dönemiyle kıyaslandığında, %2,7 oranında fazla olmak üzere, 1 trilyon 339,2 milyar Manat sermaye yatırılmıştır. DİK verilerine göre, yatırılan sermayenin 1 trilyon 172,4 milyar Manatı yabancı sermaye, 166,8 milyar Manatı ise yerli sermaye olmuştur.

Azerbaycan'ın serbest piyasa ekonomisine geçme yolundaki en önemli adımlardan 7 Ağustos 1992'de Merkez Bankası hakkındaki kanun ile bankalar ve bankaların faaliyetleri hakkındaki kanun yürürlüğe girmiştir.

Azerbaycan'ın finans kesimi Azerbaycan Milli Bankası ve 4 ihtisas bankası ve 57 özel banka mevcuttur[44]. Merkez Bankası'nın IMF ve Dünya Bankası'nın da tavsiyeleri doğrultusunda sermaye miktarında bir artışa gitmesinden sonra birçok banka kapatılmıştır. Sovyet döneminden kalan dört bankadan üçünün birleştirilmesine 2000 yılının Haziran ayında başlanabilmiştir. Bu bankalar Agroprombank, EmanatBank ve Prominvestbank'tır[45].

Ülkede 44 adet sigorta şirketi bulunmaktadır. Bunların 36'sı milli ve 8'i ise müşterek sigorta şirketidir. Sigorta şirketleri için minimum sermaye 200 milyon Manat yani yaklaşık 44.700$'dır.

3.2 Azerbaycan'da Enerji Ve Doğal Kaynaklar: Petrol ve Doğal Gaz

Azerbaycan doğal kaynaklar bakımından çok zengindir. Azerbaycan'ın en büyük yeraltı zenginliği XIX. yüzyılla birlikte ekonomik hayata giren petrol ve doğal gazdır. 1989 verilerine göre petrolün %77'si Hazar Denizi'nden sağlanmaktadır. Doğal gaz ise Bahar, Kum Adası, Neft Taşları ve Sengeçal'dan çıkarılmaktadır. Toplam Doğal gaz rezervinin 118,65 milyar m^3 olduğu, toplam petrol rezervinin ise 8 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. Petrol işleme kapasitesi, çıkardığı petrolün üzerinde olduğu için, Azerbaycan günümüzde ham petrol ithal etmekte ve rafine edilmiş petrol ürünleri

---

[44] Tacis(2001), Azerbaycan'ın İktisadi İcmali Rüblük bülleten. Oktyabr-Dekabr 2000, Tacis Yayını Bakü. s.77

[45] Detaylı bilgi bkz. Kaynak: http://www.igeme.org.tr/TUR/foyler/TARIM/FRAME.HTML , http://www.usacc.org/azerbaijan/oil-caspian.htmErişim: 12,05,2002

ihraç etmektedir. Ülkenin ham petrol işleme kapasitesi yılda 20 milyon tondur. Ham petrol üretimi, 1980'de 14,65 milyon tondan, 1991'de 11,7 milyon tona düşmüştür. Son yıllarda ise yatırımın yetersizliği ve eski teknoloji yüzünden, petrol üretimi aynı düzeylerde kalmıştır. Bu nedenle, yabancı petrol Şirketleri ile anlaşma yapma çabaları yoğunlaştırılmış ve bazı kurumsal değişiklikler başlatılmıştır. Çıkarılan bir kararname ile Azeri neft ve Azneftkimya(Azpetrolkimya) adlı devlet petrol kuruluşları birleştirilmiş ve "Azerbaycan Respublikası(Cumhuriyeti) Devlet Petrol Şirketi" adını almıştır.

Azerbaycan'da petrol nakliyesi, rafine edilmesi, azarlanması ve alt yapı ile ilgili diğer faaliyetler Devlet Petrol Şirketi tarafından yapılmaktadır. Yerli ve ithal ham petrol, Azneftyağ ve Yeni Bakü Petrol Rafinerisi adlı iki büyük rafineride işlenmektedir. Bunlardan Azneftyağ günde 230.000 varil kapasite ile, Yeni Bakü Petrol Rafinerisi ise 150.000 varil kapasite ile çalışmaktadır. Her iki rafineri de ticari politikalarını kendileri belirlemekle birlikte, genel politikaları "Devlet Petrol Şirketi" tarafından kontrol edilmektedir. Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki petrol üretim ve geliştirme çalışmaları dört sahada yoğunlaşmıştır. Bu sahalar Güneşli, Çırak, Azeri ve Kepez'dir. Yeni deniz bölgelerinin geliştirilmesinde karşılaşılan teknolojik güçlükler, hükümeti uluslararası petrol Şirketlerini ihaleye çağırmaya zorlamıştır. İlk proje olarak Azeri bölgesi (1,75-2 milyar varil) seçilmiş ve ihale değerlendirmeleri sonrası AMOCO Şirketi görevlendirilmiştir.

Daha sonra Güneşli ve Çırak bölgelerinin geliştirilmesi için British Petroleum ve Pennzoil Şirketleri liderliğindeki gruplar ile anlaşmalar yapılmıştır. Mega Projeye ilişkin ortak Geliştirme ve Üretim Paylaşım Anlaşması (PSA) 20 Eylül 1994 tarihinde Azerbaycan Milli Petrol Şirketi SOCAR ile Yabancı Petrol Şirketleri Konsorsiyumu (FOC) arasında Azerbaycan'ın başkenti Bakü de imzalanmıştır. Konsorsiyum Şirketlerinin hisselerinde bazı değişmeler sonrasında nihai hisse dağılımı aşağıdaki sıralamaya göre olmuştur:

Tablo 14

Konsorsiyum Şirketlerinin nihai hisse dağılımı

SOCAR (Azerbaycan)	% 10,
BP (İngiltere)	% 17,1267,
AMOCO (ABD)	% 17,0100,
LUKOIL (Rusya Federasyonu)	% 10,
PENNZOIL (ABD)	% 9,8175,
UNOCAL (ABD)	% 9,52,
STATOIL (Norveç)	% 8,5633,
TPAO (Türkiye)	% 6,75,
EXXON (ABD)	% 5,
MC DERMOTT (İskoçya)	% 2,45,
RAMCO (İskoçya)	% 2,0825,
DELTA – NIMIR (S. Arabistan)	% 1,68,

Söz konusu anlaşmanın 12 Aralık 1994 tarihinde yürürlüğe girmesi takiben, 54 aylık ana geliştirme ve üretim programı yürürlüğe girmiştir. Mega Proje kapsamındaki petrol sahaları yedi ayrı ülkeden oluşan Konsorsiyumun kurduğu Azerbaycan İnternational Operating Company (AIOC) tarafından geliştirilip işletilecektir. Azerbaycan'da doğal gazın hemen hemen tamamı Hazar Denizi'nden çıkarılmaktadır. 170 milyar m^3 Doğal gaz rezervi olmasına rağmen 1991'de gün başına 250 milyon m^3 Doğal gaz çıkarılmıştır. Azerbaycan'da, Doğal gaz kaynakları iyi değerlendirilmediği için Türkmenistan, Iran ve Rusya'dan doğal gaz ithal edilmektedir. Doğal gaz, güç istasyonlarında, sanayi üretiminde ve ticari dağıtım için kullanılmaktadır.

Azerbaycan, BDT ülkeleri arasında en büyük üçüncü petrol üreticisidir. Petrol ve gaz üretimi ekonominin belkemiğini oluşturmaktadır. Yirminci yüzyıl başlarında, Azerbaycan dünya petrol ihtiyacının %50'sini karşılamaktaydı. Ancak, SSCB'nin petrol konusunda Sibirya üzerine eğilmesi nedeniyle ekipman ve rafineriler teknoloji dışı kalmış ve üretim düşüş eğilimine girmiştir. 1998 yılından itibaren petrol üretimi yıldan yıla azalma kaydetmiş, yılda ortalama %5 oranında daralma gerçekleşmiş ve sonuç olarak, rafineriler kapasitelerinin çok altında çalışmaya başlamıştır.

Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin yaklaşık 10 milyon varil, doğal gaz rezervlerinin ise, yaklaşık 170 milyar^3 olduğu tahmin edilmektedir. Petrol rezervlerinin Körfez ülkelerine kıyasla az olmasına rağmen, Azerbaycan, dünya petrol piyasasına günde 1-1,5 milyon varil sürebilecek, dolayısıyla, dünya petrol arzını ve fiyatlarını etkileyebilecek kapasiteye sahiptir. Ülke topraklarının %60'ında petrol bulunduğu tahmin edilmektedir.

Bakü Petrol Rafinerisi ve Azrefteyag günde 150 000 varillik kapasiteleri ile en önemli iki rafineridir.1994 yılı Eylül ayında Güneşli ve Chirag bölgelerinde petrol arama ve çıkarma işlemleri uluslararası bir konsorsiyuma verilmiştir. Bu anlaşma, 3 milyar varil ham petrol kapasitesinde bir bölgeyi kapsamaktadır ve toplam getirisi 8 milyar ABD dolarıdır. Proje; BP-Statoil, Amoco, Gasprom, Lukoil, Pennzoil, Unocal, Mc Dermott Int., Ramco, TPAO ve Delta firmalarını kapsamaktadır. 1994 yılında Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC) ile yapılan bu anlaşma ülkeyi önemli bir petrol üreticisi konumuna getirecek önemli bir adımdır. Bu anlaşmayı takiben, 1996 ve 1997 yıllarında İran, Rus ve diğer Batılı ülkelerin firmaları ile dört önemli petrol anlaşması imzalanmıştır. 1997 yılı Mart ayında beş Japon şirketi, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ile Kızıldeniz'de bir Japon konsorsiyumu oluşturmak üzere bir memorandum imzalamıştır.

1996 yılında SOCAR'ın ham petrol üretimi 9 100 300 ton olarak gerçekleşmiştir. Bu, 1993 yılı ile karşılaştırıldığında %11,6 oranında düşüş anlamına gelmektedir. Hükümet, ham petrol üretimindeki düşüşü telafi etmek amacıyla doğalgaz çıkarımını arttırmıştır. Buna rağmen, 5-6 milyar^3'lük üretim, 16 milyar^3'lük iç talebi karşılayamamaktadır. SOCAR'ın üretimi, 1997 yılında 9 milyon tonda kalmıştır.

1997'de üretime başlayan AIOC 200 000 ton ilave sağlamıştır. Gaz üretiminde de önceki yıla göre %5,4 oranında düşüş gerçekleşmiştir. Bunun başlıca nedeni, gaz çıkarımının eski teknoloji ile çalışan işletmeler tarafından yapılıyor olmasıdır. Yeni üretim alanları halihazırda geliştirilmektedir.

Hazar Denizi'nin yasal statüsü üzerinde Rusya ile süren anlaşmazlıklar Azerbaycan petrol sektörünün gelişiminin önündeki en büyük engeldir. Rusya'nın görüşü; Hazar Denizi'nin bir iç deniz olduğu ve uluslararası deniz yasalarına göre, Hazar Denizi'nin doğal kaynaklarının , kıyısı olan ülkelerle birlikte işletilmesi gerektiği yönündedir.

2000'li yıllarda Hazar Havzasının yıllık üretim kapasitesinin 100-200 milyon ton / yıl olacağı tahmin edilmektedir. Uygulamaya konulan saha geliştirme planları çerçevesinde, Azerbaycan, 2005 yılında 40 milyon ton petrol ihraç etmeyi planlamaktadır.

Ana ihraç hattı seçiminin sonuçlanması sevindiricidir. Teknik ve ekonomik yönden en elverişli taşımacılığın Akdeniz'e kadar boru hattı, buradan da tankerlerle yapılabileceği ortaya çıkmıştır. Türkiye tarafından gerçekleştirilen proje çalışmasında, inşa edilecek bir boru hattı ile Azerbaycan'dan 25 milyon ton ham petrolün Ceyhan Terminali'ne taşınması esas alınmıştır. Azeri erken petrolünün yarısının Rusya'nın Novorossiysk limanından, yarısının da Gürcistan'ın Supsa limanından ihraç edilmesi konusunda mutabakat sağlanmıştır.Ana üretim sevkıyatı konusunda; Kazakistan'ın kuzeyinden başlayıp Bakü'ye gelen iki alternatif ve Bakü'den başlayıp Gürcistan, İran ve Ermenistan-Nahçıvan üzerinden Türkiye'ye gelen üç alternatif bulunmaktaydı. Boru hattı, Türkiye sınırından itibaren Erzurum, Sivas, Kayseri, Ceyhan, güzergahını izleyerek Akdeniz'e ulaşmaktadır. Gürcistan alternatifi, yapılan ön çalışmalara göre ağırlık kazanmaktadır[46].

2002 Ocak-Haziran aylarının raporuna bakarsak, Azerbaycan ihracının %86,9'u petrol ve petrol mamullerinin payına düşüyor.

[46] http://www.yesevi.edu.tr/bilgibankasi/TurkCum/Azer.htm

Azerbaycan Irak aleyhine antiterör harekatından önemli miktarda gelir elde edebilir. ABD'nin Irak aleyhine antiterör operasyonuna hazırlanması zamanında dünyadaki petrol fiyatlarının müthiş derecede artması bekleniyordu.

Her halda zıt alternatif olsa ve dünya pazarındaki Irak petrolünün yeri diğer ülkelerin hasıl ettiği yakıt hesabına doldurulsa bile Amerika hücumundan sonra petrol fiyatları yeteri kadar artacaktı. Çünkü artık böyle bir hala İran körfezinde çıkmış savaşta rastlanmıştır. Petrol fiyatlarının artması ise, hiç şüphesiz ki, ilk başta petrol hasıl eden ülkelerin ekonomisi için olumlu hal gibi düşünülmelidir. Çünkü bu zaman o ülkeler düşündüklerinden daha artık gelir elde edecekler. Ama Irak Savaşı bitti ve beklentilerin tam tersi petrol fiyatları düşmeye başladı.

Irak ile ilgili dünya petrol pazarındaki değişiklikten faydalanacak ülkelerden biri de Azerbaycan'dır. Çünkü Azerbaycan'ın ihracatının önemli bölümünü petrol oluşturuyor.

Artık son 15 ayda ilk defa petrolün fiyatları önemli nokta olan 30 doları geçmiş. Şöyle ki, Amerika'da petrolün varili 30,11 dolara eşit olmuş. Çünkü sermayedarlar ABD ve Irak arasında silahlı karşılaşmanın oluşuvermesinde Orta Doğu'dan taşınacak petrolün arasının kesilmesinden endişeliler.

Petrol fiyatları daha dalgalı bir seyir izleyebilir. Bu olgu da ekonomilerde belirsizliği artırabilir.

Mevcut durum Azerbaycan için çok önem arz etmektedir. Çünkü, Azerbaycan ihracatının yaklaşık %91'ni petrol ve petrol mamulleri oluşturmaktadır. Artık 2002 yılı ilk yarısında Azerbaycan'ın dış ticaret hacmi 1664 milyon 700 bin ABD dolarına eşit olmuş. Bu zaman ülkenin ihracatı ithalatından 210,3 milyon dolar fazla olmuş. Cari yılın 6 ayında Azerbaycan dünya pazarlarına 927,5 milyon dolar hacminde ürün çıkarmış. Karşılığında ise ülke 717,2 milyon dolar hacminde mal ithal etmiş. 2001'de Azerbaycan'ın dış ticareti 3,74 milyar dolara eşit olmuş. Azerbaycan dünyanın 123 ülkesi ile ticaret yapmış. Bu ticarette ithalin hacmi 1,4 milyar dolara, ihracın hacmi ise 2,3 milyar dolara eşit olmuş.

Azerbaycan yurtdışı ülkelere bütün petrol mamullerinin %95,7'ni veya 3,1 milyar dolar hacminde mal ihraç etmiş. 2001'de ülkenin en büyük ticaret tarafları İtalya olmuş. Çünkü mal mübadilesinin(alış verişi) para şeklinde yaklaşık yarısı (%43,8) bu ülkenin payına düşmüş. ABD'nin payına %9, Türkiye'nin %7, İsrail'in %5,5, İspanya'nın %3,4, Büyük Britanya'nın payına ise %2,9 düşmüş. BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkeleri arasında Azerbaycan'ın geçen yıl en büyük ortağı Rusya olmuş. Moskova'nın payı bütün ticaret hacminin % 34,5 oluşturmuş.

Dünyada en çok petrol rezervlerinin olduğu bölge Fars(Basra) Körfezidir. Burada dünyanın petrol ihtiyatlarının üçte ikisi toplanmış. 2001'de Basra Körfezi ülkeleri ABD'nin petrol ithalinin %22,8 oluşturmuş. Bu rakam ABD'nin petrol alanında alternatif ortaklar aramasının önemini artırıyor. İşte bu sebepten de Beyaz Ev Azerbaycan ve Kazakistan'la ilgili projeleri tüm zorluklara rağmen destekliyor ve bununla Arap dünyasının petrolüne bağımlılığı kaldırmak istiyor.

Irak'ın petrol rezervlerine göre dünyada ikinci olması piyasadaki fiyatlara özellikle tesir ediyor. Irak'la savaş ihtimali Eylül'de petrolün her varilinin fiyatını 24, Kasım'da ise 30 dolara kadar yükselmişti. Uluslararası Enerji Ajansı'nın hesaplamalarına göre, 1991 yılında Irak'la savaş her gün petrol hasılatının 4,3 milyon varil azalmasına sebep olmuştu. O zaman dünya ekonomisi günlük 1,6 milyon varil Kuveyt petrolünden olmuştu. Petrolün fiyatı ise 16 dolardan 40 dolara yükselmişti. İran-Irak savaşı da benzer şekilde etkisini göstermiş - o zaman petrol üretimi 4,1 milyon varil azalmıştı.

İlk önce şunu söylemek gerekir ki, XIX asırdan başlayarak Azerbaycan dünyanın öncül petrol üreticilerinden biri olmuş. Dünyada ilk sondaj 1848'de Azerbaycan'da kurulmuş ve ilk defa buhar makinelerini kullanmakla petrol üretimine de bu ülkede başlanmış. Artık 1901'de Bakü dünya petrolünün yarısını (yılda 11 milyon ton) üretiyordu ve Azerbaycan'ın petrol sanayisi Rotşild, Rokfeller ve Nobel kardeşleri gibi efsanevi sanayicileri kendi üzerine çekmişti.

1920-1991 yıllarda Sovyetler Birliği'nin terkibinde olan Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz sanayisi S.S.C.B.'nin "Neft Akademiyası (Petrol Akademyası)" sayılıyordu. 1928'de ilk defa sanayi usulü ile gaz üretimi ve 1949'da denizde ilk petrol üretimi de Azerbaycan'da başlamış[47].

3.2.1 Azerbaycan Petrolünün Tarihsel Analizi

Azeri Petrolünün tarihini kısa ve özet olarak bağımsızlığını elde etmesinden önce ve sonra olmak üzere iki kısımda incelemenin yararlı olacagını düşünüyoruz.

3.2.1.1 Bağımsızlıktan Önceki Dönem

Orta Asya'da ve Kafkas'larda ham petrol yataklarının mevcudiyetinin fark edilmesi 13.Yüzyıla kadar gider. Ancak 19.Yüzyıldaki teknolojik gelişmeler petrol rezervlerinin yoğun olarak işletilmesini mümkün kıldı. Azerbaycan'da petrol, Hazar Denizine uzanan Apşeron yarımadasında, Kura nehri kıyılarında, Gobustan Bölgesinde ve Gence yakınlarında bulunmaktadır. 1877'de Charles Marvin Bakü'nün yerleştiği Apşeron Yarımadası'ndan İran'a, Irak'a, Hindistan'a ve diğer ülkelere daha 2500 yıl önce petrol ihraç edilmesi konusunda göz ardı edilemez kanıtların mevcut olduğunu yazmıştır[48]. Marco Polo'ya göre Apşeron Yarımadası petrol kuyularıyla delik delikti ve çıkarılan petrol aydınlanma ve tedavi amaçlarıyla kullanılıyordu[49]. Savaş yıllarında(1940-45) SSCB'nin petrol ihtiyacının tamamına yakın bir kısmının Azerbaycan tarafından karşılandığı göz önüne alındığında Azerbaycan'ın jeostratejik önemi daha fazla anlaşılmaktadır. Dünya'nın ve Azerbaycan'ın petrol çıkarma tarihi çok eskidir. Baku'de ilk defa 1595 yılında el ile ve 1770 yılında Baku Hanı tarafından (fakat bu teşebbüs verimli olmamıştır), 1848 yılından itibaren Bakü'nün Bibiheybet

---

[47] Berberoğlu, Enis. Eğer zafer varsa mağluplar kim?
http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/11/20/yazarlar/11yaz.htm
[48] Aydın, Toğrul. "Azeri Oil: The Dawn of an İndustrial Era", Caspian Magazine, Moskova'da gerçekleştirilen Mioge'95 ve Bakü'de Oil & Gas sergileri için Hazar bölgesi resmi yayını, Moscow,s.37.
[49] a.g.m.

bölgesinde ise mekanik yöntemlerle petrol çıkarımına başlanmıştır[50]. Bu olay ABD'nin Pensylvania eyaletinde kazılmış kuyudan 11 yıl önce vuku bulmuştur[51]. 1978'de ilk kez Baku'de kazma makinesi ile denizden çıkarılan petrol, dünyanın sayılı zengin iş adamları ve şirketlerin bura ilgisini çekti.

Ceviz kerestesi ticareti yapan Robert Nobel Baku'ye geldiğinde burada "Petrol Hastalığına" yakalanarak 25 bin rubleyi petrol rafinesine yatırıyor, petrol taşımacılık sorununu da Baku'nün Petrol Kralı Ludviq çözdü ve 1878'de Hazar'dan dünyanın ilk Tankeri olan "Zorowster" göreve başlayarak petrol taşımacılığına başlamıştır.

Hazar'ın sahip olduğu bu kadar zenginlikleri sömüren Batılı şirketlerin yanında az da olsa Azeri ve Rus şirketleri de var idi. 1872 yılında ilk üretilmiş ve satılmış petrole yatırılan sermayenin yalnız %0,1'i Azerbaycan'ın payına düşüyordu. Bu da H.Zeynalabidin Tağıyev'in koyduğu sermaye hesabına idi[52]. 1883 yılında ise bu rakamlarda hayli bir ilerleme olmuştu. Petrol üretimi ile uğraşan 135 şirketten 17'si Azerbaycan'ın idi. Modern tarzda yapılmayan bu üretim faaliyeti 1871 yılına kadar devam etmiştir. 20.yüzyılın başlarında Azerbaycan'da yıllık petrol üretimi 10 milyon tondan fazla olup, dünya üretiminin yarısı kadardır. Aynı dönemde Rusya'nın petrol üretiminin ise %97.7'si de Azerbaycan tarafından sağlanıyordu. Yıllar içerisinde Azerbaycan'ın petrol üretiminin düşmesine rağmen, petrol sanayi çok hızlı gelişme göstermiştir. Bu gün ülkede ağır sanayinin temelini petrol sanayi oluşturmaktadır.

1879'da Nobel Kardeşleri Birliği'nin temeli atıldı. 80'li yıllarda Bakü'ye Rotşild'in simasında Fransız Sermayesi, 90'lı yıllarda İngiliz Sermayesi geldi[53]. 1910 yılında petrol madenlerinin yaklaşık %60'na üç şirket: Royal Dutch Shell, Nobel Kardeşlerinin petrol çıkarma şirketi ve Rusya Petrol Topluluğu sahipti. 1874'den 1899'a dek Azerbaycan'da petrol sanayisinde yabancı yatırımın olduğu 29 ortak şirket kuruldu. 1916'da onların sayısı 100'den fazlaydı. Bu şirketlerin hisse senetleri Londra,

---

[50] Sinan OĞAN, Aydın AHMEDOV , Türk Dünyasının Petrol Potansiyeli ve Onun Artırılması, Yeni Forum Dergisi, Haziran (1996)

[51] Aydın, a.g.g.,s.38.

[52] Bünyadov, Ziya. Azerbaycan Tarihi, 1.Cilt, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1994, s. 605.

[53] Bünyadov, a.g.e., ss. 605-606.

Paris ve Berlin'in borsalarında popülerdi[54]. 1890'da Bakü'de 150'ye dek petrol işleme fabrikası faaliyette bulunuyordu[55].

Asrımızın başlarında, 1900 yılında Azerbaycan artık Rusya'da üretilen petrolün %95'ini ve dünyada üretilen petrolün %50'sini oluşturan 10 milyon ton petrol üretmekteydi[56].

1940'da Azerbaycan'ın petrol üretimi Sovyetler Birliği'nin toplam üretiminin %71,5'ini oluşturmuştur. 1941'de petrol üretimi rekor rakam olan 23,482,000 tona ulaşmıştır[57].

1950'lerden sonra II Dünya savaşında günde 500.000 varil olan Azerbaycan petrol üretimi Sovyetler Birliği'nin başka yerlerde petrol bulmasıyla önemli ölçüde azaldı[58]. Fakat Azerbaycan bilginleri, uzmanları ve işçilerinin çabaları Sovyetler Birliği'nde keşfedilen petrol yataklarının "İkinci Bakı", "Üçüncü Bakı", "Dördüncü Bakı" olarak adlandırılmasına neden olmuştur[59].

Azerbaycan oldukça önemli petrol rezervlerine sahip olup, toplam petrol rezervleri yaklaşık olarak 9 milyar varildir (Bazı uzmanların tahminlerine göre petrol rezervleri yaklaşık 40 milyar varil, doğal gaz rezervleri ise 500 milyar m^3'dür.). 1989 verilerine göre petrolün %77'si Hazar Denizi'nden sağlanmaktadır[60]. Ancak Azerbaycan zengin petrol rezervlerine sahip olmasına rağmen, petrol üretimi son yıllarda önemli ölçüde azalmıştır. Petrol üretiminde meydana gelen azalmanın nedeni SSCB zamanından kalan eski teknolojilerin kullanılması ve petrol alanlarını bakımının iyi yapılmaması sonucu, verimliliğin düşmesidir. Petrol üretiminin artırılması ve mevcut rezervlerin iyileştirilmesi için modern teknolojiler kullanılmasına ve yeni projeler geliştirilmesine yabancı temsilciler aracığı ile geçiş yapmaktadır. Ekonomik potansiyeli

---

[54] BMT'nin İnkişaf Programı, 1998, s.51.
[55] Bünyadov, a.g.e., s. 606.
[56] Aliyev, Haydar. 1994 20 Eylül ARDNŞ ve yabancı petrol şirketleri arasında "Asrın Anlaşması"nın imzalanması törenindeki tebliğinden, Azeri Oil İn The World Policy, Baku: Azerbaijan Publishing House, 1997, s.18.
[57] Aydın, a.g.e.,s.42.
[58] United States Energy İnformation Administration, October 1997.
[59] Aliyev, Haydar. a.g.e.
[60] S.Bağırov , Azerbaijan Oil: Glimpses of a Long History, Journal of International Affair, June(1996)

ve sahip olduğu teknoloji, mevcut rezervlerin işletilmesi ve geliştirilmesi için Azerbaycan çeşitli uluslararası petrol şirketleri ile işbirliğine gitmiştir.

3.2.1.2 Bağımsızlığını Kazandıktan Sonraki Dönem

Bağımsızlığını kazandıktan sonra zengin petrol yataklarına sahip olmasından dolayı dünyaca ünlü petrol üreticilerinin iştahını kabartan Azerbaycan son yıllarda sağlanan güven ve istikrar ortamıyla adeta dev yabancı yatırımcıların akımına uğradı ve Amerikalı'sından İngiliz'ine, Japon'undan Alman'ına, Türk'ünden İranlı'sına kadar dünyanın dört bir yanından gelen işadamı ve yatırımcılar mevcut pastadan pay kapmak için birbirleriyle kıyasıya mücadele vermeye başladılar[61].

Petrol şirketlerinin Azerbaycan'a ilgisi 1989'dan, Ramco şirketinin başkanı S.Rimp'in gelişiyle başlamaktadır. Bununla Azerbaycan petrolünün yeni tarihi başladı ve Bakü petrolü asrın başlarında olduğu gibi, yeniden Batı yatırımlarının dikkatini çekmiştir[62]. Ondan sonra ülkeye "Pennzoil", "BP/Statoil", "Amoco" temsilcileri geldiler[63] ve görüşmeler başlanmıştır.

3.2.2 Azerbaycan'da Mega Projenin İmzalanması: (Eylül 1994)

Azerbaycan'ın Hazar Denizindeki petrol üretim ve geliştirme çalışmaları Güneşli, Çırak, Azeri ve Kepez olmak üzere dört sahada yoğunlaşmıştır. Ancak basit bir teknoloji kullanılması nedeniyle, hem üretimde hem de üretilebilir kaynaklarda azalma problemi ile karşı karşıya kalınmıştır. 1980 yılında petrol üretimi 14,7 milyon ton iken, petrol üretimi gittikçe azalarak1990 yılında 12,5 milyon ton, 1995 yılında 9,2 milyon ton ve 1996 yılında 9,1 milyon ton, 2000 yılında ise 9 milyon tona düşmüştür. Petrol üretimindeki meydana gelen bu azalma eski teknoloji kullanılması ve petrol alanlarının bakımının iyi yapılmaması nedeniyle verimliliğin düşmesinden kaynaklanmıştır. Petrol üretiminin artırılması ve mevcut rezervlerin iyileştirilmesi ancak modern teknolojiler kullanılması ve yeni projeler geliştirilmesi halinde sağlanabilecektir. Azerbaycan'ın

---

[61] Çilesiz Cebrail, Üznük Enis ve Aslan Faruk, "Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı Azerbaycan", Aksiyon dergisi, Sayı 112, 25-31 Ocak 1997, s.26.
[62] KVG-Energy, "Azerbaycan'ın Neft Strategiyası", Mülkiyet Gazaetesi No 39, 27 Ekim-3 Kasım 1998, s.2.
[63] "TNK v Azerbaydjane", Trend Magazine, ss.18-19.

ekonomik potansiyeli ve sahip olduğu teknoloji mevcut rezervlerinin işletilmesi ve geliştirilmesi için yeterli değildir. İşte Azerbaycan'ı büyük petrol şirketleriyle işbirliğine girmeye zorlayan en büyük neden olmuştur.

Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin petrol rezervlerinin işletilmesi için Eylül 1992'de Azerineft ve Azneftkimya adlı iki devlet şirketi birleştirilerek, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of The Azerbaijan Republic–**SOCAR**) kurulmuştur. Ülke yöneticileri ile Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (Azerbaijan International Oil Consortium–**AIOC**) arasında petrol alanlarının geliştirilmesi amacıyla bir anlaşma yapıldı. Ülkede karışıklık çıktığından dolayı ülke yönetimi anlaşmayı imzalayamadan, 18 Haziran 1993 de askeri darbeyle devrildi. Aynı yıl içerisinde Haydar Aliyev Azerbaycan'ın yeni Cumhurbaşkanı olduğunu ilan ederek petrol anlaşmalarını iptal etti[64]. Daha sonra konsorsiyuma Rusya da dahil edilerek anlaşma yeniden düzenlendi ve SOCAR'ın %10'luk hissesi Rusya'ya devredildi. 20 Eylül 1994 yılında SOCAR ile AIOC arasında Mega Proje olarak adlandırılan anlaşma imzalanarak Azeri, Güneşli ve Çırak bölgelerinde petrol arama ve çıkarma yetkisi AIOC'a verildi. İlgili anlaşma Azerbaycan parlamentosu tarafından onaylandıktan sonra 12 Aralık 1994 de yürürlüğe girdi.

Mega Proje yada "Yüzyılın Anlaşması"olarak nitelendirilen anlaşma Baku'ye bitişik Hazar kıyısındaki Güneşli, Çırak, Azeri sahalarında hesaplanan 4 milyar varil petrolün çıkarılmasını öngörmekteydi. Bu üç sahanın 30 yıllık dönemde 511 milyon ton ham petrol üreterek, bu ülkeye 50 milyar dolarlık bir kazanca yol açacağı umulmaktaydı. Şimdiden hisselerin fiyatları yükseldiği için gelir elde eden şirketler var: Örneğin, ABD'nin Pennzoil şirketi projedeki %5'lik payını satarak, 130 milyon dolar gelir sağladı. Toplam yatırım bedeli 8 milyar dolara ulaşan bu proje kapsamında toplam üretilebilir petrol rezervlerinin 540 milyon ton, doğal gaz rezervlerinin ise 90 milyar m^3 olduğu tahmin edilmektedir. Anlaşma, 30 yıl yürürlükte kalacaktır, söz konusu dönemde tahminen 511 milyon ton petrol çıkarılacaktır. 258 milyon ton petrol ve

[64] İTO, Azerbaycan Ülke Profili, Yayın No:1997-54, İstanbul

petrolle birlikte çıkarılan 55 milyar m^3 doğal gaz Azerbaycan'ın olacaktır. Azerbaycan'ın elde edeceği gelir tahminen 34 milyar doları bulacaktır[65].

Tablo 15

Mega Projede yer Alan Şirketler, Temsil Ettikleri Ülkeler ve Payları

ÜLKE	ŞİRKET	(%)
İngiltere	BP	17.13
ABD	Amaco	17.0067
ABD	Unocal	10.0489
Rusya	Lukoil	10.00
Azerbaycan	SOCAR	10.00
Norveç	Statoil	8.5633
ABD	Exxon	8.0006
Türkiye	TPAO	6.75
ABD	Penzoil	4.8175
Japonya	Itochu	3.9205
İngiltere	Ramco	2.0825
S.Arabistan	Delta	1.68

Kaynak: http://www.usembassybaku.org/commerce/commain.html

Tablo 15'den hisselerin dağılımına bakıldığında Mega Projede en büyük payın ABD'ye ait olduğu görülmektedir. Amerikan şirketlerinin toplam payı yaklaşık olarak %40'dır. İngiliz şirketlerin toplam payı ise yaklaşık olarak %19'dur. Amerika ve İngiliz şirketlerinden sonra konsorsiyumdaki en büyük pay %10'la Rus ve Azerbaycan şirketlerine aittir[66].

AIOC 2002 yılına kadar yılda tahmini olarak 6 milyon ton ham petrol üretti. Petrol yatakları üzerinde kurulan ikinci konsorsiyum olan Karabağ projesi 10 Kasım 1995'te imzalandı ve 14 Şubat 1996'da yürürlüğe girdi. Konsorsiyumu SOCAR (Azerbaycan), Lukoil (Rusya), Pennzoil (ABD) ve AGIP (İtalya) şirketleri kurdu. Başkanı Lukoil'un başkanı Vahit Elekberov seçildi. Anlaşma 30 yıl için geçerli 1,7 milyar dolar yatırım planlanıyor. 3.konsorsiyum Şahdeniz konsorsiyumu İran'ın katılımı nedeniyle Amerikan şirketleri iştirak etmedi. Anlaşma 25 yıl için geçerli, Şahdeniz yataklarında 100 milyon ton petrol, 400 milyar m^3 gaz bulunuyor. Azerbaycan

[65] TİKA Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara (1996)
[66] TİKA Haziran 1996.s.1

petrol şirketi U.A.Ş'in konsorsiyuma yatırım payı %7 olmasına karşın, kar oranı %60 gibi yüksek tutuldu. Diğer %40'in bölüşülmesi ise konsorsiyum ortakları arasında şöyle dağılıyor: İngiltere-Norveç (BP-Statiol ortaklığı) %45, Türkiye (TRAO) %15, Fransa (ELF Akiten) %10, Rusya (Lukoyl) %10, İran %10. Hazar Deniz'inin Eşrefi ve Dan Ulduzu petrol yataklarında petrol çıkartacak 4.konsorsiyum ise 14 Aralık 1996'da imzalandı. Hisselerin dağılımı şöyledir: Amerika (Amoko) %30, Unocal %25,5; Japonya (Hatasachi Oil) %20. Şimdiye kadar burada sismik araştırmalar tamamlanmış, verilerin işlenmesi aşaması devam etmektedir. Şirketler %25 kurumlar vergisini ödeyecekler. Gelir bölümü ise şöyle, 8 yıl içinde yatırılan kapital geri dönecek, bu sürede yabancı firmalar petrol gelirlerinin yarısını elde edecekler. İleride Azerbaycan'ın hissesi %90'a yükselecek.(Azerbaycan'da petrol yatakların hisse dağılımına Ek3'den bakılabilir)

3.2.3 Petrolün Azerbaycan Ekonomisindeki Yeri

Enerji sektörü birkaç on yıllıklar boyunca Azerbaycan ekonomisinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Azerbaycan'ın ilkin ekonomik gelişimi esasen petrol ihracı sayesinde olmuş, sonradan petrol ve doğal gaz üretiminde yardımcı olan sanayiler gelişmiştir.

Petrol üretimi Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra da egemen durumunu korumaya devam etmiştir. Sanayi üretimi 1990'lı yıllarda büyük ölçüde azaldığı halde, petrol sanayisinin bu üretimdeki payı %10'dan artarak asrın sonunda onun yarıdan fazlasını oluşturmuştur.

Fakat petrol üretiminin sanayi üretiminde artan payı bu aşamada petrol üretiminin artması sonucunda değil, diğer sanayi dallarında meydana gelen keskin bunalımın sanayi üretimine yansımasıdır.

Ödemeler bilançosuna baktığımızda ülke ekonomisinde petrol gelirlerinin payının yüksek olduğunu daha belirgin bir biçimde gözlemlemek mümkündür. Bu pay 1995'de GSMH'nın %3,8'i olmuşsa da 2000'lerde %16,'a dek yükselmiştir. Sermaye bakımından 1995'de GSMH'nın %5,1'nden, 2000'lerde %18,2'ye dek artmıştır.

Petrolün Azerbaycan ekonomisindeki yerini diğer bir göstergeye, ülkede yapılan yatırımlara bakarak da anlamak mümkündür. 1995 yılında yatırımların toplamı $ 544 milyon, petrol sektöründe ise $ 140 milyon olmuştur. 2000 yılında ise bu rakam $2868 milyon ve $1584 milyon olmuştur. Böylece 1995 yılında toplam yatırımların yaklaşık %25'ini oluşturan petrol yatırımları 2000'de yabancı yatırımların %65'ini ve toplam yatırımların %55'ini oluşturacak şekilde artmıştır.

3.2.4 Azerbaycan'ın Petrol Anlaşmaları

Azerbaycan'ın Yabancı Petrol şirketleri ile karada ve denizde yaptığı 16 anlaşma sırasıyla şöyledir. Bu şirketlerin 16 anlaşmada katılma payları Ek 4'de verilmiştir. Ortalama olarak anlaşmaların süresi25-30 yıllıktır.

1- "Azeri", "Çırag" ve "Güneşli" Yatakları Üzre Anlaşma – "Asrın Anlaşması" (Anlaşma Süresi-30 yıl)
2- "Karabağ" Yatağı Üzre Anlaşma (Anlaşma Süresi-25 yıl)
3- "Şahdeniz" Yatağı Üzre Anlaşma (Anlaşma Süresi-30 yıl)
4- "Dan Ulduzu" ve "Eşrefi" Petrol Strüktürleri Üzre Anlaşma (Anlaşma Süresi-25 yıl)
5- "Lenkeran-Deniz" ve "Talış-Deniz" Yatakları Üzre Anlaşma (Anlaşma Süresi-25 yıl)
6- "Yalam" Yatağı Üzre Anlaşma (Anlaşma Süresi-25 yıl)
7- "Apşeron" Yatağı Üzre Anlaşma
8- "Nahçıvan" Yatağı Üzre Anlaşma
9- "Oğuz" Yatağı Üzre Anlaşma
10- "Kürdaşı", "Kirgan-deniz" ve "Arazdaşı" Yatakları Üzre Anlaşma
11- "İnam" Yatağı Üzre Anlaşma
12- "Alov", "Şark" ve "Araz" Yatakları Üzre Anlaşma
13- "Yanan Tava", "Ateşgah""ve "Muğan-deniz" Yatakları Üzre Anlaşma
14- "Güneybatı Kobustan" Yatağı Üzre Anlaşma
15- "Muradhanlı" Yatağı Üzre Anlaşma
16- "Kürsengi" ve "Karabağlı" Yatakları Üzre Anlaşma

3.2.5 Azerbaycan'ın Petrol Anlaşmalarıyla İlgili Hedefleri ve Sağladığı Yararlar

Bu hedefler aynı zamanda anlaşmanın sağlayacağı faydalar ile de özdeşleştirilebilir. Buna göre de aşağıda hedefler belirtilirken faydalar ile birlikte ele alınacaktır. Kuşkusuz bu hedefler çeşitlilik göstermektedir, fakat, kaba bir yaklaşımla bunları ekonomik ve politik olarak ikiye ayırabiliriz.

3.2.5.1 Ekonomik Hedefler

Azerbaycan her şeyden önce bu anlaşmalardan önemli bir kar elde etmek amacındadır. Yıllardan beri petrolü vahşicesine sömürülmüş ve kendisine gelirin çok az bir kısmı bırakılmış Azerbaycan'ın eline, geçen asırdan bu yana ilk kez para geleceğini söylersek yanlış olmaz. Anlaşmaların hem doğrudan, hem de dolaylı yollardan Azerbaycan ekonomisine katkıda bulunacağı beklenmektedir.

AİOC'nin eski başkanı Terry Adams Azerbaycan hükümetinin devlet için çok faydalı bir anlaşma imzaladığını ileri sürerek bu iddiasını aşağıda sayılan nedenlere dayandırmıştır[67].

Petrol alanlarının mülkiyeti Azerbaycan'a aittir. Ama gelecekte işletme hakkı çoğunluk Azerbaycan'da olacağı kalan kısmı ise büyük oranda ABD ve İngiltere olmak üzere diğer ülkelerin şirketlerinde de olacaktır.

Kar: Azerbaycan yaklaşık $78 milyar kazanırken, yabancı konsorsiyuma üye şirketler $22 milyar kazanacaklar. Gelişim fonlarının tamamını karşılamağı yabancı şirketler taahhüt etmişlerdir.

Konsorsiyum Payı: Hatta konsorsiyumun %22'lik payından da ARDNŞ yatırımcı olarak %10'luk pay alacak. Nihai analizde tüm karın %80'ni Azerbaycan'a gidecek.

---

[67] Adams, Terry. "Will Azerbaijan really benefit from the consortium contract?", Azerbaijan International Magazine

Yeni Buluşlar: Eğer petrol ve doğal gaz rezervleri tahmin olunan miktardan fazla olursa, Azerbaycan ek petrolün %88'ni elde edecektir.

Ekonomik Alım Hakları: Anlaşma süresince, ARDNŞ diğer petrol şirketlerinin %20'ye dek paylarını alabilme hakkına sahiptir.

Çıkabilecek Sorunlara İlişkin Madde: Eğer ihracat durursa, üretim Azerbaycan'ın yerel ihtiyacını karşılamak için sürdürülecektir.

Prim(bonus): Anlaşma [Asrın Anlaşması] Azerbaycan'a $400 milyon prim ödenmesini öngörmektedir.

Yerel alt-müteahhitler ve Hizmetler: Yatakların gelişiminde Azerbaycan şirket ve kurumlarının Azerbaycan malları ve hizmetleri için önemli yatırımlar harcanacaktır. Yatırımların %30-60'I Azerbaycan'da harcanacaktır.

İstihdam: Başlangıçtan sonraki 5 yıl içinde tüm profesyonel işçilerin %90'ı ve tüm yardımcı işçilerin %95'i Azeriler olacaktır.

Altyapı: Büyük yatırımlar ve etkinlikler otel, hava yolları vb. artmasına, böylece yerel istihdam yaratılmasına, hükümet için ise yeni vergiler oluşturulmasına yol açmaktadır.

Eğer beklentiler kendini doğrularsa, 8 milyonluk nüfus için gerçekten büyük sayılabilecek bir gelir elde edilecektir. Üstelik yukarıda söylenenler yalnız "Asrın Anlaşması"na aittir. Diğer anlaşmalar, yatırım ve rezervler yönünden ilk anlaşmadan önemli ölçüde geri kalmasına rağmen, Azerbaycan'ın payının daha fazla olmasını, ödenecek primleri ve diğer gelirleri dikkate alırsak anlaşmaların Azerbaycan için ekonomik önemini anlarız. Bir yan etki de üretilecek petrolün ihraç boru hattının çekilmesiyle ve Kazakistan petrolünün de buradan akıtılması sonucunda kendini gösterecektir. AİOC nakledilen petrolün her variline $0,43 ($0,26 Azerbaycan'da ve $0,17 Gürcistan'da) ödeme tarifesi ile razılaşmıştır. Böylece petrol naklinden de önemli miktarlarda gelir elde etmek mümkündür.

Petrol Azerbaycan bütçesinde önemli yere sahip olduğu için anlaşmaların imzalanmasının sonucu olarak petrol üretiminin artması bütçe gelirlerini de önemli ölçüde artıracaktır. "Petrol üretimi ve bundan gelen gelir devletin bütçesinin temelini oluşturuyor. Böylece yalnız ekonomiyle değil, politikayla da ilgilidir"[68].

Petrol anlaşmaları Azerbaycan'ın uzun süreli ekonomik anlaşmalar imzalamasına imkan verecek bağımsız bir devlet gibi tanınmasına yardım edebilir. Bu anlaşmalar aracılığıyla Azerbaycan evrensel işgücü ve hammadde piyasalarına çekilebilir ve gerekli politikalar izlemekle, ülkenin gelecek gelişimi için gelir kazanma kaynağı olarak hammaddeler alanındaki üstünlüğünden başarıyla yararlanabilir. Devlet, aynı zamanda, modern araştırma, petrol çıkarma, işlem ve ulaşım teknolojilerinin, ülkeye girmesinden de fayda elde edebilir artan petrol ve doğal gaz üretiminin sonucu olarak, istihdamı özendiren yeni altyapı yaranacaktır. Petrol üretiminin kendisi çok sayıda iş yeri yaratmasa da, onun çoğaltan etkisi ekonominin diğer dallarında istihdama önemli ölçüde katkıda bulunabilir.

Tüm petrol anlaşmaları yerel işgücünün istihdamının gittikçe artmasını sağlamak üzere tasarlanmıştır. Bu, bir yandan yerel nüfus için yeni iş yerleri yaratacak ve istihdam düzeyini yükseltecek, diğer yandan yabancı uzmanların yerel uzmanlarla yer değiştirmesi sonucunda yabancı uzmanların yerleştirilmesi ve yol masraflarının azaltılmasıyla üretim maliyetlerini önemli ölçüde düşürecektir.

Anlaşmalar Azerbaycan ekonomisine diğer yönlerden de katkıda bulunabilir. Anlaşmaların imzalanması için alınmış bonuslardan bütçe açığının finanse edilmesinde yararlanılmıştır. Konsorsiyumların bütçelerinin, orta hesapla, %70'den fazla bir kısmı, Azerbaycan'da harcanmaktadır.

Ayrıca Bakü limanı, Orta Doğu, Avrupa ve Güney Doğu Asya Ülkeleri için elverişli "transit" rolünü oynayabilir. Her türlü liman malzemeleri ve modern terminallerin yapımı için $2 milyar gerekmektedir. Projenin teknik ve ekonomik esasları hazırlanmaktadır.

---

[68] Aliyev, Natik. "An İnterview with Natik Aliyev", Azerbaijan İnternational Magazine, 6.2., Spring 1998, ss 65-68.

Tüm bunlarla beraber Azerbaycan yabancı teknolojiyi ülkeye çekmekle Hazar'da petrol çıkarmanın ekolojik koşullarını iyileştirmek amacındadır. Hazar'ın petrol rezervlerinin geliştirilmesi sürecinin hızlandırılmasının çevreye olumsuz etkileri artmaktadır. Fakat çevreyi korumanın anahtarı petrol rezervlerinin geliştirilmesinin durdurulması veya sınırlandırılması değil, rasyonel ve güvenli üretim yöntemleri ve gelişmiş teknolojinin, ekolojik koordinisyonun ve etkin tedavi önlemlerinin sunulmasındadır.

3.2.5.2 Siyasal Hedefler

Bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra Azerbaycan yabancı devletlerin baskı ve etkisini üzerinde duymağa başladı. Karabağ savaşı bu durumu daha da kötüleştiren bir etken oldu. Rusya Azerbaycan'dan elini çekmek istemiyor ve ne yolla olursa olsun onu kendisinden bağımlı kılmak isteğiyle hareket ediyordu ve halen bu tutumundan vazgeçmemektedir. Topraklarının %20'si işgal olunmuş ve ateşkes imzalanmış, darbelerin, ihtilallerin ve siyasi bunalımların ara vermediği bir devlette "Asrın anlaşması"nın imzalanması gerçekten büyük bir başarı. Azerbaycan defalarca planlanan ve her defasında bozulan bu anlaşmayı imzalamakla Rusya'yı adeta kızmış aslana dönüştürdü.

Bağımsızlığını dünyaya gösteren Azerbaycan hükümeti petrol anlaşmaları imzalamakla Karabağ sorunun çözüme kavuşacağını ummuş, dünyanın onun hakkında oluşmuş negatif oyunu değiştirmeyi amaç edinmiştir.

Gerçekten "Asrın anlaşması" Azerbaycan'ın uluslararası alanda desteklenmesine olumlu katkıda bulundu. Söz konusu anlaşmanın imzalanmasından sonra, Kafkasya'da devam eden silahlı çatışmalara son vermeye yönelen girişimler yoğunluk kazandı. ABD, İngiltere ve bazı Batılı ülkeler AGİT ve BM teşkilatının yardımıyla bölgesel anlaşmazlıkları çözümlemeye yönelen çabalarını artırdı. 1994 13 Aralık tarihinde Budapeşt'te AGİT'in üyesi olan devlet başkanlarının zirve toplantısında Batı devletleri tarafından desteklenen Azerbaycan "Dağlık Karabağ'a dair AGİT'in rolünün belirlenmesi" adlı kararnamenin kabul olunmasını başardı. Cumhurbaşkanı Aliyev dünyanın pay kapmak için yarışa girdiği Azerbaycan petrolünü

çok iyi değerlendirerek, ülkesinin tanınmasını sağladı. Hatta bu manada Azerbaycan ile Ermenistan arasında problem teşkil eden Karabağ meselesinde de petrol sebebiyle bir çok ülke fikir değiştirerek Azerbaycan'ın yanında yer almaya başladılar.

Eğer petrol anlaşmalarına dikkat etsek, Azerbaycan hükümetinin ona baskı yapmaya çalışan tüm devletlere karşı denge politikası izlediğini görürüz. Örneğin: Azerbaycan'ın ilk anlaşmada kendi payından %5'ini İran'a vermesi, tamamen karşılaştığı ekonomik zorluklarla ilgili değildi. Azerbaycan Güney komşusunu da memnun etmek istiyordu. Fakat daha sonra yine politikanın işe karışması ile bu payı iptal etti. Batı devletlerinin baskısı yüzünden "Asrın anlaşması"nın dışında kalmış İran Azerbaycan'a karşı kendine özgü baskı araçlarına başvurdu ve sonuçta 1995 Nisan'ında Hazar'ın statüsünün belirsizliği nedeniyle "Asrın anlaşması"nı tanımadığı konusunda bildiri yayınladı. Azerbaycan İran'a taviz vermek zorunda kaldı ve O.İ.E.C. Şahdeniz anlaşmasına %10 pay ile katıldı.

Ayrıca, Politika yalnız petrol anlaşmalarına karışmakla kalmamış, üretilecek petrolün ihracı sorununda daha öncelikli olarak gündeme gelmiştir. Batılı şirketlerin defalarca Bakü-Ceyhan boru hattının ekonomik yönden verimsiz olduğunu Azerbaycan'a hatırlatmasına rağmen Azerbaycan hükümeti bu hattı belli siyasal nedenlerle tercih etmekte israr etmiştir.

Böylece söyleyebiliriz ki, petrol anlaşmalarında en önemli politika Azerbaycan'ın bağımsızlığını korumak ve güçlendirmek, Karabağ sorununu çözmede Batı devletlerinin desteğini sağlamak ve üzerindeki baskı ve etkileri denkleştirmektir. Azerbaycan'ın mümkün olduğu ölçüde Rusya'dan uzaklaşmak ve aynı zamanda kısa dönemde onun çıkarlarını zedelemeden kaçınma isteği de siyasal hedefler arasında sayılabilir.

3.2.5.3 Azerbaycan Petrolünde Son Gelişmeler (2001)

Son yıllarda Rusya'nın Hazar'ın statüsü konusundaki tutumunda bir yumuşama gözlenmektedir. Bovt'un deyişiyle bu değişme "Denizin bölünmesi durdurulamaz... Tek

sorun bu bölünmenin nasıl gerçekleştirileceğidir[69] " anlayışının benimsenmesi yolunda olmuştur. Bu da Rusya'nın Hazar'daki çıkarlarından el çekmediğini, yalnız politika değiştirdiğini göstermektedir. 12 Kasım 1996'da Rusya her bir ülke için 45 millik münhasıran off-shore ekonomik bölgenin tanınması fikrini ortaya atmıştır. Burada Rusya Hazar Denizi'nin tüm kaynaklarının beş sınırdaş ülkenin ortak paylaşımına tabi tutulmasını istiyor, ama bu ise özellikle Azerbaycan olmak üzere diğer Türk Cumhuriyetlerinin işine gelmiyordu. Rusya ayrıca kazma işleirinin başlamış olduğu 45 millik limitin ötesindeki petrol ve gaz rezervleri üzerinde ulusal yetkiyi tek-tek ülke temelinde tartışmaya istekli olduğunu açıklamıştır. Diğer bütün rezervler beş Hazar devletinin ortak şirketleri aracılığıyla "ortak mülkiyet" altında olabilir. Fakat bu teklifin arkasında da Rusya'nın hiç bir zaman ihmal etmediği çıkarları yatmaktadır. Azerbaycan için bu teklif kabul edilebilir nitelikte değildir. Çünkü Azerbaycan'a ait yataklar 45 millik mesafenin ötesinde yerleşmiştir ve hatta Kazakistan'ın razı olduğu 80 millik mesafe bile resmi Bakü için değildir.

Hazar'ın statü sorununun çözülmemiş kalması belirsizlik doğurmakta ve yabancı yatırımlar üzerinde olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Uluslararası tartışmalı hukuk sorunları yalnız akademik merakla ilgili değildir; onların çözümü hem kıyı devletleri, hem de bölgenin enerji kaynaklarının işletilmesine katılmak isteyen yabancı şirketler için pratik ve ekonomik sonuçlar doğurmaktadır.

3.2.6 Hazar'ın Statüsü

Azerbaycan ilk petrol anlaşmasını imzaladıktan sonra karşılaştığı en büyük engellerden birisi Hazar'ın statü sorunudur. Bu sorun gerçekten petrol anlaşmalarını çıkmaza sokacak niteliktedir ve yabancı petrol şirketlerini petrol yataklarının işletilmesine katılmadan alıkoyabilir.

---

[69] Bovt, Georgy. "Russia, İran agree that rules on Caspian Se are affair of littoral states, none of which should take unilateral steps", Current Digest of the Post Soviet Pres, Vol .47, No. 44, November 1995,s.15.

Hazar denizi rezervlerini çevreleyen yasal sorunlar, geliştirme haklarının Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanan anlaşmaya göre mi (deniz yatağı sınırlarını belirlemiş, petrol ve doğal gaz kullanımını tartışmamıştır) belirleneceği veya Hazar'ın Deniz kanunundan etkilenen su mu olduğunun (iç göller bu anlaşmada öngörülmemiştir) belli edilmesi sorunu çevresinde belirmektedir.

Hazar Denizi'nin kuzey batı kıyısı Rusya'ya ait. Rusya Hazar'ın iç deniz olduğu tezini savunuyor ve Hazar'a uluslararası deniz yasalarının uygulanması gerektiğini dile getiriyor. Fakat Hazar Denizi altındaki doğal kaynakların kimin hangi oranda ortak payı olduğu halen hukuken kesinleşmiş değil. Yani Hazar'da diğer kıyıdaş devletlerin de hakkı vardır. Dolayısıyla burda çıkacak petrol, doğal gaz ve diğer doğal kaynaklardan tüm kıyıdaş ülkelerin istifade edeceğini savunuyor. Bu nedenlerle Rusya Azerbaycan'ın petrol anlaşmalarını uluslararası hukuka aykırı sayarak kabul etmemekte, Hazar'ın statüsünün yalnız 5 kıyıdaş devlet tarafından belirlenebileceğini ileri sürmektedir. Rusya Hazar Denizi'nin aslında bir göl olduğunu, bundan dolayı da uluslararası hukuka göre kıyısı olan ülkeler arasında eşit olarak paylaştırılması gerektiğini iddia etse de diğer cumhuriyetler Hazar Denizi'nin bir deniz olduğunu iddia etmekteler.Bu durum Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından imzalanan çeşitli petrol anlaşmalarının uygulanmasını etkili biçimde durdurabilir ve bu ülkelerin sahip olduğu Hazar enerji kaynaklarının işletilmesiyle ilgili bağımsız karar alma yeteneklerini yok edebilir[70]. Rusya'nın Hazar'ın sektörel bölünmesini yasaklamak için ileri sürdüğü resmi argümanlardan birisi bölünmenin doğal çevreye zarar vereceğidir. Moskova Hazar denizinin korunması gereken çok hassas eşsiz bir ekosisteme sahip olduğunu iddia etmekte ve eğer Hazar sektörlere bölünecek olursa bunun neden olacağı zararlı çevresel kirlenmeden korunması gerekecek olan bir balıkçılık sanayisinin varlığını gündeme getirmektedir. Her ne kadar Rusya Hazar'ın statüsüyle ilgili tutumunu denizin çevresel sağlığı kaygısını destekleme çerçevesinde çizmeye kalkışıyorsa da, Moskova'nın resmi açıklamaları statü sorunundaki gerçek amacını – Güney cumhuriyetlerinde hakim güç olarak rolünü sürdürme hedefini göstermektedir. Ayrıca Hazar Denizi'ne Sovyet döneminde maruz kalınandan daha fazla zarar

[70] Croissant C. And Croissant M., "Hazar Denizi Statü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları". Avrasya Etüdleri Dergisi. Cilt 3. Sayı 4. Ankara: Tika Yayın Birimi 1997.

verilebileceğini düşünmek zordur. Bu ekolojik felaket Volga (İdil) nehri üzerinde hidroelektrik barajlarının yapımı, Sovyet çiftçilerince kontrolsüz kullanılan böcek zehri ve İdil, Kama ve Ural nehirleri havzalarında yaygın radyoaktif ve kimyasal denemeler nedeniyle oluşmuştur[71].

Rusya'nın iddiaları onun güvenlik programının bir parçasıdır.Orta Asya ve HazarDenizi petrollerinin en onemli taliplerinden birisi de İrandır:

İran'ın Hazar Denizi'nin güneyinde kıyıları var ve Hazar Denizi yeraltı kaynakların hangi derecede ortak olduğu (Rusya gibi) halen tartışılan bir konu. Iran da bu konuda Rusya'yla aynı pozisyonda durmaktadır.

Azerbaycan Hazar'ın bir uluslararası göl olduğunu savunuyor. Uluslararası hukuk kuralları ise genellikle uluslararası sınırları ortadan çekilen çizgilerle belirlemektedir. Azerbaycan kendi iddialarını Anayasası'nda da belirtmiştir. Ekonomik Bağımsızlık Kanunu'nun 2.Maddesi ve Mülkiyet Kanunu'nun 10. Maddesine göre, "Kara ve mineral kaynakları, iç ve karasular, kıta sahanlığı, flora ve Azerbaycan topraklarıyla sınırlı hava sahası Cumhuriyet'in kendi malıdır"[72]. Azerbaycan'ın tezini Hazar'dan petrol çıkaran Kazakistan da desteklemektedir.

Hazar, dünyanın en büyük iç denizi veya gölüdür. Ancak büyüklüğü nedeniyle deniz kabul edilmektedir. Denizin Kuzey'den Güney'e uzunluğu 1200 km ve genişliği ortalama 320 km'dir.

Azerbaycan; Hazar'ın okyanuslar ile doğrudan bağlantısı olmadığından Uluslararası deniz hukukunun uygulanamayacağını savunmaktadır. Aynı zamanda okyanusla tabii boğazla bağlantısı da olmadığı için kapalı deniz de sayılamaz. Hazar'ın kıyıları bir devlete değil, beş devlete ait olduğu için iç su havzası da olamaz. Sonuç olarak Hazar uluslararası göldür ve tamamen kıyı devletleri arasında bölünmelidir.

---

[71] Cohen, Ariel. "Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti". Avrasya Etüdleri Dergisi
[72] Scott Horton and Natik Mamedov, "İnvestments in Azerbaijan's upstream requires attention to legal details", World Oil Magazine

Azerbaycan'ın bu argümanına karşılık Rusya İran'la aralarında bağlanmış bazı anlaşmaları göstererek Hazar'ın sektörlere bölünmesinin yasal olmadığını ileri sürmektedir.

Uluslararası Deniz Hukukunun Hazar'a uygulanmasında temel sorun Hazar'ın 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konvavsiyonu'nda yer alan tanımlamalardan herhangi birine uyup uymamasıdır: Acaba Hazar, Deniz Hukuku anlamında "deniz" veya "kapalı deniz" kavramı içerisine mi giriyor, yoksa uluslararası göl gibi algılanması gereken su havzası mıdır?

Açık deniz okyanusla doğrudan bağlantısı olan su havzasıdır. Tabii ki, bu bağlantı doğal olmalıdır. Yapay olarak insanlar tarafından yapılan kanallar vasıtasıyla olan bağlantılar bir su havzasının deniz sayılmasını gerektirmez. Hazar'ın okyanusla doğal bir bağlantısının olmadığı ise coğrafi bir gerçektir. Bu yüzden Hazar'ın "açık deniz" kavramı içerisine giremeyeceği konusunda tartışma yapmak gereksiz görünmektedir.

Öyle ise Hazar "kapalı" veya "yarı kapalı" deniz gibi tanımlanabilir mi? 1958 Cenevre Konferansında kapalı ve yarı kapalı denizlerin özel statüsü konusu ortaya atılmış, ama anlaşmaya varılamamış ve bu yüzden de Deniz Hukuku ile ilgili Cenevre Konvansiyonunda bu kavramlarla ilgili maddeler yer almamıştır. Tanımlar konusunda uzlaşmaya varılmamasına rağmen Konvansiyonda kapalı ve yarı kapalı denizlerle ilgili maddeler Konvansiyonun 123. Maddesi kapalı denizleri şöyle tanımlamaktadır:

> *"Iki veya daha çok devlet tarafından çevrelenen ve diğer bir denizle veya okyanusla dar bir çıkışla irtibatı olan veya bütünüyle veya ağırlıklı olarak iki veya daha çok kıyı devletinin karasuları ve münhasıran ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, havza veya deniz[73]".*

Bu tanımlamayı kullanarak Hazar'ın kapalı deniz sayılması için gereken özellikleri taşımadığını tespit etmek zor değildir: Hazar'ın okyanusla veya diğer bir

[73] Toluner, Sevin, Uluslararası Hukuk

denizle dar bir çıkışla irtibatı yoktur ve Hazar hiçbir zaman kıyı devletlerinin karasuları veya münhasıran ekonomik bölgelerinden oluşmamıştır. Hazar hiç bir zaman tek bir devletin sınırları içinde veya mülkiyetinde olmamış ve denizin ortak mülkiyeti konusunda hiç bir anlaşma olmamıştır. Denizin yüzey kısmı denizin dibi ve toprak altı kaynaklara aynı rejimin uygulanmasını zorunlu kılmadan ortak mülkiyete tabi tutulabilir[74].

Turkiye uluslararası platformlarda petrolün Rusya uzerinden boru hatlarıyla taşınmasının kendi ekolojik çevresine de zarar verdiğini savunmakta. Orta Asya ve Transkafkasya petrollerinin Rusya'dan geçmesi Türkiye'de boğazlar deniz trafiğinin artması anlamına geliyor. 1995 senesi Mart ayında petrol taşıyan Rus bandıralı bir tankerin kaza yapmasıyla büyük bir ekolojik felaketten büyük bir şans ve tesadüfle kurtulmuştu. Bu nedenlerden dolayı da Türkiye ilk planda Azeri petrolünün, ikinci planda da diger Orta Asya ülkeleri petrollerinin kendi toprakları uzerinden geçirilerek Akdeniz'deki büyük limanı Ceyhan'a ulaştırılmasını arzulamaktaydı[75].

3.2.7 Azerbaycan'ın Petrol Rezervleri

Cefri Kemp ve Robert Harvey çok kıymetli "Strateji ve değişen Orta Doğu" adlı araştırmalarında Hazar'daki rezervlerin 8,8 milyar varil olabileceğini gösteriyorlar[76]. "Foreign Affairs" dergisinde petrol araştırmacıları Hazar rezervlerinin 100 milyar varilden az olmadığını iddia ediyorlar. Onlara göre Hazar bu rezervlere göre İran körfezinden sonra ikincidir[77]. ABD Enerji Bakanılığı'na göre Hazar havzasında 200 milyar varilden fazla rezerv olduğu tahmin ediliyor. Başka bir kaynağa ve son

[74] Brice M. Clagett, "Ownership Of Seabed and Subsoil Resources in the Caspian Sea Under the Rules of İnternatioanl Law", Caspian Crossroads Magazine.
[75] www.turkiye.net/mbinay/news/analiz2.htm
[76] Geoffrey Kemp and Robert Harvey, Strategic Geography and the Changing Middle East (Washington, DC: Carnegie Ednowment for İnternational Peace, 1997),s.135.
[77] Daniel Yergin, Dennis Eklof and Jefferson Edwards, "Fueling Asia's Recovery", Foreign Affairs 77, No.2 (March/April 1998),s.45.

kanıtlamalara göre Hazar havzasında toplam değeri 4 trilyon ABD doları olan 178 milyar varil petrol var[78].

Azerbaycan dünyanın en eski petrol ülkesi, ilk petrol kuyularının beşiyi, petrol üretiminin vatanı ve denizde petrol çıkarmanın başkenti sayılıyor. Odlar Yurdu Azerbaycan petrol ve doğal gazla zengindir[79]. "Bizim kendi petrol şirketlerimiz 9 milyon ton petrol çıkarıyor, yabancı ortaklarla birlikte 6 milyon ton ve toplam 15 milyon ton petrol çıkarıyoruz, gelecekte ise 50 milyon ton petrol çıkaracağız"[80].(İlham Aliyev)

Dünyanın birçok şirketleri ile anlaşmalar imzalandı. Şimdiye kadar dünyanın 33 şirketi ile 21 uluslararası anlaşma imzalanmıştır ki, bunun sonucunda Azerbaycan petrol sanayisince 50 milyar dolar yabancı sermaye yatırılması planlanmıştır. "Asrın anlaşması"ndan sonra Hazar denizinde yeni zengin petrol yatakları açıklanmıştır.

18 Eylül 2002'de petrol tarihinde önemli adım olan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının temeli atıldı. "Bu anlaşmanın Azerbaycan'ın Batı'yla ilişkilerini güçlendirmesinde, Azerbaycan'ın bağımsızlığının kuvvetlenmesi ve güvenliyinin korunmasında büyük önemi var. Bu anlaşmayla 2004 sonunda boru hattı çekilişi bitecek, Azerbaycan'ın petrol üretimi her sene 5 milyon ton artacak, gelecekte Azerbaycan dünya pazarlarına 60 milyon tondan çok petrol çıkaracak"[81].

2002 son 6 ayında Azerbaycan'ın karada ve denizde petrol çıkarma göstergeleri çok umut vericidir.

Karada çıkarılması gereken - 719.050 ton, çıkarılan - 72.8921,315 ton; %101,4

Denizde çıkarılması gereken - 3595.625 ton, çıkarılan - 3613.776 ton; %100,5

---

[78] Associated Pres 2000

[79] ARDNŞ Başkanı Natik Aliyev'in Neftçiler Günü Konuşmasından, İqtisadiyat Gazetesi, 18 Eylül 2002 No 39-42, www.iqtisadiyat.com

[80] ARDNŞ Başkan Yardımcısı İlham Aliyev'in Dünya ve Azerbaycan İçin Röpartajından, İqtisadiyat Gazetesi.

[81] Nebiyev, Rasim. Haydar Aliyev'in Neft Strategiyasının Tentenesi konuşmasından, İqtisadiyat Gazetesi.

3.2.8 Azerbaycan'ın Petrol Üretim ve Tüketimi

Azerbaycan Petrol sanayisi, 20.yüzyılın başından geçirmiş olduğu hızlı büyüme ve tekrar 21.yüzyılda hızlı büyüme eğiliminde olacak gibi görünüyor. Azerbaycan'da petrol üretimi, günde 500.000 varil(bbl/d) civarında. İkinci dünya savaşı sırasında üretim zirveye ulaşmıştır, ancak SSCB yönetiminde bariz bir şekilde düşüş yaşandı.

Azerbaycan Hazar denizi ağır çevre hasarlarına maruz kaldı, bunun nedeni SSCB'nin sanayi ve enerji gelişme programındaki çevre koruma ölçülerinin yetersizliğidir. 1991'de bağımsızlığın kazanılmasından sonra Azerbaycan petrol üretimi 1997'de 180.000 (bbl/d) seviyesine düştü, bu da sektördeki uluslararası yatırımlarının getirdiği canlandırmadan önce idi. Azerbaycan 1999'da 283.000 bbl/d, 2000'de 280.000 bbl/d petrol üretti. 2001'in ilk üç ayında Azerbaycan'ın Devlet istatistik kurumu ülkenin üretimi 3,66 milyon ton (294.000 bbl/d) olduğunu açıkladı, bu da önceki yılın aynı zamanda dilimine nazaran %2,5 artış oluğu gösteriyor. 2002'de ise bu miktarda yüksek artışın oldugu açıklandı. Azerbaycan'da çıkarılan petrolün büyük kısmı Hazar denizinin sahilinden alınıyor, bunun da büyük yüzdesi sahilden 60 mil uzakta bulunan Güneşli alanında üretiliyor[82].

Hazar denizinin gelişmiş alanlarındaki çok büyük rezervler ve Azerbaycan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri uluslararası yatırımcıları Azerbaycan'a sürükledi. 1996 yılından beri ülkenin petrol sektörüne 3,4 trilyon'dan fazla bir yatırım yapıldı ve SOCAR başkanı Natik Aliyev "Yıllık yatırımlarımız Azerbaycan'ın bu sektörüne bu sene 2-2,5 trilyon ulaşacak.beklenen yatırımlar da 60 trilyon $ olacağını" diyerek noktaladı.

Hazar denizindeki JVs(Ortak Geliştirme) ve PSA(Üretim Paylaşım Anlaşması(PSA)) üzerinden yapılan yeni arazilerdeki gelişmeler Azerbaycan petrol üretimini yeniden eski zirvesine taşıyacak ve beklentiler doğrultusunda Azerbaycan petrolü ihracatı 2010'da 1 milyon v/g ve 20 yıl içerisinde 2 milyon v/g seviyesini aşacak.

---

[82] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak:EIA http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan2.html(Haziran-2001), http://www.lonelyplanet.com/mapshells/europe/azerbaijan/azerbaijan.htm, Erişim:15.06.2002

Halen Azerbaycan 15 ülkeden 33 şirketle 21 anlaşma yapmış, Hazar Uluslararası Petrol Şirketi (Caspian International Petroleum Company -CİPC) ve North Absheron Operating Company (NOC) bunlara dahil. 2000'de Azerbaycan JVs'leri feshedip onları PSA'lara dönüştürmeye karar verdi.

AIOC ile Üretim Paylaşım Anlaşması (PSA) arasında ilk petrol üretimi 1997 Kasım ayında başladı. Eylül 1994' de "Asrın Anlaşması" diye adlandırılan AIOC 8 trilyon $ ve 30 senelik bir anlaşmayı imzaladılar.

1997'de Azerbaycan'ın AIOC ile anlaşmasıyla demek olar ki bütün üretimini artırmış oldu. 1999 sonunda AIOC 2 trilyon $ civarında masraf yaparak, çoğunlukla Çırak-1'den olmak üzere birikmiş (kümülatif) üretimini 51 trilyon varil petrole ulaştı. 2000'de (Azeri, Chirak, and the deepwater portions of Gunashli-ACG) ACG' den üretimi ortalama olarak 100.000 bbl/d oldu ve 2001 ilk üç ayında AIOC 1,48 milyon ton (118.880 bbl/d) ACG' den üretim sağladı.

Tablo 16

Azerbaycan'da 1991-2001 arası Petrol Üretimi ve Tüketimi

Milyon ton	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Üretim	11,7	11,1	10,3	9,6	9,2	9,1	9,2	11,4	13,8	**14,0**	**14,9**
Tüketim	8,2	8,1	8,2	8,1	8,5	7,0	6,0	7,5	7,4	**6,2**	**4,6**

Kaynak: *BP Statistical Review of World Energy June 2002*

Tablo 16'da izlendiği gibi Azerbaycan'da petrol üretimi tüketiminden fazladır. Bu ise Azerbaycan'ın kendi petrol ihtiyacının fazlasıyla karşılandığını göstermektedir. Artan petrolün kendi bütçesine katkıda bulunması için pazara çıkarıp satmasında engel oluşturmuyor.

Azerbaycan'daki tüketimdeki artış ACG'nin daha da gelişmesinden kaynaklanacağını bekleniyor. Birinci aşamada tam olan geliştirme konusunda ilerleme (üretim 2004'de 4000.000 bbl/d düzeyine artacak) 2001' in ilk çeyreğinde bekleniyordu. Ancak BP tarafından işletilen AIOC planlanmış Paşa-1 programı, ACG geliştirme amacı ile, 2004-2005'e kadar başlamayacağını açıkladı. Aslında AIOC

projesinin tam geliştirilmesi ihracat alternatifler konusunda karar verilinceye kadar ertelenecek, buna dahil petrol Baku-Tiflis-Ceyhan (BTC) aktarılacak.

SOCAR 2002 Mart ayında 756,4 bin ton petrol çıkarmıştır. Petrol hasılatı denizde %0,6, karada ise %5,4 oranında artmıştır. 2002 ilk üç aylık dönemi içerisinde Şirket tarafından toplam 2198,0 bin ton petrol çıkarılmıştır.

3.2.9 Hazar Boru Hatları

Hazar denizinin yasal olan statüsünün belirsizliği daha önce belirtildiği gibi petrol ve gazın daha fazla gelişmesini engelliyor. Hazar denizine sınır olan Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan zengin petrol yatakları da içeren deniz kaynaklıyla ilgili anlaşmayı sağlayamadılar. Azerbaycan deniz sınırlarını denizin aynı uzaklıkta temele dayanarak tezi savundu, ancak Türkmenistan ve İran kabul etmediler. Azerbaycan Türkmenistan ile görüşmelerde kilitlenmiş kalırken Kepez-Serdar, Hazar ve Osman bölümleri konusunda anlaşamadılar. Bu sırada İran Royal l Dutch/Shell ve Lasmo'ya petrol arama şirketlerine Azerbaycan'ın kendi bölümüne almak istediği, bölümde sismik incelemeler yapabilmesini lisansı verilmesini onaylamadı. 2001 Mart ayındaki yapılmış olan Hazar ülkelerin başkanlarının zirvesi belirsiz bir süre için ertelenmişti. Ama daha sonra 2001 Mayıs'ta yapılmaya karar verilmişti. Mayıs'ta yapılan Hazar ülkeler zirvesi Türkmenistan' da yapıldı. Ama son zirvede de deniz statüsü ile ilgili çözüm için sarfedilmiş çabaları da sonuçsuz kaldı.

3.2.9.1 Bakü-Novorosisk Hattı

Bakü ve Kazakistan (Tengiz) petrolleri için en kısa ve en ucuz hat. Azeri petrolünün dünya pazarlarına açılması dolayısıyla 13.11.1997'de Hazar Denizi'nden çıkarılan petrolünün Rusya'nın Novorossisk Limanı'na pompalanması gerçekleşti. Hazar Deniz'inin 3 bin metre derinliğinden çıkarılan erken Çırak I petrol platformu, buradan resmen Rusya'nın Novorossisk Limanı'na pompalanmaya başlandı[83].

[83] İrfan Sapmaz, Çiğdem Toker "Bakü-Ceyhan'a tam destek" / Bakü. http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/97/11/13/dunya.htm

3.2.9.2 Bakü-Supsa Hattı

Baku'den Gürcistan'ın Supsa limanına varan Batı Boru Hattıdır. Bu iki boru hattı yoluyla 25 milyon ton petrol taşınması planlanmaktaydı. Rusya'dan geçen boru hattının yalnızca Azerbaycan'da kalan kısmının finansmanı AIOC tarafından karşılanmıştır. Bakü-Batum arasındaki boru hattının onarılması, Supsa'da yeni bir terminalin yapımı için gerekli finansman AIOC tarafından karşılanacaktır. Bu boru hattının onarımıyla birlikte boru hattının toplam kapasitesi günde 70 bin varil olacaktır. Gürcistan Uluslararası Petrol Şirketi (GIOC) ile AIOC arasında boru hatlarının yapımına ilişkin anlaşma 30 yıllık bir kullanım süresini öngörmektedir. Bu anlaşmaya göre süre sonunda tüm tesis ve işletmeler Gürcistan'a devredilecektir.

Batum ve Poti Limanları sayesinde Karadeniz'e çıkışının olması ve Azerbaycan ve Orta Asya'nın enerji kaynaklarını taşıyacak boru hattının buralardan geçecek olması Gürcistan ekonomisinde önemli etki yapacaktır ve onu bütün bölgenin zenginlik ve ticaret merkezi durumuna getirecektir. Bakü-Supsa petrol boru hattından 20 Nisan 1999 tarihinde petrol pompalanmaya başlanmıştır. Günlük 115 bin varil petrol taşıma kapasitesine sahip bu boru hattı sayesinde Gürcistan ekonomisine maddi destek sağlanacaktır. Azerbaycan Devlet Başkanı H. Aliyev'e göre Bakü-Supsa petrol boru hattı Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki dostluk ve işbirliğine parlak bir örnektir ve şu an için bu boru hattının faaliyete geçmesi iki ülke arasındaki işbirliğinin zirvesidir[84]. 2000 yılından itibaren Bakü-Supsa boru hattı ile ilk kazanç petrolü ihraç edilmeye başlanmıştır.

3.2.9.3 Bakü–Tiflis-Ceyhan (BTC) Hattı

Hazar Havzasında bulunan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan gibi ülkelerde üretilen ham petrolün boru hattı ile Ceyhan'a taşınması, buradan da gemilere dolum yapılarak dünya pazarlarına ulaştırılması için Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi geliştirilmiştir. Türkiye'nin ısrarla üzerinde durduğu Bakü-Ceyhan

[84] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak:www.eia.gov, http://www.atilim.org/sinif/sp5/index.html, Erişim: 30.08.2002

boru hattı Bakü yakınlarındaki Sengeçal terminalinden başlayıp, Gürcistan üzerinden Türkiye'ye giriş yaparak, Erzurum, Erzincan ve Kayseri güzergahını takip ederek Ceyhan'da son bulmaktadır.

Bakü-Ceyhan Boru Hattı ile erken üretim petrolünün taşınmasında kullanılan Bakü-Supsa ve Bakü-Novorrossik boru hatlarının maliyetlerinin karşılaştırılması Tablo 17'den izlenebilir.

Tablo: 17

Boru Hatları ve Konumları

Petrol Boru Hatları	Toplam Uzunluk(km)	Yatırım Maliyeti ($)	Ulaşım maliyeti($/ton)	Ülke Başına Uzunluk (km)
Azerbaycan Gürcistan Türkiye (Baku-Ceyhan)	1760	2,9 milyar	24	440 250 1070
Azerbaycan Gürcistan (Baku-Supsa)	800	1,8 milyar	9	400 400
Azerbaycan- Rusya(Baku-Nov.)	1300	2 milyar	10	200 1100

Kaynak: WEU, "The Situation in Cenral Asia and The Caucasus and Security", Assembly of Western European Union, Document 1586,November 1997, s.22

Tablodan görüyoruz ki, Bakü-Ceyhan boru hattı diğer boru hatlarına nazaran daha uzun olup, toplam uzunluğu 2000 km. dir. Boru hattının 440 km'lik kısmı Azerbaycan'dan, 250 km'lik kısmı Gürcistan'dan, 1070 km'lik kısmı ise Türkiye'den geçecektir. Bu hattın toplam maliyeti 4,8 milyar dolar, ulaşım maliyeti ise 24 $/ton'dur. Baku-Ceyhan boru hattının yatırım ve ulaşım maliyetlerinin oldukça yüksek olması bu hattın hayata geçirilmesini engelleyen etkenlerden sadece birisiydi. Boru hattının Türkiye'den geçmesi halinde Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri üzerindeki etkisi daha da artacaktır. Bazı ülkeler Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin daha da gelişmesinden endişe duymaktadır[85].

[85] Bölükbaşı, S, Ankara's Baku-Centered Transcaucassa Policy. , The Middle East Journal Winter 1999

Toplam 2,9 milyar $ bir proje olan Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının yaklaşık 2 milyar dolarlık kısmı Dünya Bankası ve Avrupa Yeniden İnşa ve Kalkınma Bankası'ndan sağlanan kredilerle, kalanı ise müteahhit firmalar tarafından karşılanacak.

Diğer yandan BTC'ye katılmayı karar veren Rus petrol şirketi Lukoil Hazar havzasında 12-17 milyar dolarlık bir yatırım yapmaya hazırlandığı belirtiliyordu. Hazar bölgesinin petrolünü Batı pazarına ulaştıracak BTC ham petrol boru hattı projesinin temeli 18 Eylül 2002'de Azerbaycan'da törenle açıldı[86].

Başkent Bakü'de başlayan 9.Uluslararası Hazar Petrol ve Doğal Gaz Fuarının açılışında Hayda Aliyev yaptığı konuşmasında "BTC ve BTE (Baku-Tiflis-Erzurum) boru hatları, hem bölgenin güvenliğine hem de ekonomisine büyük katkıları olacak. Hatta bana göre boru hatları sadece Azerbaycan'ın petrol ve doğal gazını değil aynı zamanda Hazar'a kıyısı olan ülkelerin petrolünün taşınması konusunda büyük bir fırsattır"[87].

3.2.10 Azerbaycan'da Arıtma(Refining) Sektörünün Mevcut Durumu

Azeri ham petrolü ülke içi imkanlarla iki rafinede arıtmadan geçiriliyor. Azerineftyağ (Bakü) rafinelerin kapasitesi 230.000 bbl/d ve Azerineftyağ (Yeni Bakü Petrol Rafinesi) rafinelerin kapasitesi 200.000 bbl/d üretimi ile Azerbaycan rafineleri iyi çalışıyorlar. Rafinelerden ortalama faydalanma yüzdesi %40 kadar düşük rafinelerden ikisi de modernleşmeye ihtiyaçları var. Bunun maliyeti de Azerbaycan'ın tahminlerine göre 600-700 milyon $ arasında olacak. ABD Ticaret ve Geliştirme ajansı Azerneftyağ rafinelerin geliştirilmesi için fizibilite çalışmalara 500.000 $ finansman verdi. Sumgayıt'daki petrol kimyasal merkezinin geliştirilmesi amacıyla fizbilite çalışmaları için 4000.000 $ sağlıyor. Azerbaycan iki rafinenin performansını artırmak amacıyla birleşme planları yapıyor.

---

[86] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak: www.azarbaycan.venus.com/azerbaijan/htm, Erişim: 30.10.2002
[87] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak:http://www.zaman.com.tr/HTML..Erişim:05.06.2002 Bakü

3.2.11 Azerbaycan'da Petrol İhracatı

Azerbaycan 2000'de net petrol ihracatı 155.000 bbl/d idi. Şu anda Azerbaycan'ın tek ihracat yolu Bakü-Novrosissiski boru hattı [(Kuzey Rotası) Rusya'nın Kara Denize gidiyor] ve Baku-Supsa boru hattı [(Batı rotası)Çoğunlukla ACG'den Gürcistan Kara Deniz sahiline gidiyor]. Yağ ve yağlayıcı gibi petrol ürünleri de demir yolu üzerinden Gürcistan'ın kara deniz limanına ihraç oluyor.(ediliyor) 2000 Eylül ayında Azerbaycan petrol ihracatını artırmak niyetiyle güç kaynaklarını petrolün yerine doğal gaz kullanarak değiştirme kararı aldı. 2000-2001 Kışın meydana gelen gaz kaynaklarla ilgili problemler Azerbaycan petrol ihracatını azalttı, sebebi petrole ülke içinde ihtiyacı olduğundan, hükümet SOCAR'a ihracatı durdurmak için emir gönderdi. SOCAR Novorisisk üzerinden ihracat gerçekleştirdi.

Azerbaycan'ın petrol ihracatı yükseltmek için alternatifler yeni boru hatların inşaatlarına bağlı. Hazar denizi bölgesindeki bazı petrol ihracat boru hatları belirsizlik olmasına rağmen, Bakü-Ceyhan boru hattı konusunda gelişmeler de hızlandı. Bakü-Ceyhan boru hattı kapasitesi 2,2trilyon $ ve 1 milyon bbl/d olup, Azerbaycan (belki de Kazakistan) petrolü 1,040 mil yolu Bakü'den Gürcistan üzerinden Ceyhan (Türkiye'ye) Akdeniz Limanına ihraç yapılacak.Azerbaycan'da "Büyük İhracat Boru Hattı" adlandırılan Bakü-Ceyhan konusunda destekte hiç tereddüt etmese de , Iran, Rusya ve Ukrayna Azerbaycan'a alternatif petrol ihracat yolları önerdi[88].

3.2.12 Azerbaycan'da Doğal Gaz

SSCB döneminde Azerbaycan'da petrol üzerinde araştırmalar yapıldığında doğal gaz ihmal edilmiştir. İspatlanmış doğal gaz rezervleri 4.4 trilyon (tef), nakliye alt yapısı gelişmemiş olduğundan çıkarılan doğal-gaz yakılıyordu.. Petrol ve gaz potansiyelini geliştirmek için 1999'da üretim projesi için yasa çıkarıldı. 1999 Kasım'da ABD iş geliştirme ajansı 425 milyon $'lık SOCAR'la anlaşma imzaladı. Amacı çok yönlü Azerbaycan doğal gazının tüketim ve ihtiyaçlarının belirlenmek çok yönlü

[88] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak:http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan2.html(mays-2001) Erişim:15.05.2002, http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/isa/010301oilgas.htm

çalışma yapılması konusunda anlaşma imzalandı. EIA göre 2000'de Azerbaycan' da üretim %5,6 (yani 200 bcf)düştü.

Ülkenin tüketimdeki en önemli kaynağı "Bahar" doğal gaz yatağıdır. 2000'de toplam üretimin %40 buradan çıkarıldı. SOCAR doğal gazın %85'ni üretti, AIOC ise üretimin küçük bir kısmını üretmiştir. Kıyıdan uzak üretilen gaz sahilde üretilen gazdan 21 kat fazladır. "Bahar"da doğal gaz çıkışı azaldı, ama azalması ile birlikte yeni kazıntı işlemleri yetersizliğinden, ülkenin gaz potansiyeli "Nahçıvan, Güneşli ve Şah Deniz'e" bağlı kaldı. "Nahçıvan'da" tahmin edilen rezerv 900 bcf, "Güneşli" kısa süreli çalışabilir, "Şah deniz" alanı ise [dünyanın (1978'den beri en büyük doğal gaz bulunan noktasıdır(keşfidir)) 25tcf ve 39tcf doğal gaz potansiyeli bekleniyor. "Şah deniz" alt yapısı geliştirilmesi için 4,5 milyar $'dan fazla gerekiyor ve ilk doğal gaz 2004'e üretilecektir. Azerbaycan'da beklenenlere göre ilk aşamada yıllık 286 bcf doğal gaz çıkarılması düşünülüyor, bu da ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak . Doğal gaz tüketimi 1991'den beri düşüşte olduğundan Azerbaycan halen doğal gaz ithali zorunda, çünkü kendi doğal gazını Gürcistan'a ve Kuzey İran'a ihraç ediyor.

Tablo 18

Azerbaycan'da 1991-2001 arası Doğal Gaz Üretimi ve Tüketimi

Milyar m^3	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	**2001**
Üretim	8,0	7,4	6,3	6,0	6,2	5,9	5,6	5,2	5,6	5,3	**5,2**
Tüketim	15,1	11,8	8,7	8,1	8,0	5,9	5,6	5,2	5,6	5,4	**8,4**

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2002

Tablo 18'den görüyoruz ki, doğal gaz tüketimi Azerbaycan'da üretimden fazladır. Bu ise o demektir ki Azerbaycan doğal gazı ithal etmek zorunda kalıyor.

Bunun yanında 40.000 bbl/d ham petrol ihraç etmek için 2000'de Azerbaycan enerji üreten kurumları petrol yerine doğal gaz kullanıyor (Elektrik üretmek için). 2001'de ise Azerbaycan Rusya'dan 125 bcf doğal gaz ithal etmiş, bunun 109 bcf İtera (Rusya doğal gaz pazarlama şirketi) ithal etmiş geri kalan kısmını Rusya'nın TransNeft Şirketinden alınmıştır.

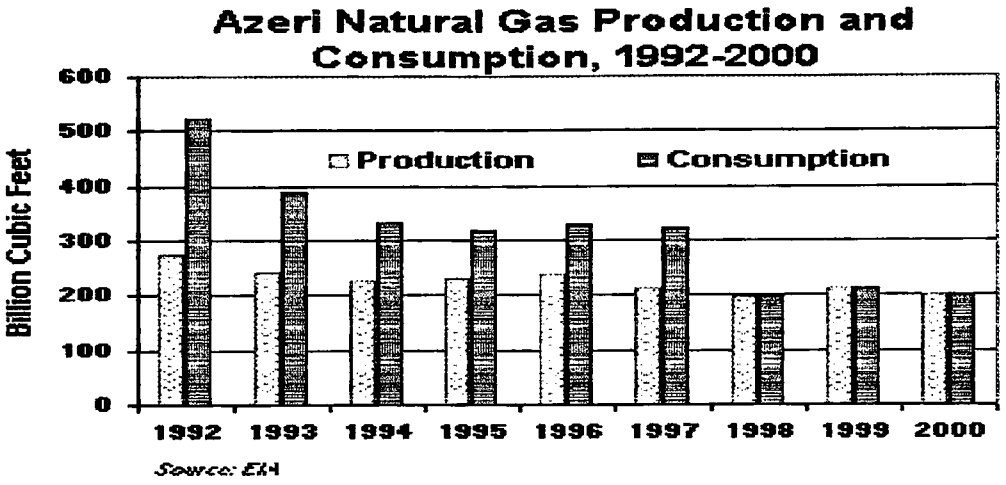

Şekil 7. Doğal Gaz Üretim ve Tüketim
Kaynak: EIA,http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan.html

Şekildeki izlenime göre 1997'ye kadar biraz önce de belirttiğimiz gibi Azerbaycan doğal gazı ithal ediyordu, ama 1997'den sonra görüyoruz ki kendi üretimi kendine yeteri kadardır. Bundan sonra yani 2000'den sonra yeni doğal gaz rezervlerinin bulunması hatta söylentilere göre neredeyse dünyaya ihraç edecek kadar doğal gazın olması Azerbaycan için petrolün yanında yeni bir gelir kaynağı olacaktır.

2002'de Azerbaycan Rusya'dan doğal gaz almasını %13 artırmayı düşünüyor. SOCAR İtera ile 141 bcf değerinde gaz almak konusunda anlaşma yapmışlar. Alınan doğal gaz Şirvan-Hacıgabul boru hattı ile taşınacak, 1,000 m^3'e (35.300 cbf) Azerbaycan 52$ ödeyecek. 2002'nin ilk 4 ayı boyunca İtera 58bcf doğal gaz satışı yapmış. Azerigaz Şirvanovka-Gazak boru hattı 2002'nin Nisan'ında bitirildi, bu hatla Azerbaycan Gürcistan üzerinden Rusya'dan doğal gaz ithalini 177-212 bcf artırarak kapasiteyi yükseltebilir. Azerbaycan İran anlaşması ile 70,5 bcf doğal gaz alınacak ve İran'da Nahçıvan'a Culfa üzerinden LNG satacak. Hacıgabul-Astara boru hattı yıllık sadece 106 bcf kapasiteye sahip. Son 10 yıl içinde aktif değildi, bunun için tamir yapılması gerekiyor, tamir için de 20 milyon $ gerekiyor. Bu arada da İran'ın Nahçıvan'a LNG satması imkansız çünkü Khoi (Iran)- Culfa(Azerbaycan) arasında 28 mil uzunluğunda boru hattı döşenmesi lazım. Anlaşma gereği Şahdenizden LNG İran'a verilecek , İran da Nahçıvan'a doğal gaz verecek 3-yıl boyunca.

1999'da Şahdeniz'in buluşu ile üretilen potansiyel çok etkileyici şekilde genişledi. Gelecek 10 yıl içinde Azerbaycan doğal gaz ihracatının çok büyük olması

Uluslararası Ülkelerin Azerbaycan'ın doğal gaz sektörüne ilgiyi artırdı. Statoil ve Royal Dutch/Shell şirketleri Azerigaz ile Şahdeniz kaynakları konusunda anlaşma yaptılar. Bu firmalar gaz kaynakların geliştirilmesi ve ihracat konusunda ve gerekli alt yapı oluşturup, çıkan gazın yakılmaması için ortam oluşturulması konusunda anlaştılar. Bu anlaşmalara uyulduğu taktirde Azerigaz üretimi 2010 yılında 1 tef artış yapacak. 12 mart 2001'de ilk büyük doğal gaz ihraç anlaşması Türkiye ile 15 yıllığına imzalandı. Anlaşmanın 2004-2005 yılları arasında devreye girmesi öngörülmüştür. 2004'den sonra başlayacak ihraç toplam 89,2 bcm (3,1 tef) doğal gaz pompalanacak.

Tablo 19

Türkiye ile Kontrata Bağlanmış Miktarlar (m^3'e çevrilmiş halidir)

Arz Miktarları Yıllar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2015	2020
Azerbaycan	2000	3000	5000	6600	6600	6600	6600	6600

Kaynak:www.Botas.gov.tr

Tablo 19'dan'den izleneceği gibi Türkiye ile yapılan anlaşma ile yıllık 6,6 milyar m^3 doğal gaz nakil edilecek. Anlaşma ile ilk yıl 70,6 bcf, **2005'de** 106 bcf, **2006'de** 177 bcf, **2007-2018** arası ise yıllık 233 bcf doğal gaz pompalanacak. Türkiye'ye ihraç edilecek doğal gaz Şahdeniz'den sağlanacak ve bu gelişmemiş alandaki gelişmeyi SOCAR takip edecek. Doğal gaz teslimatı Bakü-Ceyhan (Bakü-Erzurum) boru hattı ile sağlanacak boru hattı gelişme aşamasında[89].

3.2.13 Azerbaycan'da Elektrik

Azerbaycan elektrik sektörü 2002 yılının ilk yarısında 4,8 GWh kapasiteye sahipti. Ülkede 7 termik santral bunların ürettiği elektrik kapasitesi toplam elektrik kapasitenin %85 kapsıyor ve 6 hidroelektrik santralleri geri kalan kısmını kapsıyor. SSCB zamanında inşa edilmiş teknoloji açısından eski olduğundan modernizasyonu gerekiyor. Azerbaycan'ın enerji altyapısı genel olarak zayıf durumda ve bağımsızlıktan sonra devlet tarafından çok az bakım ve yatırım yapılmaktadır. Ekonomik küçülme 1990 ortalarında sisteme etki eden nedenlerden dolayı piyasa altında olan fiyatlar ve sık sık ödememesi Azerbaycan enerji sektörünü yatırım yapmasına el vermemiştir.

---

[89] A. Necdet PAMİR , Orta Asya ve Kafkaslar'da Enerji Kaynakları'nın Stratejik Önemi ve Petrol Politikaları. ASAM. Ankara (2001)

Tablo 20
1991-2001 arası Azerbaycan'da Elektrik Üretimi ve Tüketimi

Milyar KWh	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Üretim	23	20	19	18	17,1	17	16,8	18	16,4	17,6	19,1
Tüketim	18	17	18,5	17,5	16	15	16	17,5	15,4	16,7	18

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2002, http://www.statcom.baku-az.com.HTML/1.htm
1999 Azerbaycan İstatistik Yıllığı, EIU Azerbaijan Country Profile 2000, The Economist Intelligence Unit,

Tablo 20'den izleneceği gibi Azerbaycan 1999'da 16,4 milyar KWh (bkwh) elektrik üretti ve 15,4 KWh elektrik tüketti. 2000'de ise 17,6 milyar KWh üretti ve 16,7 KWh saat tüketti. Ülkenin yetersiz elektrik dağıtan şebeke hatlarından dolayı %20 kayıp oluyor. Azerbaycan'ın tüm bölgelerine elektrik sağlamak için sınır bölgelerine yakın olan bölgelere komşu ülkelerden elektrik sağlanıyor. Bölgelere şu ülkelerden elektrik sağlanıyor Rusya, İran, Gürcistan'dan ve Türkiye'den elektrik ithal ediliyor.(Elektrik barter usulü ile ithal ediliyor). Azerbaycan'ın Nahçıvan'a elektrik sağlaması sorun olduğundan bu İran yolu ile sağlanılması konusunda anlaşma yapılmıştır. İran Nahçıvan'ın ihtiyacı olan %60'lık elektrik ihtiyacını sağlıyordu, ama 2000 Kasım'dan 2001 Şubat'a kadar elektriği kesmişti, sebep Azerbaycan'ın toplam borcun (45 milyon $) taksitini ödememesi. Azerbaycan'ın elektrik ithal ettiği diğer ülke ise Türkiye'dir. Türkiye'nin elektrik sağladığı bölge yine bildiğimiz Nahçıvan bölgesidir. Türkiye'nin elektrik sağlamasından dolayı yükselen borç milyon dolarlar seviyesine yükselmektedir.

Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan AB Ortak Enerji programına katılıyorlar. 2000 Nisan'da Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Rusya arasında eski enerji hatların tamiratı ve yenilenmesi konusunda anlaşma yaptılar. Azerbaycan Türkiye'ye borçlarını Rusya'dan ve Azerbaycan'dan Gürcistan üzerinden Türkiye'ye elektrik sağlayarak (barter yolu ile) borçlarını ödeyecektir. Azerbaycan ve Türkiye devletleri bu konuda anlaştılar. Azerbaycan cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 1996'da Devlet mülkiyetinde bulunan elektrik hisse senetlerin halka açık olmayan anonim şirkete dönüştürülmesine emir çıkarttı. Ayrıca ödenmiş borçları ödendikten sonra beş yıllık özelleştirme programı çıkarttı. 2000'de özelleştirilmek istenen 16 dağıtım şebekesinden sadece 4'ne teklif yapıldı. Azerbaycan Ulusal şebekesini 5 bölgeye bölmeye karar verdi.(Bakü, Nahçıvan, Kuzey (Sumgayıt), Güney (Ali Bayramlı) ve Batı (Gence)). Sonra anonim şirketler kurup yönetilmesi, yabancılara verilmesi karara bağlandı.

Azerbaycan enerji sektörünü onarıp, enerji kapasitesini artırıp, bazı projeleri hayata geçirdi. 2000'in Mayıs'ında kapasitesini önemli şekilde artıran Yenikent hidroelektrik santrali 4.000 MWh'a yükseltilmiştir ki bu da ülkeyi elektrik konusunda epeyce rahatlatmıştır. Yenikent hidroelektrik santralın, inşaatı 1985'de başlayıp, iki yıl sonra durdurulup ve 1996'da tekrar Dünya Bankasının 53 milyon $ yardımıyla bitirilmiştir. Kaynağı Kür(Kura) nehrinden sağlanan kapasitesi 360 KWh olan Mingeçevir hidroelektrik santralin tekrar inşaatı 2001'de bitirildi ve 41 milyon $'a mali oldu. Japon Mitsui ve Mitsubishi şirketlerin yardımı ile Aralık 2000'de başlatılan Severnaya enerji santralin inşaatı 201 milyon $'a mali olacak. 2002'nin Temmuz'unda faaliyete geçmesi gereken 400 MW santralin %70'i Nisan 2002'de tamamlandı. Azerbaycan enerji sektörü için gerekli teknik teçhizat ve enerji istasyonların inşaatı için 15 milyon $ Alman KW bankasından kredi tahsis edildi. İstatistikçilere göre Azerbaycan'ın elektrik sektörün geliştirilmesi ve modernizasyonu için 25 milyar $ gerekiyor[90].

Tüm dünyada olduğu gibi Azerbaycan'da da sanayinin gelişmesi, nüfusun ve şehir yerleşiminin artması ve insanların teknolojiye her geçen gün daha bağımlı hale gelmeleri enerjiye olan gereksinimi arttırmaktadır.

Tablo 21

1990-2001 arası Birincil Enerji Tüketimi

Mtep	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Tüketim	22,3	19,1	16,6	15,8	16,1	12,6	11,4	12,6	12,8	11,4	12,5

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2002

Tablo 21'deki ülkede yıllara göre birincil enerji tüketimine baktığımızda, 1991'de enerji tüketimi 22,3 mtep iken 1997 yılında 11,4 mtep düşmüştür. Son birkaç yıl içinde ekonominin düzelmesiyle enerji tüketiminde artışlar göze çarpmaktadır. 2001 yılında enerji tüketimi bir önceki yıla göre ekonomiye bağlı olarak biraz daha iyi bir konuma 12,5 mtep yükselmiştir. Yakıtlara göre enerji tüketimini incelediğimizde 2000

[90] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak:EİA Energy İnternational Agency, http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan2.html

yılında en fazla tüketim 6,2 mtep'le petrol ilk sırada iken, 2001 doğal gaz tüketimde 7,6mtep daha fazla tüketilmiştir.

Tablo 22

2000-2001'de Yakıtlara Göre Enerji Tüketimi

Yıllar	2000				2001			
Yakıt	Petrol	D.Gaz	H.Elektrik	Toplam	Petrol	D.Gaz	H.elektrik	Toplam
Mtep	6,2	4,9	0,3	11,4	4,6	7,6	0,3	12,5

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2002

Tablo 22'den izleneceği gibi 2000 yılında yakıtlarda toplam tüketim 11,4 mtep enerji tüketilirken, 2001 yılında tüketimde yükselişe çıkarak 12,5 mtep olmuştur.

2002 yılı Ocak-Şubat dönemi içerisinde Azerbaycan'da elektrik enerjisi üretimi, bir önceki yılın aynı dönemiyle kıyaslandığında %8,8 oranında azalarak, 3.453.0 milyon Kw/h olmuştur. Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre, üretimin %5,6'sı hidroelektrik santrallerinde, %94,4'ü ise termik santrallerinde gerçekleştirilmiştir [91].

ARDNŞ son 6 ay içinde 4,425 milyon ton petrol üretmiş. Bununla da plandan ilave 51 bin ton petrol üretilmekle tahminlerin %101,2 yeerine getirilmiş. Şirket devlete 4,36 milyon ton veya vereceği miktardan 45,8 bin ton fazla ham petrol (planlanın %101,1) vermiş.

2002 yılının Ocak-Haziran aylarında denizden 3,665 milyon ton (planlanandan 17,8 bin ton çok) PETROL ("gara gızıl") çıkarılmış ve devlete 3,614 milyon tonunu teslim etmiştir. Karadan ise 772 bin ton petrol imal edilmiştir[92].

[91] Detaylı bilgi için bkz. Kaynak:http://www.ehaber.net/index.shtml, Erişim:1 06 2002, 91 EİA Energy İnternational Agency, http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan2.html

[92] Mahir Hemzeoğlu "Bakı-Novorossiysk kemerinin fealiyyeti dayanıb " Xalg Cebhesi Gazetesi.30.07.2002

4. HAZAR PETROLÜNÜN EKONOMIK BAKIMDAN DEVLETLERE SAĞLADIĞI YARARLAR VE AZERI PETROLÜ

4.1 Azeri Petrolünün Ülkeler Açisndan Değerlenidirilmesi

Günümüzün büyük devletleri, dünya iptidai mücadelesini daha geniş imkanlarla ve çok daha ciddi birtakım metotlarla devam ettirmektedirler. 21.Asrın başlangıcı dünya ham madde kaynaklarına sahip olmak, dünyaya bu yoldan hakimiyet ve üstünlüğünü kabul ettirmek isteyen devletlerin mücadelesine sahne olmuştur ve bu mücadele devam etmektedir[93].

Bölgede üretilen petrol, ulaşım ve işleme süreçlerinde pay alan öteki bölge devletlerine de yararlı olmaktadır. Bu nedenle Azeri petrolü yalnız kendi ülkesine değil, komşu ve dünya ülkelerini de ekonomik ve politik nedenlerle ilgilendirmektedir.

Starr bölgede çıkarı olan tüm tarafları kendini-sınırlama ilkesini uygulamaya ve "istişare ve işbirliği"ni artırmaya çağırmıştır. O "bölgedeki devletleri ekonomik gelişme, piyasa ekonomilerine geçiş ve açık demokratik toplumlar olma yönünden kuvvetlendirilmesi" gerektiğini belirtmiştir[94].

4.1.1 Amerika Birleşik Devletleri

ABD Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dünyada kurmuş olduğu egemenliği Hazar bölgesinde de fazla zorluk çekmeden yerleştirme sürecindedir. Bunu yapmakla ABD yalnız ekonomik güdülerle hareket etmemekte, aynı zamanda güvenlik ve politikayla ilgili bazı hedeflere ulaşmayı amaç edinmektedir.

Amerika'nın enerji rezervlerinin %40'ını petrol karşılamaktadır. Bunun da yarısı dünya petrol rezervlerinin %65'inin toplandığı Basra körefezinden ithal olunuyor.

---

[93] Karadağ, Raif. Petrol Fırtınası, Dördüncü Baskı, İstanbul, Divan Yayınları, 1988.
[94] George S. Hishmeh, Caspian Basin Seen Not Replacing Middle East As Oil Source, Caspian Oil Topic of Symposium, 26 September 1997.

Başka bölgelerde ekonomik rezervlerin bulunması Amerikan ekonomisinin İran körfezinden 70'li yıllardaki bağımlılığını 80'li yıllarda geçici olarak ortadan kaldırdı. Şimdi ise tüketim arttığına göre, bu bağımlılık kendisini yeniden duyurmaya başladı. Uzmanların belirttiğine göre, 2010'a dek dünyada petrol tüketimi %35-40 artarak yılda 3.5-4.1 milyar ton olacaktır. Bu ise ek kaynaklar arama zorunluluğunu doğuracaktır. Söz konusu eğilim ABD'nin enerji güvenliği programının amaç edindiği yeni petrol piyasalarına çıkma görevi, aynı zamanda milli güvenlikle ilişkilidir[95].

ABD yönetimi Hazar havzasında petrol ve doğal gaz yataklarının işletilmesi ve geliştirilmesine katılmak isteyen Amerikan şirketlerini hükümet ve özel şirket amaçlarının üst üste düşmesi nedeniyle desteklemektedir. Bu aktif merak ABD enerji politikasının önemli yönlerinden birine: ABD dışında ve İran körfezinden uzakta petrol üretiminin geliştirilmesi politikasına esaslanmaktadır. Yabancı petrole olan bağımlılığı izleyen sorunların üstesinden gelinmesi en iyi şekilde arzın çeşitlendirilmesi ile mümkündür[96].

"İki petrol bunalımı ve körfez savaşı petrolün alınma ahenginin bozulmasının ABD'nin ve onun müttefiklerinin ekonomisine önemli etkilerde bulunmasını gösterdi. Amerika'nın kendi rezervlerinin azalması yabancı petrol kaynaklarına uzun dönemli bağımlılığı güçlendirecektir. Birinci petrol bunalımdan sonra petrol tüketimi değişmemiştir, fakat onun üretimi azalmıştır. ABD'nin petrol üretimini aynı düzeyde tutmak için geniş ölçekli arama faaliyetleri gerçekleştirilememiştir... Petrol yataklarının korunması için alınan önlemlere rağmen, milli çıkarlar dıştaki önemli petrol kaynaklarına serbest girişi talep etmektedir"[97].

Görüldüğü gibi ABD Azerbaycan petrolünü İran körfezinden bağımlılığını azaltmak için kullanmayı düşünmektedir. Buna göre de ABD hükümeti şirketlerinin çıkarlarını korumayı, bu çıkarlar uzun dönemde devletin çıkarları ile özdeşleşeceğinden, en önemli görevi saymaktadır. ABD'nin amaçları daha pragmatik ve hükümetlerini

---

[95] Kuliyev, Resul. "Neft ve Siyaset". Kanun Dergisi No 10(28). Mayıs 15-31 1997
[96] Ebel, E. Robert. Testimony before the House Committee on the İnternational Relations. July30. 1996
[97] Kuliyev.a.g.m.

onların çıkarlarını dikkate almaya zorlayan şirketlerin çıkarları tarafından belirlenmektedir[98].

Fakat konunun ekonomik yönünün yanında , politik ve güvenlikle ilgili olan yönleri de vardır. Rusya ve İran'la Transkafkasya'da ve Orta Asya ülkelerinde etkilerini sürdürmek için olan mücadele de dikkate alınmalıdır. ABD bölgeye yerleşmekle en önemli rakipleri olan Rusya ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu kırmakta, onların güvenliğini tehdit etmektedir.

Amerika'nın petrol zengini bölgelerde çıkarlarının korunması yalnız petrol etkeniyle değil, aynı zamanda bölge devletleri arasında politik ve ekonomik barışın korunmasıyla ilgilidir. Günümüzde ABD-Irak savaşındaki Amerikan'ın bölgedeki petrole sahip olma isteği ve en önemlisi İran'ın bölgedeki nufuzunu kırmaya çalışması uluslararası ekonomi ve politikada çok mühüm bir noktadır. ABD Batı Kafkasya ve Orta Doğu devletlerinin bağımsızlığının sağlanmasında meraklıdır. Aksi durumda Moskova bu önemli enerji rezervleri üzerinde tekel denetimi ele geçirecek ve böylece Rusya'nın elinde olan petrol rezervi ve ihraç yollarına Batı'nın bağımlılığı güçlenecektir.

ABD'nin bölgeye ilişkin olarak izlemesi gereken politikaları Ariel Cohen aşağıdaki şekilde karakterize etmektedir: ABD Rusya'nın BDT'nun güneyinde hakim mevki tutmasına imkan vermemeli ve bunun için Azerbaycan, Kazakistan, Gürcistan ve diğer devletlerin bölgedeki petrol gelirlerinden gerçek bir pay almalarını sağlamalıdır. Bosna çatışması çözüme kavuştuğuna göre, ABD şimdi Abhaz ve Dağlık Karabağ sorunlarını çözmeye çalışmalı ve bu amaçlara ulaşmada AGİT'ndan yararlanmalıdır[99]. Azerbaycan ve diğer devletlerin gelirlerinin artması bu devletlerin Rusya'dan finansal ve ekonomik yönden uzaklaşmasına neden olacak ki, bu da ABD'nin politikasına uygundur[100].

ABD bölgeye ilgisini petrol ihraç hattı ile ilgili sorunda da göstermiştir. İlk önce ABD Rusya'nın kendisinden fazla uzaklaşmaması için ilkin petrolün ihracında iki

---

[98] "Oil and Politics: Rings in the same chain", Trend Magazine, s.36
[99] Cohen, a.g.m.
[100] Ebel, a.g.b.

güzergah seçeneğinin kabul edilmesinde ağırlığını duyurmuş, esas petrol ihracında ise şirketlerinin görüşünden ayrılarak Türkiye seçeneğini desteklemiştir. Böylece ABD Azeri petrolünün Rusya'nın kuvvetlenmesi yolunda kullanılması ve müttefiki olan Türkiye'nin ödüllendirilmesine yönelik bir tutum içerisine girmiştir.

Sonuç olarak, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kuvvetlendirmek için ABD'den yararlanması mümkün gözükmekte ve 90'lı yıllara dek bölgede Türkiye'nin oynadığı rolün belirli kısmını şimdi Azerbaycan'ın oynayacağı beklenmektedir.

4.1.2 Rusya Federasyonu

Rusya hala Sovyetler Birliği'nin geçmiş üye devletlerinin bağımsızlığıyla barışamıyor ve elinden geldiğince bu devletleri siyasi ve ekonomik yönden kendisinden bağımlı kılmaya çalışıyor. Eski Sovyetler Birliği'nde Rus nüfuz alanını yeniden oluşturma mücadelesi 1992'nin başından başladı – Rusya'nın bağımsızlık ilanından hemen sonra. Tamamen askeri bir müdahale biçiminde olmaksızın bu mücadelede ordu, gizli eylemler, diplomatik ve ekonomik önlemler dahil geniş bir kuvvet yelpazesi kullanmaktadır[101].

Azerbaycan petrolü Rusya'nın petrol jeopolitiğinde önemli rol oynayan konulardan birisidir. Kabul etmek gerekir ki, Rusya Azerbaycan'ı etkilemek için çok önemli baskı araçlarına sahiptir. Bunlar arasında Hazar'ın statüsü sorunu, Karabağ meselesi ve Rusya'nın İran'la ittifakıdır.

"Asrın anlaşması"nın imzalanmasından iki gün sonra Rusya'nın o zamanki Dış İşleri Bakanı A. Kozırev basına verdiği röportajında belirtti ki, Hazar denizinde çıkarlar bir anlaşma ile başlayıp bitmiyor, geçmiş Sovyetler Birliği'nin anlaşmaları vardır ve bunlar Hazar'la ilgili tüm konuları düzenlemektedir, söz konusu anlaşmalar

[101] Cohen, a.g.m.

iptal olunmamıştır[102]. Rusya'nın Hazar'ın statüsüne ilişkin iddiaları uluslararası hukuka zıt değildir ve Azerbaycan'ın imzaladığı anlaşmaları tehlike altında koyabilir.

Aynı zamanda Rusya Karabağ sorununun çözümünde doğrudan etkili olması bakımından da baskısını duyurmaktadır. Özellikle Rusya'nın Ermenistan'a silah vermesi ve onunla karşılıklı savunma anlaşması imzalaması Azerbaycan'a baskı yapmadan başka bir şey değildir. Amaçlarına ulaşmak için "Rusya Kafkasya'daki çatışmalardan yararlanmaktadır. Rusya'nın Gürcistan'da 4, Ermenistan'da 3 askeri üssü vardır"[103].

Iran'ın Rusya ile ittifaka girmesi ve Hazar'ın statüsü konusunda onu desteklemesi Azerbaycan için bir diğer sorundur. Iran Azerbaycan'ın bağımsız olmaması için her şeye, hatta Ermenistan'la işbirliğine de hazırdır ve bu işbirliğini gerçekleştirmektedir. "Rusya İran'ı nükleer reaktörleri için malzeme ile temin etmekte ve onun uzmanları İran'ın casuslarını eğitmektedir"[104].

Rusya için petrol etkeninin ekonomik alandaki önemi bir yandan Rusya'nın jeopolitik statüsünü güçlendirmekle, öte yandan onun ekonomik ve enerji güvenliğini sağlayabilmesiyle açıklanmaktadır.

Rusya'nın baskı çevresinden kurtulmak Azerbaycan için kısa dönemde kolay olmayacak. Bunun için Rusya ile olan ilişkilerde ihtiyatlı hareket edilmeli, gereksiz, aşırı adımlar atılmamalıdır. Rusya özellikle toparlandıktan sonra tehlikeli düşmana çevrileceğinden Azerbaycan bu ülkenin halen zayıf durumundan azami derecede yararlanmağa çaba göstermelidir.

4.1.3 İran İslam Cumhuriyeti

1992'ye dek Hazar denizi Sovyetler Birliği ve İran arasında bölünmüştü ve böylece petrol üretimini bu iki devlet gerçekleştirmekte idi. Iran tarafı karada büyük

---

[102] Rzayeva, Günay. "Bakı Neftinin etrafında mübarize tarihinden", Azerbaycan Nefitinin Düneni, Bugünü ve Sabahı
[103] Cohen, a.g.m.
[104] Bill Gertz, "Russian Agents teach İranian Spies", The Washington Times.

petrol rezervlerine sahip olduğu için Hazar'daki yatakları işletmede meraklı değildir. Fakat bu meselenin yalnız bir yönüdür, konunun siyasal ve güvenlikle ilgili yönleri de vardır. Hazar'ın İran kıyıları esasen azeriler ve Türkmenler tarafından iskan olunmuştur ve bölgede petrol üretiminin geliştirilmesi ayırımcı eğilimleri güçlendirebilir. Ayrıca Hazar'da çıkarılan petrolün Batı ülkelerine taşınması İran'ı bir hayli endişelendirmektedir. Çünkü, Hazar'da çıkarılan petrolün artması İran petrollerine olan talebi azaltacak ve petrol fiyatlarının düşmesine neden olacaktır. Şunu da belirtelim ki, İran'daki Azeri nüfusun toplam nüfusa oranı yarıya yarıdır. Ama İran'da Fars rejimi bu nüfusu etkisiz kılmaktadır.

"Asrın Anlaşması"nın imzalanmasından sonra, Azerbaycan kendi payının %5'ni İran'a verdi. Fakat daha sonra Konsorsiyumda yer alan Batılı ülkelerin baskısı yüzünden İran'a verdiği %5'lik payı iptal ettiği zaman İran Dış İşleri Bakanı Ali Ekber Vilayeti, bu kararın Azerbaycan'ın yararına olmadığını ifade ett.

Iran ve Rusya'nın mevcut ortamda yakınlaşmaları doğaldır. Çünkü her iki devlet onların politikasını etkilemeye çalışan dış baskıların nüfuzu altındadır ve bu baskıları bertaraf etmek için çaba harcamaktadırlar. Iran'la Rusya'nın ortak çıkarları aynı zamanda Türkiye'nin güçlenmesini istememelerinde ve Türk Dünyası ile karşı karşıya kalma tehlikesine uğramalarında belirmektedir.

Azerbaycan–Ermenistan çatışmasında Ermeni ordusunun işgal edilmiş arazilerden çekilmesi için çok az şeyler yapan İran, "Büyük Azerbaycan" sorununda ihtiyatlı politikalar uygulayan eski komünist Aliyev'in işbaşına gelmesine de pek mutlu olmadı[105].

Iran ve Rusya arasındaki işbirliği Hazar'ın statüsü sorununda da kendisini göstermiş, İran Azerbaycan'ın imzaladığı petrol anlaşmalarını yasal işlemler olarak kabul etmemiştir. Azerbaycan'ın petrol çıkarma planlarının 1921 ve 1940 Sovyet–İran anlaşmalarının ışığında kanun dışı olduğu şeklindeki Rusya'nın tutumunu benimsedikten sonra Tahran, Eylül ayındaki petrol anlaşmasını geçersiz kılma

[105] Mark N.Katz, "An Emerging Russian-İranian Alliance". Caspian Crossroads Magazine.

çabasında Moskova'nın yanında yer aldı[106]. İran parlamentosunun başkanı Haydar Aliyev'in ABD'ni bölgeye çekmesini "tarihi yanlışlık" olarak nitelemiştir.

Iran da Rusya gibi Azerbaycan'ın bağımsızlığına her ne yolla olursa olsun mani olmağa çalışan ülkelerdendir. Böylece İran'ın gelecekte de Azerbaycan'a karşı Rusya'yla müttefik ilişkilerinin artacağını tahmin edebiliriz. Bundan dolayı Azerbaycan Rusya kadar tehlikeli olan İran'a karşı politikasında dikkatli olmak zorundadır.

4.1.4 Türkiye

Türkiye'nin Hazar havzasın'a ilgisi çeşitli nedenlerden ileri gelmektedir. Hazar havzası, Rusya ile Türkiye'nin de yer aldığı Orta Doğu arasında tampon bölge veya köprü görevini yapabilir. İstikrarlı bir Hazar havzası, Rusya'nın yayılmacılığı konusunda Türkiye'nin endişelerini azaltabilir.

Türkiye iki petrol anlaşmasına katılmakla beraber bunlardaki pay oranı çok düşüktür. Mega petrol projesinde ABD'nin yüzde 36.5, İngiltere'nin yüzde 19.21, Rusya ve Azerbaycan'ın yüzde 10'luk, Norveç'in yüzde 8.56'lık payları varken Türkiye adına TPAO'nun payı ise yüzde 6.75'lerle son sıralarda kalıyor. Türkiye son yıllarda esas petrol ihracının Bakü–Ceyhan aracılığıyla gerçekleştirilmesi için büyük çabalar sarfetmiştir. Bu çabaların başarılı şekilde sonuçlanması, Türkiye'nin petrol boru hattından önemli ölçüde gelir sağlayacağı kaçınılmazdır. Boru hattından elde edeceği gelir, petrol harcamalarının azalmasına katkıda bulunacak. Ancak, en önemlisi, Türkiye, bölgesel enerji kaynaklarının nakil yolları üzerinde kontrolü sağlayacak. Bu da Asya ile Avrupa arasında yer alan Türkiye'nin stratejik ve jeopolitik önemini bir kat daha artırıyor.

[106] Michael P. Croissant, "Transkafkasya'da Petrol Ve Rus Emperyalizmi", Avrasya Etüdleri Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Ankara: TİKA Yayın Birimi, 1996, s.20.

4.1.5 Japonya

Japonya'nın petrol anlaşmalarında iştirakini özellikle kaydetmek gerekir. İtochu şirketi "Asrın anlaşması"na %3.9, "Lenkeran-deniz" ve "Talış-deniz" yatakları üzre anlaşmaya %20'lik payla katıldıktan sonra Japonlar daha da ileri giderek bazı strüklerde("Yanan-Tava", "Ateşgah" ve "Muğan-Deniz") petrol rezervlerinin işletilmesi üzre yalnız Japon şirketlerinden oluşacak konsorsiyum kurmaya çalıştılar ve 1998'in Aralık ayında bu amaçlarını gerçekleştirdiler. Azerbaycan Japonya gibi, ülkede uzun dönemli istikrarın yerleşmesinde meraklı müttefik elde etmekle, Dağlık Karabağ sorununun barış yoluyla çözümünde, ülkenin arazi bütünlüğünün yeniden sağlanmasında pozisyonunu güçlendirebilir[107]. Japonya'nın Azerbaycan'a karşı ilgisi ABD yöneticilerinin dikkatinden kaçmamış ve onlar bu durumu bir az telaşla izlemekteler dersek yanılmış olmayız.

4.1.6 Avrupa Devletleri

Avrupa Devletlerinin rolü esasen transfer olunacak petrolün soz konusu devletlerin arazisinden geçirilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda Avrupa şirketleri anlaşmalara katılmıştır. Bunların arasında İngiltere, Fransa daha aktifler. Bu devletler Azerbaycan'ın petrolüne yatırım yaparak, bunları işleyip yerel piyasalara mallarını ihraç etmekle kendilerini tatmin edebilirler. Cohen'in ifade ettiği gibi "Batı 21.yüzyılın başında Avrasya petrol kaynaklarını geliştirmek için bir fırsat yakalamıştır"[108]. Bu fırsatı gereğince değerlendirmek için soz konusu devletler petrol anlaşmalarına, petrol ihracına ve bölgesel çatışmaların çözümlenmesine katılmağa çalışmaktadırlar.

---

[107] "Yaponskie kompanii v Azerbaydjane", Capital Dergisi.
[108] Cohen, a.g.m.

4.1.7 Orta Doğu Devletleri

Orta Doğu Ülkeleri Avrupa piyasasına petrol arz eden devletler olarak Hazar devletlerinin – kendilerinin potansiyel rakiplerinin ortaya çıkması sürecine dışarıdan bakamazlar. Arap petrol üretici ülkeler için Azerbaycan'ı kendi etki çevrelerine çekmek çok önemli. Azerbaycan'ın imzaladığı petrol anlaşmalarına Suudi Arabistan'ın "Delta" şirketi faal olarak katılmıştır.

4.1.8 Gürcistan

Gürcistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, Azerbaycan gibi istikrarsız bir politik gelişime sahne olmuştur. Zviad Gamsakhurdia başarılı bir politikanın düzenli olarak uygulanması için gereken uzlaşma ve olumlu yaklaşım kabiliyetlerinden hiçbirini göstermedi. Birkaç ay gibi kısa bir dönemde işbirliğine girebileceği bütün Gürcü politik gruplarını uzaklaştırdı. Hepsinden kötüsü politik işlerde yoğunlaşan Gamsakhurdia sosyal reformları göz ardı etti[109]. Devletindeki işleri kontrol altında bulunduramaması, gücün siyasi liderlerin eline geçmesine neden oldu. Bu durumdan yararlanan Rusya Mayıs 1992'de yerini Eduard Şevardnadze'ye bırakan başkan Zviad Gamsakhurdia'ya karşı Gürcü muhalefetini destekledi. Şevardnadze devlet başkanlığına geldiğinde ülkesindeki durum felaketliydi dersek yanılmış olmayız. Onun uluslararası konumu dünya liderlerinin dikkatini Gürcistan'a çekmek gibi önemli bir hizmette bulundu ki, Şevardnadze olmadan bu imkansızdı. Şevardnadze devletinin kalkınması için elinden gelen herşeyi yaptı ve Rusya'yla anlaşamadığından hayatı birkaç kez tehlikeye girdi. Goble'ye göre Gürcistan'ın "oyuncu" olmak için iki temel avantajı var: Birincisi, tüm dünya liderleriyle doğrudan iletişimi olan Şevardnadze'dir. İkincisi ise, kısa dönemde devleti Rusya için daha çekici yapan konumudur[110].

---

[109] Paul B. Henze, "Gürcistan ve Ermenistan: Sıkıntılı Bağımsızlık", Avrasya Etüdleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, Ankara: TİKA yayın Birimi, Yaz 1995, s.26

[110] Goble, Paul. "Pioelines and Pipedreams: The Geo-Pilitics of the Transcaucasus". Caspian Crossroads Magazine, Num. 1, Winter 1995

İlkin Azeri petrolünün Bakü-Novorossisk yanında Bakü-Supsa ile de taşınması kararı Gürcistan için son derece önem taşıyan bir karar olmuştur. Erken üretilen Azeri petrollerini taşıyacak iki güzergahtan biri olan Bakü-Supsa petrol boru hattı ile ilgili anlaşma, Gürcistan-Azerbaycan arasında 8 Mart 1996 tarihinde Tiflis'de imzalandı[111]. Hernekadar Azerbaycan ve Batılı konsorsiyumun erken üretim Azeri petrolünün ihracatı için bir Gürcü boru hattının inşa edilmesini tercih etmişse de, Amerika son dakikada ağırlığını çift güzergahlı bir boru hattı seçeneği yönünde koymuştur ve 9 Ekim'de konsorsiyum erken üretim Azeri petrolünün taşınması için çifte güzergah seçeneğini kabul ettiğini açıkladığında Amerika'nın arzularına uyulduğu görülmüştür. Gürcistan'ın geçiş ücreti olarak elde edebileceği miktar 500 milyon dolar civarında tahmin edilmekteydi.

Gürcistan esas petrol boru hattı konusunda da avantajlı durumda. Üzerinde durulan üç temel seçenekten ikisi Gürcistan arazisinden geçmektedir. Devletin gelişimine son derece önemli katkılarda bulunabilecek olan petrol boru hattı, aynı zamanda Azeri petrolünün Gürcistan için önemini de açık olarak yansıtmaktadır.

Rusya ise kolay kolay Gürcistan'dan vazgeçmemektedir. Gürcistan'ın ayrılıkçı Güney Osetya ve Abhazya bölgelerinde Rus barış gücü kuvvetlerinin varlığı ve 1994 yılında imzalanan bir anlaşmaya göre Gürcistan'da Rus askeri üssünün kurulması, Moskova'ya Tiflis'in kendi başına kendi .ıkarları için hareket etmesini engelleyecek imkanları sunmaktaydı. Rusya açıkça Gürcistan üzerinde otoriteyi kurmak suretiyle boru hattı üzerinde söz sahibi olmak istemektedir. Ayrıca Hazar petrolleriyle Şevardnadze'ye suikast arasında kesin bir bağlantı olduğunu kimse inkar etmiyor. Suikast olayından hemen sonravGürcistan yetkililerinden Mamradze, Rusya'nın çıkarlarını göz önünde bulundurmadan, petrol ihracı sorununu olanaksız olduğunu da söyledi. Üzerindeki tüm baskılara rağmen Gürcistan yönetimi defalarca Bakü-Ceyhan'a üstünlük verdiğini açıklamıştır ve Ankara Deklarasyonu'nu imzalayan taraflardan birisi olmuştur.

[111] Akşam Gazetesi, Mart 1996

Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın uzun vadedeki geleceğine yönelik en büyük tehdidi de, Gürcistan'daki Ermeni azınlığın geröekleştirmesi muhtemel tehditlerin oluşturacağı, kaygı uyandıran bir boyuttur. Ermenilerin özellikle ve yoğunlukla boru hattının geöeceği yörelerde yerleşik olmaları ve Ermenistan'ın, Gürcistan'ın ekoomik ve bürokratik yapısında oldukça etkin bir konuma sahip bulunan bu halkla canlı temaslarını sürdürüyor olması, bu riski arttırmaktadır.

4.1.9 Ermenistan

Ermenistan'ın Gürcistan'ın sahip olmadığı bir avantajı bulunmakadır. Gürcistan hiç bir zaman göçebe bir toplum olmazken ve küçük Gürcü lobisi anayurda sadece zayıf bir destek verebilirken, Ermenistan'ın çok güçlü bir lobisi var. Lobinin politik etkisinin yanı sıra ekonomik zenginliği de bulunuyor. İşte bu lobinin yardımıyla Ermenistan şimdi Azerbaycan topraklarının %20'sine sahip bulunmakta ve yine bu lobinin yardımıyla son yıllara dek uluslararası topluluk Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ı haklı, Azerbaycan'ı ise haksız taraf olarak kabul ede gelmiştir. Goble bu avantaja bir ikincisini de eklemiştir. Bu ise Batı'nın Ermenistan'a 1915 "trajedisi"nden dolayı duyduğu sempatidir[112]. Ermenistan Rusya'nın Transkafkasya'da politikalarını uygulamasında her zaman iyi bir araç olmuştur. Fakat Ermenistan konusunda Rusya'nın görüşü XIX yüzyılda bir dış işleri bakanının belirttiği şekilde olagelmiştir: "Rusya Ermeniler'e ihtiyaç duymaz, Rusya Ermenistan'a ihtiyaç duyar"[113].

Azerbaycan petrol boru hattının Ermenistan güzergahından geçmesi olasılığını yalnız Ermeni askeri birliklerinin Karabağ'dan çekilmesi koşuluna bağlamıştır. Kafkasya'da barışı sağlamakla, Ermenistan bölgenin önemli transit merkezi olabilir. Ermenistan enerji stratejilerinin, örneğin bölgeden geçen boru hatları için uygun güzergah bulmanın koordinasyonunu sağlamak için ekonomik özek oluşturmuş KEİK örgütünün üyesidir.

---

[112] Goble, a.g.m.

[113] a.g.m.

Azerbaycan ve Rusya arasındaki ilişkiler Rusya'nın 1993-1995 yıllarında Ermenistan'a 1 milyar dolarlık silah vermesiyle gerginleşmiştir. Rusya ve Ermenistan 1997 yazında güncelleştirilmiş dostluk anlaşması, aynı zamanda Rusya'nın Gazprom şirketinin Ermenistan'I doğal gazla temin etmesi konusunda anlaşma imzalamışlar. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki barış görüşmelerine 3 Şubat 1998 tarihinde Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan'ın istifa vermesiyle ara verilmiştir. Herhalde Ermenistan Azeri petrolünü taşıyacak boru hattından yararlanmanın ne denli önemli olduğunun farkında olmalı ki, bu ülke yetkilisi Bakü'de geçirilen "İpek Yolu Konferansı"nın nihai belgesine imza atmıştır. Buna rağmen Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın nihai belgeye yaptığı ekleme Ermenistan'da büyük tepki doğurmuş ve bu belgenin parlamento tarafından onaylanmaması yolunda propaganda girişimleri gündeme gelmiştir.

Ermenistan Azerbaycan'ın petrol satışından kazanacağı parayla silah alacağından endişe ederek Rusya ve İran'la yakın işbirliği içinde bulunmaktadır. Fakat sonuncular yabancı yatırımların Azeri petrolüne yatırılmasına engel olamadıklarından, Ermenistan da gelişmelere seyirci olarak kalmakla yetinmektedir. Öte yandan Rus hükümeti boru hattının Novorossiske'e uzanması durumunda Ermenistan'a işgal ettiği Azeri topraklarından çekilmesi için baskı yapacağına iliişkin sık sık duyurularda bulunmaktadır.

4.2 Hazar Denizi'nin Jeopolitiği: Hazar Petrolünün Ekonomik Bakımdan Devletlere Sağladığı Yararlar

Hazar Denizi'ne artan ilgi ve yatırım gerçeğine karşın, Avrupa ve Asya arasındaki stratejik yol çatında yerleşmiş olan bölge Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra üç esas bölgesel aktörün – Rusya, İran ve Türkiye arasındaki jeopolitik çekişmenin odağı oldu. 1992'nin başından bu yana bu üç güç Transkafkasya ve Orta Asya'da büyük bir nüfuz mücadelesine girişmişlerdir[114]. "Soğuk Savaş" döneminin sona ermesine karşılık, jeopolitik savaş hala devam etmektedir. Rusya'nın

[114] Croissant C. And Croissant M., a.g.m., s.25.

zayıflamasına paralel olarak, Batılı petrol şirketlerinin bölgeye gelmesi ve bölgesel milliyetçilik hareketlerinin güçlenmesiyle birlikte, özellikle Hazar Havzasında özel bir uluslararası sistem oluşmuştur. Bu sistemin en belirgin özelliği olarak hiç bir gücün söz konusu bölgede tam egemenlik kuramaması olarak gösterilebilir.("U.S. Geological Survey" ve "Oil Gas Journal")

Dünya bu gün günlük petrol üretimi 70 milyon varildir. Bu rakam yıllık 3,65 milyar ton değerine karşılık gelmektedir. Gelecek 5 yıl içinde günlük toplam petrol talebi yedi ile on iki varil arasında artış gösterecek. 2010 yılında ise günümüz rakamlarına göre 100 milyon varil daha yüksek bir taleple karşı-karşıya kalınacaktır. 2020 yılında ise dünya günlük petrol ihtiyacı 140 milyon varil yıllık ise 7,3 milyar ton olacaktır.

"U.S. Geological Survey" ve "Oil Gas Journal" dergilerine göre A.B.D., Kanada, İngiltere, Mısır'daki petrol rezervlerinin 10 yıllık ömrü kaldı. Suudi Arabistan, Rusya, İran'ın rezervleri 48 yılda bitecek. Yüz seneden fazla petrol vermeye devam edecek topraklar ise Irak, Kuveyt, Kazakistan ve Azerbaycan'a ait.

Hazar'in Azerbaycan'a ait hissesindeki erken petrol üretiminin saglanmasi için 20 Ekim 1994'te 11 petrol şirketini temsilen, 7 yabanci devlet Azerbaycan'in Devlet Petrol Şirketi (ARDNŞ)'yle ilk tarihi anlaşmaya imza atıldı. Bu anlaşmadan üye devletler 100 milyar dolar gelir bekliyor.

Gelir bölümünü 3 aşamaya bölmek gerekmektedir. Birinci aşama (1997-2000 arasi). Bu aşamada en önemli yatırımdır. Petrol ihracatı yavaş yavaş artacaktır, yatırımcılar ise ilk karlarını elde edecekler. 2'ci aşama ortalama 2001-2007 arası başladı. Petrol ihracatı çok yüksek olacak. Ama Azerbaycan'ın payına sadece 1/3 gelir düşüyor. Aynı zamanda gelirin yarışı kapitalın geri dönmesi için kullanılacak. 3. Aşama 2007 yılında başlayacak. O zamana kadar AIOC harcadığı parayı karşılayacak ve Azerbaycan'ın payı 1/3'den 5/6'ya çıkacak.

Azerbaycan'la beraber büyük gaz ve petrol yataklarına sahip olan Türkmenistan ve Kazakistan da büyük çapta yabancı şirketleri yatırımlarına ve enerji kaynaklarını satımına nail olmuşlar.

4.3 Azerbaycan'ın Petrol Stratejisi Nasıl Olmalıdır?

Biz uluslararası sistemi ve gerçeği yalnız dıştan görüyoruz. Sorun aslında çok karmaşıktır ve çeşitli çıkar gruplarının etki ve baskısı altında şekillenmektedir. Mevcut durum Peter Drucker'in "Büyük Oyun" eserine benziyor, tek fark eserinde iki rakip kolonist devletin Rusya ve Büyük Britanya olduğudur. Bu gün ise Rusya'nın rakibi başkasıdır, büyük ihtimalle ABD'dir. Dev devletler karşısında kalan Azerbaycan'ın bağımsız politikalar izlemesi, her nekadar istense de bugün için mümkün değildir. Bu durumda Azerbaycan nasıl bir ekonomik ve diplomatik politikalar izlemeledir?

4.3.1 Diplomatik Politikalar

Petrol her türlü diplomatik kaidelerin dışındadır. Petrol için kuvvetli olmak lazımdır[115]. Azerbaycan bir yandan kendi milli çıkarlarını önemle savunacak ve öte yandan dünyadaki büyük siyasal güçlerin çıkarlarına uygun olan bir dış siyasal doktrine sahip olacaktır. Bunu nasıl yapacaktır?

Azerbaycan büyük devlet değildir ve hiç yoksa 5-6 yıl içinde dünya poitikasının bağımsız bir üyesi gibi hareket edemez. Avrupa'nın "küçük" devletlerinin uyguladığı "non-annexation" stratejisi ülkenin öemli jeopolitik pozisyonundan dolayı mümkün değildir. Bazıları bu durumda "alliance"(müttefik) politikasının benimsenmesini doğru buluyorlar. Azerbaycan denge politikası uygulamalı ve bölgede etkli olan jeopolitik ve ekonomik güçlerin tümüyle iyi ilişkiler kurmağa çalışmalıdır. ABD bugün Azerbaycan'ın yanında yer alsa da, onun uzun dönemli çıkarları hangi ölçüde Azerbaycan'ın çıkarlarına uygun düşecektir? Bu durumda Azerbaycan Rusya veya İran ile yalnız mücadele etmek zorunda kalabilir.

Tarihi deneyimler göstermiştir ki Azerbaycan Batı, Avrasya ve Doğu üçgenindeki güç özerkleri arasında çevik politika yürütmekle bağımsızlığını koruyabilir. Böyle yapmakla jeopolitik baskıdan kurtulmak mümkün olmasa bile, en önemli görevi yabancıların, özellikle Rusya'nın önemli bir baskı aracı olan Karabağ sorununu ortadan kaldırmaktır.

---

[115] Karadağ, a.g.e., s.86.

Bundan başka Orta Asya ve Kafkasya'da "Bölgesel İşbirliği" teşvik edilmelidir. Bölgesel işbirliği sınırlı denge sağlanmasına yardımcı olacaktır. Sınırlı denge ise, bölgede çıkarları olan yabancı ülkeler arasında rekabeti azaltacak ve yeni "Büyük Oyun"ların sahneye konulmasına engel olacaktır.

Azerbaycan'ın zengin petrol üretimi ülkenin dünyanın petrol piyasalarında nüfuzunu güçlendirmekle beraber, milli ekonominin modernleştirilmesi için gerekli maddi altyapı yaratılmasına, siyasi bağımsızlığın kuvvetlendirilmesine ve Azerbaycan'ın bölgede önemli ve nüfuzlu devlet statüsüne sahip olması işinde yardımcı olabilir.

4.3.2 Ekonomik Politikalar

Ekonomik politikalarda izlenmesi gereken yol, petrolden gelecek gelirlerin diğer sektörlerin gelişmesi için harcamak, yani tek yönlü ekonomiden kurtulmaktır. Yalnız petrole odaklanan ekonomiden vazgeçilmelidir. Dünya deneyimleri göztermiştir ki, yalnız doğal zenginliklere dayanan devletler hem iç, hem de dış konularda bağımsızlıklarını tedricen kaybederler.

Gelişim için petrol yeterli değildir. Yalnız petrol etkeni temelinde bütün ekonominin dengeli gelişimi Azerbaycan'a gerçek ekonomik ve siyasal güvenlik teminatı verebilir. Bu gerçeğin anlaşılması uzun dönemli jeopolitik amaç ve görevlerimizin biçimlendirilmesinde rol oynayabilir. Cumhurbaşkanı Aliyev de, sık sık Azerbaycan'ın sadece petrolü olmadığını, diğer alanlara da yatırım yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

Enerji sektörüne bağımlılığın birtakım olumsuz sosyal-ekonomik sanuçları da olabilir. Enerji sektörüne becerikli işgücü ve araçların akımı diğer ekonomik sektörlerin gelişim potansiyelini olumsuz yönde etkileyebilir. Diğer bir deyişle, enerji sektörü ekonominin diğer sektörleri hesabına büyüyebilir. Bir başka tehlike de petrol gelirlerinin ithal malları alınması için kullanılması tehlikesidir. Bu zaman ülkenin ticaret bilançosu açık verebilir ve özellikle yatırım malları yerine tüketim malları ithal edilirse, durum daha da kötüleşebilir.

Azerbaycan'ın gelecek gelişimi için en önemli çağırış enerji alanında olan üstünlüğünden yararlanarak ekonominin diğer dallarını geliştirmek ve enerji gelirlerinden insan öğesine yatırım yapmaktır. Birtakım devletler hammaddelerin ihracatını temel alan gelişim modelinden başarıyla yararlanmışlar. Bunların arasında, daha önce bu yolu geçmiş Avustralya ve Kanada'yı, yeni gelişen devletler arasında ise Malezya, Botsvana ve Endonezya'yı örnek olarak göstermek mümkündür. Birçok devletin deneyimi, eğer ekonomik yükseliş yalnız doğal kaynakların ihracatı üzerinde kurularsa, bunun, ülkenin rezervlerinin tükenmesi ve nüfusun yalnız küçük bir grubu faydalandığı halde, çoğunluğun yaşam düzeyinin düşmesi sonucunu doğurduğu gerçeğini açıkça ortaya koymuştur.

Hükümetin gerçekleştirmesi gereken en önemli hedeflerden birisi Azerbaycan'ın "Hollanda Sendromu"ndan* kurtulmasını başarmaktır. Bugün artık Azerbaycan'da Hollanda Sendromu'nun ilkin aşamasının belirtilerini görmek mümkündür. GSMH'nın yalnız %20'si merkez dışındaki bölgelerin gelişmiş tarım sektörünün, geride kalan %80'ni ise esasen Apşeron'da yerleşen diğer gelişen ekonomi dallarının payına düşmektedir. Aynı zamanda yatırımların %55'inden fazlası doğrudan petrol sektörüne, kalan %45'in büyük kısmı petrol çevresindeki altyapı ve hizmet sektörünün oluşumu ve gelişimine yönelmiştir[116]. Söz konusu durumun "dondurulması" tehlikesi endüstrinin diğer dallarının ve tarımın rekabete devamlılığının zayıflamasına ve işsizlerin sayısının artmasına neden olabilir. Aynı zamanda petrol sektörünün tek taraflı gelişimi Azerbaycan'ın dünya piyasalarındaki fiyat değişmelerine bağımlı kılabilir.

* Devletin bir bölgesinin veya ekonominin bir dalının hızlı gelişimi ile beraber diğer dalların çökmesi veya "ölmesi".

[116] Devlet İstatistik Enstitüsü

SONUÇ

Enerji ,her zaman ve her devirde politik bir madde olmuştur. Ancak 1970'li yılların petrol krizleri, politika ile enerjiyi ayrılmaz ortaklar haline getirmiştir. Enerjinin artan politik öneminin çeşitli gerekçeleri bulunmaktadır.

- Petrol stratejik bir maddedir. Örneğin petrol zengini ülkeler askeri üstünlük sağlayabilmektedirler.
- Enerji sektöründeki kesintilerin maddi ve manevi sıkıntıları ekonomik, toplumsal ve politik düzeyde hissedilmektedir.
- Enerji fiyatlarında küçük ölçüde ortaya çıkan değişiklikler karşısında Pazar ekonomileri kendilerini ayarlayabilmektedirler. Ancak durumu büyük oranda altüst eden değişiklikler meydana gelirse, politik müdahaleler söz konusu olabilmektedir.

Dünya enerji piyasasının temsil ettiği ekonomik sorunların genişliği, çok defa neden olduğu politik olaylarla noktalanmıştır. Özetle, ihtiyaçlar açısından ekonomik yaşantımıza gösterişsiz bir biçimde giren enerjinin, oldukça kısa bir sürede, dünyanın başlıca politik çalkantılarının kaynağı haline geldiği söylenebilir.

Bu çalkantı bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra Azerbaycan'ı da içine almıştır. Azerbaycan'ıda kapsayan Hazar bölgesi devletleri son yıllardaki gelişmelerle dünya petrol oyununa katılmışlardır. Iki proje–Azerbaycan'da Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (AİOC) ve Kazakistan'da Tengizchevron projesi, aynı zamanda yürürlükte olan bazı küçük projeler üretimi 4 milyon varil/gün'e, ihracatı 3 milyon varil/gün'e ulaştırmayı sağlayacaktır. Hazar'ın üretimi ulaşılması tasarlanan 95 milyon varil/gün toplam dünya üretiminin %4'ünü temsil edecektir. Diğer Orta Doğu olmaktan fazla Hazar bölgesi, üretimi 1990'ların başında 4 milyon v/g'den 2004'e dek 10 milyon v/g'e yükselen Kuzey Denizi'ne daha çok yaklaşacaktır[1].

Petrol oyununun oyuncuları çeşitlidir. Fakat bunların büyük çoğunluğu çıkarlarını değişik araçlarla korumaya çalışan ekonomik ve politik yönden dünyanın gelişmiş devletleridir. Transkafkasya'daki bu yeni "Büyük Oyun" Avrasya'nın gelecekteki jeopolitik oluşumunu büyük ölçüde etkileyebilir. Bu mücadelede, tarafların hangi baskı araçlarından, manevralardan ve ittifaklardan istifade edeceğini şimdiden

[1] Devlet İstatistik Enstitüsü

söylemek çok zordur. Mücadeleye bir çok güçlü devlet katıldığı için hiçbir ülkenin tek başına başarılı olamayacağını ihtimal etmek mümkündür. "Bu dış oyunculardan her biri diğerlerinin beklentilerini ve kaynaklarını, son beş yılda ise diğerlerinin politik oyunlarının sadece objeleri olmakla kalmayıp kendileri de oyuncu olmak isteyen üç yeni devletin ortaya çıkışını da göz önünde bulundurmalıdır. Bu yön bizim bölgenin geleneksel anlamını göz önünde bulundurmamızdan dolayı çoğu zaman gözden kaçmaktadır"[1].

Kafkasya ve Orta Asya'nın petrol ve doğal gaz rezervleri 21. Yüzyılda Batı'nın jeostratejik ve ekonomik çokarları, aynı zamanda bölgedeki yeni bağımsız devletlerin egemenliklerini koruması ve gelir elde etmesi için hayati önem taşımaktadır. Fakat petrol sağlayabileceği zenginlik ve sermaye birikimine karşılık, Azerbaycan'ı da kapsamakla bölgesel devletlerin iç yapılarındaki istikrarsızlığın da nedeni olabilir. Özellikle Rusya'nın Hazar'a kıyıdaş devletleri içten yıkma çabaları açık olarak görülmektedir. Petrol sorunu karşısında Rusya'nın faaliyeti belirgin bir şekilde Transkafkasya'nın görünüşte bağımsız devletlerine yönelik Moskova'nın politikasında emperyalist bir unsuru yansıtmaktadır.

Uluslararasi Enerji Ajansı'nın(IEA)-OECD'ye bagli bir örgütlenme- bir arastırmasına göre, önümüzdeki dönemde, uzun vadeli olarak daha ziyade OPEC ülkelerinin petrolü kullanılacak. Bunun ötesinde, OPEC üyesi olmayan ülkelerde petrol üretimi ve rezervi, OPEC üyesi ülkelerinkilere, özellikle de Körfez ülkelerindekine nazaran verimsizleşecek; ABD'de petrol üretimi geriliyor ve rezervlerin belli bir zaman sonra tükeneceği tahmin ediliyor. Meksika ve Venezuela'da yeni petrol kaynaklarının işletmeye açılmıyor veya Kolombiya'da olduğu gibi iç savaştan dolayı beklenen verim elde edilmiyor. Kuzey Denizi rezervlerinin en fazla on sene sonra biteceği hesaplanıyor. Bu durumda OPEC'in giderek daha da güçleneceği, petrol üretiminde ve pazarlamasında istediği fiyatı dikte edeceği hesap ediliyor. Bu, OECD ülkelerinin ve petrol tekellerinin hesabı. Rekabet açısından maddi nedenleri olan bir hesaplama. Tezimizdeki tablo 6 ve özellikle Tablo 8'den göründüğü gibi petrol rezervlerinin önemli bir kısmı OPEC ülkelerindedir.

---

[2] Goble, a.g.m.

Böyle bir durumda Hazar Havzası petrolü giderek daha önemli oluyor. Sadece OPEC'e alternatif olmak, OPEC'in tekelciliğini etkisizleştirmek bakımından değil, aynı zamanda emperyalistlerarası hegemonya mücadelesi; 21. yüzyıla hakimiyet bakımından önemli oluyor. Hazar Havzası'nda Azerbaycan, kullanılan ve henüz kullanılmayan oldukça verimli petrol yataklarına sahip. Keza Kazakistan'ın da petrol yatakları kapsamlı ve verimli. Türkmenistan ise, petrolü az olmasına rağmen, doğal gaz bakımından dünyanın en zengin yataklarına sahip. Özbekistan'ın da petrolü az olmasına rağmen, zengin doğal gaz yataklarının olduğu biliniyor. IEA'nın hesaplamasına göre bu bölgedeki petrol rezervleri 2-6 milyar ton civarında. Bu miktar, dünya petrol rezervlerinin % 1,5 ile % 4'üne tekabül ediyor. Özbekistan hariç bölgenin doğal gaz rezervleri toplamının 4500-7000 milyar m^3 olduğu tahmin ediliyor. (Özbekistan'ın doğal gaz rezervi ise 2 bin milyar m^3 civarında.) Buna Azerbaycan'da yeni bulunan doğal gaz dahil değil.

Hazar'ın statüsünün belirlenmemesi yabancı yatırımcılar üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Bu nedenle çözüm hem kıyı devletleri, hem de bölgenin enerji kaynaklarının işletilmesine katılmak isteyen yabancı şirketle için olumlu sonuçlar doğuracaktır. Yine Hazar'ın Hukuki statüsü çözülmeden güvenlik probleminin de çözülemeyeceği görülmektedir.

Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin sorunların çözüme kavuşturulması, deniz hukukunun dolayısıyla uluslararası hukukun gelişmesine de büyük katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak biz bu tezimizde enerji ve enerji kaynaklarını, bu enerji kaynaklarında petrolün öneminin değerlendirmesi yaptıktan sonra petrol talep ve arzı, dünyadaki petrol rezerv, üretim ve tüketimi, petrol fiyatlarının genel önemi ve ekonomilerdeki etkisi, petrol sanayisi petrol taşımacılığındaki sorunlar, hangi taşıma yollarının ve avantajının olduğunu, dünyada ne kadar petrol varolup tükendiğini, OPEC ülkelerinin petrol rezervini de ele alarak dünya petrolünün kısaca öneminden bahsetmişiz. Ayrıca Hazar, Orta Asya ve Kafkasya petrollerini de analiz ederek petrol boru hatlarına değinmişiz.

Bundan başka Azerbaycan petrolünün ekonomideki ve genel olarak dünya ekonomisindeki yeri ve önemi, gerçekten bu petrollerin dünyada ne kadar önemli olduğunu, ister ekonomik isterse de politik açıdan irdeleyip, dünyada alternatif petrol olma durumunu açıklamışız.

Hazar petrollerinin devletler açısından değerlendirilmesi ve Azeri petrolünün rolüne de değinilerek Azeri petrol stratajisie yer verilmiştir.

Ayrıca Azeri petrol stratejisinde izlenmesi gereken ekonomik politikalardaki yol, petrolden gelecek gelirlerin diğer sektörlerin gelişmesi için harcamak, yani tek yönlü ekonomiden kurtulmaktır. Yalnız petrole odaklanan ekonomiden vazgeçilmelidir. Dünya deneyimleri göztermiştir ki, yalnız doğal zenginliklere dayanan devletler hem iç, hem de dış konularda bağımsızlıklarını tedricen kaybederler.

Tezimizde de belirttiğimiz gibi "U.S. Geological Survey" ve "Oil Gas Journal" dergilerine göre A.B.D., Kanada, İngiltere, Mısır'daki petrol rezervlerinin 10 yıllık ömrü kaldı. Suudi Arabistan, Rusya, İran'ın rezervleri 48 yılda bitecek. Yüz seneden fazla petrol vermeye devam edecek topraklar ise Irak, Kuveyt, Kazakistan ve Azerbaycan'a ait. Buradan da Azeri petrolünün ne denli önemi ortaya çıkmaktadır.

EK-1. DÜNYA'DA PETROL ÜRETİMİ											
Million tonnes	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
USA	417,1	423,4	413,5	397,5	388,0	384,0	382,5	380,4	368,6	353,0	353,5
Canada	92,3	92,7	96,6	101,7	106,1	111,5	115,1	120,3	124,7	120,6	126,3
Mexico	147,1	154,5	154,5	154,6	155,2	151,3	163,4	170,6	174,4	166,1	172,1
K.AMERİKA	656,5	670,6	664,7	653,8	649,2	646,9	661,0	671,3	667,7	639,7	651,9
Argentina	25,9	26,3	29,6	31,6	35,1	38,1	41,6	44,1	44,9	42,7	41,2
Brazil	32,6	32,2	32,4	33,0	34,3	35,5	40,2	43,1	49,9	56,4	63,5
Colombia	22,7	22,0	22,6	23,4	23,5	30,2	32,4	33,9	39,3	42,5	36,1
Ecuador	14,9	15,7	16,8	18,0	19,8	20,2	20,1	20,2	19,6	19,5	20,7
Peru	6,6	5,9	5,9	6,4	6,5	6,2	6,1	6,0	6,0	5,8	5,3
Trinidad & Tobago	7,7	7,5	7,2	6,7	7,0	7,0	6,9	6,6	6,5	6,7	8,1
Venezuela	115,9	129,3	129,6	134,0	142,0	152,4	162,2	171,4	181,0	163,2	166,8
Other S. & Cent. America	3,6	3,6	3,6	4,0	4,3	4,7	4,8	5,6	6,0	6,4	6,6
G&Merkezi AMERİKA	229,8	242,4	247,7	257,0	272,4	294,2	314,3	330,9	353,2	343,1	348,2
Denmark	6,0	7,0	7,8	8,3	9,1	9,2	10,1	11,4	11,4	14,7	17,8
Italy	4,7	4,3	4,5	4,6	4,9	5,2	5,5	6,0	5,6	5,0	4,6
Norway	81,7	93,3	106,9	114,1	129,4	138,5	155,5	156,9	150,0	149,4	157,5
Romania	8,1	7,0	6,8	6,9	7,0	7,0	6,9	6,8	6,6	6,4	6,3
United Kingdom	91,6	91,3	94,3	100,2	126,5	129,9	129,7	128,2	130,6	136,6	126,2
Other Europe	25,3	24,7	24,1	22,4	22,9	21,4	20,0	18,8	18,0	16,7	16,6
AVRUPA	217,5	227,5	244,4	256,6	299,8	311,2	327,6	327,9	322,3	328,7	329,0
Azerbaijan	12,5	11,7	11,1	10,3	9,6	9,2	9,1	9,2	11,4	13,8	14,9
Kazakhstan	25,8	26,6	25,8	23,0	20,3	20,6	23,0	25,8	25,9	30,1	35,3
Russian Federation	515,9	461,9	398,8	354,9	317,6	310,8	302,9	307,4	304,3	304,8	323,3
Turkmenistan	5,7	5,4	5,2	4,4	4,2	4,1	4,4	5,4	6,4	7,1	7,4
Uzbekistan	2,8	2,8	3,3	4,0	5,5	7,6	7,6	7,9	8,2	8,1	7,5
Other Former Soviet Union	7,9	7,4	7,0	6,6	6,5	6,2	6,4	6,4	6,2	6,0	6,0
Eski SSCB (BDT)	570,5	515,8	451,2	403,2	363,7	358,4	353,3	362,0	362,5	369,9	394,4
Iran	161,4	173,4	174,7	182,2	182,6	182,7	183,8	184,1	187,8	175,2	186,6
Iraq	105,1	13,7	25,9	22,6	25,2	27,3	29,9	58,0	105,2	125,6	128,1
Kuwait	46,9	9,2	54,7	97,5	104,1	105,3	105,8	105,7	108,1	99,3	105,6
Oman	34,4	35,5	37,2	38,9	40,6	43,0	44,5	45,1	44,9	45,2	47,8
Qatar	20,6	19,9	23,0	21,3	20,8	21,3	26,4	32,5	35,0	33,7	37,0
Saudi Arabia	341,3	426,7	440,7	431,1	426,1	426,7	434,6	442,1	442,8	410,3	441,2
Syria	21,1	24,5	26,9	29,5	29,4	31,1	30,6	30,1	30,1	30,3	28,1
United Arab Emirates	104,9	121,1	115,3	111,3	113,1	110,6	114,5	113,6	116,4	105,6	114,7
Yemen	8,7	9,4	8,7	9,9	16,4	16,6	16,8	17,6	18,0	18,8	20,8
Other Middle East	2,4	2,5	2,5	2,5	2,4	2,4	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
Orta DOĞU	846,8	835,9	909,6	946,8	960,8	967,0	989,2	1031,2	1090,5	1046,2	1112,4
Algeria	57,5	57,7	56,6	56,7	56,4	56,6	59,3	60,3	61,8	63,9	67,0
Angola	23,4	24,5	27,2	24,8	27,4	31,2	35,4	36,5	36,0	36,8	36,4
Cameroon	7,8	7,2	6,8	6,6	5,8	5,4	5,6	6,3	5,3	4,8	4,5
Rep. of Congo (Brazzaville)	8,0	8,1	8,6	9,5	9,6	9,3	10,4	11,6	13,6	14,5	13,7
Egypt	45,5	45,4	46,0	47,5	46,5	46,6	45,1	43,8	43,0	41,4	39,5
Equatorial Guinea	-	-	0,1	0,2	0,2	0,3	0,9	3,0	4,1	4,5	5,3
Gabon	13,5	14,7	14,5	15,2	16,8	17,8	18,3	18,2	16,9	17,0	16,4
Libya	68,3	69,0	70,8	67,2	68,6	69,0	69,6	71,1	70,7	68,0	70,6
Nigeria	89,8	93,7	96,9	97,8	97,6	98,1	105,4	113,4	106,5	99,9	103,9
Tunisia	4,6	5,2	5,2	4,7	4,4	4,3	4,2	3,8	3,9	4,0	3,7
Other Africa	1,8	1,7	1,5	1,8	2,1	2,6	3,3	3,6	3,4	6,7	12,2
AFRİKA	320,1	327,2	334,1	332,0	335,4	341,0	357,5	371,6	365,2	361,5	373,2
Australia	28,4	26,9	26,5	24,9	26,9	25,4	26,6	28,8	27,4	24,5	35,5
Brunei	7,4	8,0	9,0	8,6	8,8	8,6	8,1	8,0	7,7	9,0	9,5

China	138,3	141,0	142,0	144,0	146,1	149,0	158,5	160,1	160,2	160,2	162,3
India	34,8	33,1	30,2	29,0	33,2	37,3	36,5	37,3	37,0	36,7	36,5
Indonesia	71,9	78,3	74,1	74,3	74,3	73,9	74,1	73,1	71,6	66,1	67,8
Malaysia	29,9	31,1	31,7	31,1	31,7	34,0	34,4	35,0	36,6	35,7	36,2
Papua New Guinea	-	-	2,5	5,9	5,7	4,7	5,0	3,6	3,8	4,1	3,3
Thailand	2,7	3,1	3,4	3,5	3,6	3,5	4,0	4,7	4,9	5,3	6,8
Vietnam	2,7	4,0	5,5	6,3	7,1	7,7	8,9	10,1	12,1	14,6	16,2
Other Asia Pacific	6,7	7,0	7,4	7,3	6,7	6,3	6,8	7,3	6,7	6,4	6,4
ASYA PASİFİK	322,9	332,4	332,4	334,8	344,0	350,3	362,9	368,0	367,9	362,7	380,5
DÜNYA'da TOPLAM	3164,1	3151,9	3184,1	3184,2	3225,2	3269,0	3365,8	3462,9	3529,1	3451,8	3589,6
Of which OECD	892,2	917,4	927,7	927,5	968,2	975,7	1008,2	1021,8	1010,9	986,8	1010,4
OPEC	1183,5	1191,9	1262,4	1295,8	1310,9	1323,8	1365,6	1425,5	1486,9	1410,9	1489,4
Non-OPEC £	1410,0	1444,2	1470,6	1485,3	1550,7	1586,8	1646,9	1675,4	1679,7	1671,0	1705,8

* Includes crude oil, shale oil, oil sands and NGLs

Excludes liquid fuels from other sources such as coal derivatives.

^ Less than 0.05

£ Excludes Former Soviet Union

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2001

EK-2.DÜNYA'DA PETROL TÜKETİMİ											
Million tonnes	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
USA	781,8	765,6	782,2	789,3	809,8	807,7	836,5	848,0	863,8	888,9	897,4
Canada	77,7	74,8	74,9	77,0	78,7	76,3	78,6	82,1	83,5	82,9	82,9
Mexico	67,7	70,4	71,2	71,0	77,8	71,4	73,8	77,3	81,2	80,8	84,3
K.AMERİKA	927,2	910,8	928,3	937,3	966,3	955,4	988,9	1007,4	1028,5	1052,6	1064
Argentina	18,3	19,4	19,6	19,6	19,4	19,5	20,4	21,2	22,1	20,8	20,1
Brazil	58,4	59,0	62,1	62,9	65,7	69,2	74,1	79,9	83,2	83,2	84,4
Chile	6,6	6,8	7,4	8,0	8,8	9,7	10,6	11,4	11,4	11,7	11,8
Colombia	9,5	9,6	10,6	10,8	11,1	11,8	12,2	12,3	12,0	10,6	10,5
Ecuador	4,2	4,7	4,6	4,8	5,2	5,1	5,7	6,5	6,6	6,0	6,5
Peru	5,7	5,3	5,5	5,7	6,2	7,1	7,3	7,2	7,3	7,4	7,0
Venezuela	18,4	18,6	19,7	19,4	19,6	20,0	19,0	20,4	21,6	21,9	22,6
Other S. & Cent. America	45,2	45,1	46,3	47,8	49,9	51,6	52,3	53,2	54,3	55,1	55,8
G&Merkezi AMERİKA	166,3	168,5	175,8	179,0	185,9	194,0	201,6	212,1	218,5	216,7	218,7
Austria	10,8	11,6	11,3	11,4	11,3	11,3	11,6	11,9	12,3	12,1	11,5
Belgium & Luxembourg	24,8	26,5	27,1	26,5	27,0	26,4	29,4	30,3	31,6	32,4	33,1
Bulgaria	8,8	5,9	6,0	6,2	5,8	5,6	5,5	4,4	4,8	4,9	5,0
Czech Republic	8,4	7,1	6,8	6,9	7,1	8,0	8,4	8,0	8,3	8,2	7,9
Denmark	9,0	9,1	9,0	9,5	10,1	10,5	11,4	11,1	10,7	10,6	10,4
Finland	11,0	10,6	10,3	9,9	10,4	9,9	10,3	10,2	10,5	10,7	10,5
France	89,4	94,6	94,4	91,1	88,2	89,0	91,0	91,7	95,0	96,4	95,1
Germany	127,3	133,1	134,3	136,3	135,1	135,1	137,4	136,5	136,6	132,4	129,5
Greece	15,7	15,8	16,1	16,7	16,9	17,6	18,2	18,4	18,2	18,7	19,1
Hungary	9,3	8,0	8,1	7,7	8,1	7,7	7,1	7,1	7,4	7,1	6,9
Iceland	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9
Republic of Ireland	4,4	4,9	5,1	5,1	5,6	5,7	6,0	6,6	7,4	8,3	8,3
Italy	93,6	92,4	94,5	92,6	92,5	95,5	94,2	94,6	94,7	94,4	93,0
Netherlands	35,0	35,8	36,5	36,4	36,4	38,0	37,4	39,5	39,4	40,6	41,8
Norway	9,2	8,7	9,0	9,5	9,6	9,6	10,1	10,3	10,0	10,1	9,4
Poland	15,8	14,9	13,6	14,0	14,8	14,9	17,2	18,2	19,9	19,9	20,6
Portugal	11,1	11,5	12,8	12,0	12,0	12,9	12,1	13,7	15,1	15,4	15,3
Romania	18,7	15,6	12,7	12,1	11,2	13,5	13,0	13,7	12,0	9,5	8,9
Slovakia	5,0	4,4	3,9	3,2	3,3	3,2	3,4	3,4	3,3	3,0	2,8
Spain	48,7	49,4	52,8	51,3	53,5	56,3	58,7	62,0	66,4	68,4	70,1
Sweden	16,4	15,5	16,4	16,1	17,0	16,1	17,4	16,1	16,2	16,1	15,2
Switzerland	12,8	13,0	13,1	12,3	12,7	11,8	12,2	12,8	13,0	12,6	12,2
Turkey	22,1	22,1	23,5	27,0	25,8	28,4	29,8	30,0	29,6	29,5	31,5
United Kingdom	82,9	82,5	83,6	84,0	82,9	81,9	83,9	81,3	80,9	79,4	77,6
Other Europe	19,5	16,9	13,0	13,4	12,9	13,6	15,2	16,5	16,7	16,3	16,0
AVRUPA	710,3	710,5	714,6	711,9	710,9	723,3	741,7	749,2	760,9	757,9	752,6
Azerbaijan	8,5	8,2	8,1	8,2	8,1	8,5	7,0	6,0	5,9	6,3	7,4
Belarus	24,8	24,0	21,2	14,0	12,8	12,3	9,3	9,6	7,9	6,1	5,4
Kazakhstan	21,5	21,7	20,3	15,7	12,3	12,0	10,2	10,3	8,2	6,0	6,2
Lithuania	7,5	8,2	4,5	3,9	3,6	3,2	3,3	3,3	3,8	3,1	2,9
Russian Federation	249,7	243,4	224,4	188,6	162,7	146,1	130,1	129,1	123,7	126,2	123,5
Turkmenistan	4,4	5,0	4,9	3,2	3,7	3,9	3,0	3,0	4,3	4,5	4,8
Ukraine	63,0	57,5	42,6	24,8	19,8	18,9	14,2	13,8	14,3	13,3	10,4
Uzbekistan	12,6	11,0	9,1	8,1	7,2	6,7	7,4	6,7	7,0	7,1	6,8
Other Former Soviet Union	26,7	18,4	12,9	9,2	6,1	5,4	4,2	5,0	4,8	4,7	5,7
Eski SSCB (BDT)	418,7	397,4	348,0	275,7	236,3	217,0	188,7	186,8	179,9	177,3	173,1
Iran	47,1	49,0	50,0	50,9	53,4	58,4	60,6	59,0	56,6	58,4	56,9
Kuwait	5,5	3,7	5,2	4,9	6,0	5,9	7,3	8,0	8,2	8,6	8,0

Qatar	1,1	0,8	0,8	0,8	0,9	1,0	1,1	1,1	1,2	1,1	1,1
Saudi Arabia	51,2	55,4	51,4	52,1	53,5	51,4	53,7	55,3	58,8	60,9	62,4
United Arab Emirates	12,7	16,5	16,9	17,2	18,2	18,0	17,8	16,3	11,9	13,0	14,3
Other Middle East	47,1	44,0	48,1	49,6	51,0	55,4	57,8	61,1	62,9	65,0	66,3
Orta DOĞU	164,7	169,4	172,4	175,5	183,0	190,1	198,3	200,8	199,6	207,0	209,0
Algeria	9,2	9,1	9,1	9,1	8,7	8,4	8,1	8,0	8,2	8,1	8,5
Egypt	23,8	23,4	22,7	21,6	21,5	23,3	24,6	26,0	27,3	27,8	26,2
South Africa	16,6	16,7	17,3	18,0	18,8	20,1	20,7	21,0	21,3	21,8	22,5
Other Africa	45,3	46,4	48,5	50,0	52,0	52,6	53,2	54,5	56,3	58,2	59,5
AFRİKA	94,9	95,6	97,6	98,7	101,0	104,4	106,6	109,5	113,1	115,9	116,7
Australia	31,6	30,8	30,9	32,7	34,0	35,3	35,9	37,0	37,0	38,0	38,7
Bangladesh	1,9	1,7	1,8	2,1	2,2	2,8	2,9	3,3	3,1	3,2	3,3
China	110,3	117,9	129,0	140,5	149,5	160,7	174,4	185,6	190,3	207,2	226,9
China Hong Kong SAR	6,3	6,3	8,1	8,3	8,9	9,5	9,3	9,2	8,8	9,3	9,6
India	57,9	58,9	62,1	62,7	67,4	73,0	79,4	83,3	86,8	95,2	97,6
Indonesia	29,8	32,2	35,1	37,6	37,0	39,1	42,4	45,9	43,5	46,8	51,1
Japan	247,7	252,1	257,5	251,9	267,4	267,6	268,8	265,0	253,6	257,3	253,5
Malaysia	13,0	13,9	14,0	15,6	17,4	17,9	19,0	20,2	19,0	20,3	20,5
New Zealand	4,9	4,9	5,2	5,2	5,6	5,8	5,9	6,1	6,1	6,3	6,3
Pakistan	10,7	11,4	12,4	13,5	14,5	15,8	16,6	17,0	17,6	18,2	19,6
Philippines	11,5	11,1	13,7	14,1	14,9	16,8	17,5	18,8	19,1	18,0	16,8
Singapore	20,3	20,6	21,7	23,0	26,8	27,9	27,5	29,1	29,2	28,3	29,1
South Korea	49,5	59,9	72,3	79,3	87,0	94,8	101,4	110,3	92,9	99,7	101,8
Taiwan	26,8	27,6	28,4	30,2	32,3	34,7	34,8	36,0	37,2	39,9	39,8
Thailand	19,6	21,4	23,6	26,8	29,8	34,7	37,5	37,8	35,4	35,4	34,1
Other Asia Pacific	11,6	11,4	12,5	13,5	14,0	14,8	16,4	17,3	18,1	18,6	20,2
ASYA PASİFİK	653,4	682,1	728,3	757,0	808,7	851,2	889,7	921,9	897,7	941,7	968,9
DÜNYA'da TOPLAM	3135,6	3134,3	3165,0	3135,1	3192,1	3235,4	3316,6	3387,7	3398,2	3469,1	3503
Of which OECD	1919,2	1926,2	1973,2	1983,4	2038,0	2046,3	2105,5	2137,0	2142,2	2178,1	2184
European Union 15	580,1	593,3	604,2	598,9	598,9	606,2	619,0	623,9	635,0	635,9	630,5
Other EMEs £	745,4	767,8	808,1	840,9	884,7	936,0	984,2	1026,0	1039,3	1079,8	1112

* Inland demand plus international aviation and marine bunkers and refinery fuel and loss

^ Less than 0.05

£ Excludes Central Europe and Former Soviet Union

Note: Differences between these world consumption figures and world production statistics are accounted for by stock changes, consumption of non-petroleum

additives and substitute fuels, and unavoidable disparities in the definition, measurement or conversion of oil supply and demand data.

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2001

EK-3:ÜRETIMDE HISSE ANLAŞMASI

1: Kıyıda Üretim Payı (Offshore Production Sharing Agreements (PSA))

Anlaşma ismi	Proje Ortakları	Tahmini Rezervleri	Projeye Yatırılan Para	Projenin Durumu
Azeri, Çırak ve Güneşli(AIOC) Anlaşma: 20 Eylül 1994; Onay 1994 Aralık	BP (34.1%,yönetici), Unocal (10.2%), Lukoil (10%), SOCAR (10%), Statoil (8.6%), Exxon Mobil (8%), TPAO (6.8%), Devon Energy (5.6%), Itochu (3.9%), Amerada Hess (2.7%)	4.3 milyar varil petrol	$13 milyar	1997'de İhraç edildi. Çıtaktan Mays 2002 120,000 bbl/d petrol üretildi. Azeri kuyusunda ilk araştırma yapıldı.
Şah Deniz Anlaşma 4-haziran, 1996; İmza 17-Ekim 1996	BP (25.5%,yönetici), Statoil (25.5%), SOCAR (10%), LukAgip (10%), TotalFinaElf (10%), OIEC ve İran (10.0%) TPAO(9.0%)	2.5 milyar varil petrol; 25-39 Tcf doğal gaz	$4.5'den fazla	2004.Doğal-gaz çıkarılacak
Lankeran-Talış Anlaşma 13-Ocak-1997;Yürürlükte 1997-Haziran'dan beri	TotalFinaElf (35%, yönetici), Wintershall (30%), SOCAR (25%), OIEC of Iran (10%)	700 milyon varil petrol	$2 milyar; $36.6 milyon yatırıldı 2000'de	İlk kuyu kazma (2001) yapıldı.
Yalama/D-222 Anlaşma Temmuz 4, 1997; Yürürlükte Kasım1997	LukArco (60%, yönetici); SOCAR (40.0%)	750milyon varil çıkarıldı Yalama'dan.	$4 milyar	2-D ve 3-D sismik çalışma yapıldı.
Abşeron Anlaşma Aug. 1, 1997; Yürürlükte Kasım 1997	SOCAR (50%); Chevron (30%, yönetici),Toplamn (20%) Elf'ın	13 milyar varil petrol; 100 Tcf doğal gaz	$3.5 milyar; $10.6 milyon yatırıldı 2000'de.	2001'de ilk kazıda çok az verim gösterdi.
Oğuz Anlaşma Aug. 1, 1997; Yürürlükte Kasım 1997	ExxonMobil (50%, yönetici), SOCAR (50%)	550 milyon varil petrol; 1.8 Tcf doğal gaz.	$2 milyar; $5.5 milyon yatırıldı200 0'de.	Nisan 2001. ExxonMobil ilk kazı işlemini yaptı. Nisan 2002'de proje bitirildi.
Nahçivan Anlaşma Aug. 1, 1997; Yürürlükte Kasım 1997	ExxonMobil (50%, yönetici), SOCAR (50%)	750 milyon varil petrol	$2 milyar; 2000'de $22.5 milyon yatırıldı	ExxonMobil ilk ve ikinci delme işlemleri olumlu sonuçlandı
Kurdaşi-Araz-Kirgan Daniz Anlaşma Temmuz-7, 1998;	SOCAR (50%), Agip (25%, yönetici), Mitsui (15%), TPAO (5%), Repsol (5%)	1.3 milyar varil petrol.	$2.5 milyar.	İlk kazı işlemlerinde tamamlandı sonuç çok az

Yürürlükte Temmuz 1998				verim verdi.
İnam Anlaşma Temmuz-21, 1998; Yürürlükte Aralık-1998	SOCAR (50%), BP (25%, yönetici), Royal Dutch/Shell (25%)	2.2 milyar varil petrol.	$2 milyar; 2000'de $7.5 milyon yatırıldı.	Aug. 2001 BP yüksek basınçtan dolayı projeyi erteledi.
Araz, Alov, ve Şarg Anlaşma Temmuz-21, 1998; Yürürlükte Aralık-1998	SOCAR (40%), BP (15%, yönetici), Statoil (15%), ExxonMobil (15%), TPAO (10%), Alberta Energy (5%)	4 milyar varil petrol.	$10 milyar	Temmuz 2001'de İran ile Azerbaycan arasında yataklarla ilgili sorundan dolayı işlemler durduruldu.
Ateşgah Anlaşma Aralık-25, 1998; Yürürlükte Temmuz-1999	SOCAR (50%), JAOC konsorsiyum (50%). JAOC bölündü Japex'le (22.5%, yönetici), Inpex (12.5%), Teikoku (7.5%), and Itochu (7.5%)	750 milyon varil petrol Atashgah, Mugandeniz ve Yanan Tava kuyularında.	$2.5 milyar; 1999'da $35 milyon harcandı.	Sismik çalışma yapıldı.
Lerik, Jenab, Savalan, Dalga Anlaşma Nisan-27, 1999	SOCAR (50%), ExxonMobil (30%, yönetici), unassigned (20%)	1 milyar varil petrol	$3 milyar	Exploration D-43, D-44, and D-73 blocks
Zafer-Maşal Anlaşma Nisan-27, 1999; Yürürlükte Nisan-2000	SOCAR (50%), ExxonMobil (30%, yönetici), Conoco (20%)	1-2 milyar varil petrol	$3 milyar	Exploration D-9 and D-38 blocks

Kaynak: *EİA Energy İnternational Agency ,http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan2.html*

2: Sahilde Üretim Anlaşması (Onshore Production Sharing Agreements)

Name of PSA	**Proje Ortakları**	**Tahmini Rezerver**	**ProjeyeYatırılan Para**	**Projenin Durumu**
Kalamaddin-Mishovdagh (Önceden AzPetoil JV) 1992'de imzalanan JV anlaşması; 2000'de PSA'a ile değişildi	Moncrief Oil (49.3%, yönetici); Pet Oil (35.7%); SOCAR (15%)	200 milyon varil petrol	$1 milyar	2000'de ortalama 2,750 bbl/d petrol üretildi günde
Anshad Petrol, 1993'de imzalanan JV anlaşması;	SOCAR (51%), Attila Dogan (31.5%), Land ve General Berhard (17.5%)	Toplam 219 milyon varil Neftchala, Khilly,	--	4 sondaj yapıldı 1998-1999'da. 1999'da 900 bbl/d petrol

2000'de PSA'a ile değişildi		Babazanan		üretildi.
AzGeroil, 1995'de imzalanan JV anlaşması; 2000'de PSA'a ile değişildi	SOCAR (51%), Grunewald (49%)	Ramany,Balkhany,ve Sabuncu sahalarında Toplam 140 milyon varil	–	1999'da ortalama 1,000 bbl/d üretildi.
Güney Batı Gobustan, Anlaşma 1998Temmuz-2, İmza Kasım-1998'de atıldı	Commonwealth Oil & Gas(67.25%,yönetici), SOCAR (20%), Sooner International (12.75%)	300 milyon varil petrol; 900 milyar m^3 feet doğal gaz.	$900 milyon: 2001'de $51 milyon.	2-D sismik araştırma devam etmektedir
Zykh-Govsany, Anlaşma 2000'in Temmuz-5'de yapıldı	SOCAR (50%); Lukoil (50%)	150 milyon varil petrol	$250 milyon	2000.Yararlı hala getirildikten sonra1,830 bbl/d üretildi
Kursangi-Garabagli Anlaşma 1998'de Aralık-15; İmzalaması Nisan 1999'da yapıldı	SOCAR (50%), CNPC (30%), Amerada Delta-Hess JV (20%)	750 milyon varil petrol	$1 milyar	2-CNPC subsidiaries bought out EBRD stake (acquired from Frontera) in 1/02'de sahada 5,500 bbl/d üretildi
Muradkhanli-Jafarli-Zardab ,Anlaşma 21-Haziran-1998,İmzalama Kasım-1998	Ramco (50%,yönetici), SOCAR (50%)	750 milyon varil petrol	$1 milyar	2001-Nisanda Muradhanlı'da il test çalışmaları yapıldı
Padar-Kharami, Anlaşma 27-Nisan-1999	Moncrief (80%,yönetici), SOCAR (20%)	750 milyon varil petrol	$2 milyar	Sismik çalışmalar devam ediyor.
Şirvanoil, 1997'de imzalanan JV anlaşması; 2000'de PSA'a ile değişildi	SOCAR (60%), Whitehall (40%)	Kyurovdag 650 milyon varil petrol	–	1997'den tamirde olan 2001'de 4,350 bbl/d üretimildi
Batı Abşeron (Karadağ-Kergez-Umbaki fields) Anlaşma 10-Agustos-1994	BMB (100%)	200 milyon varil petrol	$700 milyon	SOCAR ile BMB geçici olarak işlemleri durdurdu.

Kaynak: *EİA Energy İnternational Agency ,http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan2.html*

NO	ŞİRKETLER	KATILMA PAYLARI																ORTALAMA
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	PAY %'lle
1	ARDNŞ	10	7,5	10	20	25	40	50	50	50	50	50	40	50	20	50	50	35,78
2	AMOCO	17,01	-	-	30	-	-	-	-	-	-	25	-	-	-	-	-	4,5
3	UNOCAL	10,05	-	-	25,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,22
4	BP	17,13	-	25,5	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-	-	3,6
5	LUKOİL	10	12,5	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,03
6	STATOİL	8,56	-	25,5	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-	-	3,07
7	EXXON	8	-	-	-	-	-	-	50	-	-	-	-	-	-	-	-	3,63
8	T.P.A.O.	6,75	-	9	-	-	-	-	-	-	5	-	10	-	-	-	-	1,92
9	PENNZOİL	4,82	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,18
10	İTOCHU	3,92	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,5
11	RAMCO	2,08	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50	-	3,26
12	DELTA	1,68	-	-	4,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	1,64
13	LUK-AGİP	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,81
14	AGİP	-	5	-	-	-	-	-	-	-	25	-	-	-	-	-	-	1,88
15	ELF	-	-	10	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,13
16	O.İ.E.C.	-	-	10	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,25
17	LUKARCO	-	-	-	-	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,75
18	MONUMENT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12.5	-	-	-	-	-	0,78
19	CHEVRON	-	-	-	-	-	-	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,88
20	TOTAL	-	-	-	-	10	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,88
21	MOBİL	-	-	-	-	-	-	-	-	50	-	-	-	-	-	-	-	3,13
22	MİTSUİ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-	-	-	-	0,94
23	REPSOL	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	0,31
24	CENTRAL FUEL	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12.5	-	-	-	-	-	0,78
25	UNİON TEXAS	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	-	-	2,5
26	DEMİNEX	-	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,63
27	PETROFİNA	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,31
28	FRONTİERA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30	1,88
29	COMMONWEALTH	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	-	-	2,5
30	JAPON K-SİYUMU	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50	-	-	-	3,13
31	BELİRLENMEDİ												20					1,25
	TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

KAYNAK: Azerbaijan İnternational Magazine

KAYNAKÇA

1.Kaynak Listesi

ARAS N.Osman, Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi,DER Yayınları, İstanbul 2001

ADAMS, Terry. "Will Azerbaijan really benefit from the consortium contract?", Azerbaijan İnternational Magazine

ALİYEV F.Ş., Azerbaycan RespublikasınınYeraltı Suları ve Ehtiyatlarından İstifade ve Jeokoloji Problemleri, Çaşıoğlu Neşriyatı, Bakü, 2000

Aliyev, Haydar. 1994 20 Eylül ARDNŞ ve yabancı petrol şirketleri arasında "Asrın Anlaşması"nın imzalanması törenindeki tebliğinden, Azeri Oil İn The World Policy, Baku: Azerbaijan Publishing House, 1997

Aliyev, Natik. "An İnterview with Natik Aliyev", Azerbaijan İnternational Magazine, 6.2., Spring 1998

Aydın, Toğrul. "Azeri Oil: The Dawn of an İndustrial Era", Caspian Magazine, Moskova'da gerçekleştirilen Mioge'95 ve Bakü'de Oil & Gas sergileri için Hazar bölgesi resmi yayını, Moscow

Azerbaycan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye İle İlişkilerin Değerlendirilmesi, TOBB Yayını, Ankara 1995

Azerbaycan Respublikası Dövlet Statistika Komitesi (12,01,2001), Sosyal, İgtisadi İnkişaf 2000-ci il İlkin Melumatlar, Bakü

Azerbaycan Tarihi 5-6, Bakü, 1998

Azerbaycan'ın Fiziki ve İgtisadi Coğrafiyası, Maarif Yayınevi, Bakü 2000

BAĞIROV S. , Azerbaijan Oil: Glimpses of a Long History, Journal of International Affair, June1996

BERBEROĞLU, C.Necat, Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesinde Elektrik Enerjisi Sorunu, E.İ.T.İ.A. Yayını No 245/165, Eskişehir. 1982

BERBEROĞLU, Enis. Eğer zafer varsa mağluplar kim? Hürriyet, 20 Kasım 1999

Bill Gertz, "Russian Agents teach İranian Spies", The Washington Times.

BOVT, Georgy. "Russia, İran agree that rules on Caspian Se are affair of littoral states, none of which should take unilateral steps", Current Digest of the Post Soviet Pres, Vol .47, No. 44, November 1995

BÖLÜKBAŞI. S. , Ankara's Bakü-Centered Transcaucassa Policy, The Middle East Journal Winter1999

BMT'nin İnkişaf Programı, 1998

Brice M. Clagett, "Ownership Of Seabed and Subsoil Resources in the Caspian Sea Under the Rules of İnternatioanl Law", Caspian Crossroads Magazine

BÜNYADOV Z. M. - YUSİFOV Y. B., Azerbaycan Tarihi, Cilt 1,Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1994,

COHEN, Ariel. "Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti". Avrasya Etüdleri Dergisi

Croissant C. And Croissant M., "Hazar Denizi Statü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları". Avrasya Etüdleri Dergisi. Cilt 3. Sayı 4. Ankara: Tika Yayın Birimi 1997.

ÇİLESİZ Cebrail, Üznük Enis ve Aslan Faruk, "Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı Azerbaycan", Aksiyon dergisi, Sayı 112, 25-31 Ocak 1997

DANİEL Yergin, Dennis Eklof and Jefferson Edwards, "Fueling Asia's Recovery", Foreign Affairs 77, No.2 (March/April 1998)

EBEL, E. Robert. Testimony before the House Committee on the İnternational Relations. July30. 1996

Enerji Karmaşası Ve Halkın Çıkarları Hazırlayanlar:Kigem, Tmmob,Tes-İş Sendikası, Petrol-İş Sendikası, T.Maden-İş Sendikası, Enerji-Yapı Yol Sen, Şubat 2000,

Geoffrey Kemp and Robert Harvey, Strategic Geography and the Changing Middle East (Washington, DC: Carnegie Ednowment for İnternational Peace, 1997)

George S. Hishmeh, Caspian Basin Seen Not Replacing Middle East As Oil Source, Caspian Oil Topic of Symposium, 26 September 1997

GOBLE, Paul. "Pioelines and Pipedreams: The Geo-Pilitics of the Transcaucasus". Caspian Crossroads Magazine

GÜREL, S.Şükrü. Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları

HEMZEOĞLU Mahir (30,07,2002), "Bakı-Novorossiysk kemerinin fealiyyeti dayanıb " Xalcebhesi Gazetesi

International Energy Outlook. Uluslararası Enerji Ajansı EIA'nın açıklamasına göre düzenlenmiştir: Mart 2002

İrfan SAPMAZ, Çiğdem TOKER " Baku-Ceyhan'a tam destek" / BAKÜ .

İTO, Azerbaycan Ülke Profili, Yayın No:1997-54, İstanbul1997

KARADAĞ , Raif. Petrol Fırtınası, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1997

KARADAĞ, Raif, "Petrol Fırtınası", Divan Yayınları, İstanbul 1998

KUBİLAY, Baysal. Uluslararası Petrol Sorunları, İkinci Baskı, İstanbul: AR Yayın Dağıtım, 1982

KULİYEV, Resul. "Neft ve Siyaset". Kanun Dergisi No 10(28). Mayıs 15-31 1997

Mark N.Katz, "An Emerging Russian-İranian Alliance". Caspian Crossroads Magazine.

MARTİN, Tim. "Global Refining Addresses İncreased Oil Demands, New Challenges", Oil & Gas Journal, Vol.96, No.11,March 16,1998

Michael P. Croissant, "Transkafkasya'da Petrol Ve Rus Emperyalizmi", Avrasya Etüdleri Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Ankara: TİKA Yayın Birimi, 1996

NEBİYEV, Rasim. Haydar Aliyev'in Neft Strategiyasının Tentenesi konuşmasından, İqtisadiyat Gazetesi.

NEHİR, Aydın. Orta Asya–Hazar–Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri (Harp Akademileri Basımevi, 1999)

NESİBLİ Nesib, Azerbaycan'ın Geopolitikası ve Neft, Hazar Üniversitesi Neşriyatı, Bakü, 2000

"Oil of the Caspian region: the problems and prospectives", Trend Magazine, No4[5], May 1996

Oil and Politics: "Rings in the same chain", Trend Magazine

ÖZKAYA, Şule. Petrol fiyatlarının Ekonomiye etkisi, www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi1/petrol.htm

PAMİR A. Necdet, Orta Asya ve Kafkaslar'da Enerji Kaynakları'nın Stratejik Önemi ve Petrol Politikaları. ASAM. Ankara 2001

RZAYEVA, Günay. "Bakı Neftinin etrafında mübarize tarihinden", Azerbaycan Nefitinin Düneni, Bugünü ve Sabahı

Scott Horton and Natik Mamedov, "İnvestments in Azerbaijan's upstream requires attention to legal details", World Oil Magazine

OĞAN Sinan, Azerbaycan, TDAV Yayını, İstanbul, 1992

OĞAN Sinan, Aydın AHMEDOV (1996), Türk Dünyasının Petrol Potansiyeli ve Onun Arıtılması, Yeni Forum Dergisi, Haziran

Tacis , Azerbaycan'ın İktisadi İcmali Rubluk bülleten. Oktyabr-Dekabr 2000, Tacis Yayını Baku 2001

TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara ,1996

TOLUNER Sevin, Uluslararası Hukuk

US Department of Energy, Yıllık Rapor, 1997

Yaponskie kompanii v Azerbaydjane", Capital Dergisi.

ÇEMENZEMİNLİ V.Yusuf, Tarihi, Coğrafi ve İktisadi Azerbaycan, Bakı Üniversitesi Neşriyatı, Bakı, 1993, Karacabey Kürşat, "Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın Geçeceği Ülkelerin Jeopolitiği", Türkistan Bülteni, 12 Şubat 2000

CLEAVER,Tony Understanding the World Economy, Rotledge, London, 1997

Azerbaycan Devlet İstatistik Enstitüsü (ADİE), 1995-1996 Verileri.

MİCHAEL. P, Groissant, Transkafkasyada Petrol ve Rus Emperyalizmi, Avrasiya Etüdleri

TREND, Oil of the Caspian Region: The Problems and Perspechives, Mayıs 1996

U.S. Geological Survey, Energy Resources of the World, N:7, 1998. 07. 25.

Enerji Diplomasisi OECD Türkiye Raporu, İnterntional Energy Agency, Turkey-1997 Review, OECD Basım Merkezi,Paris,1997

2.Yararlanılan İnternet Adresleri

www.azarbaycan.venus.com/energy/jeotermal/.htm . Erişim: 30.08.2002

www.asif.venus.com/energy/index.htm,(massif01@yahoo.com) Erişim: 10.09.2002

www.azmincom.com/htmlaz/rabita.html Erişim: 20,06,2002

www.azembassy.com/.Erişim : 15,05,2002

www.arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/97/11/13/dunya.htm

www.baku_jobs.bp.com

www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/Azerbaijan.htm

www.bp.com/archive/bp00/transportation.htm, Erişim: 25.04.2002

www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/world.html, Erişim: 15.05.2002

www.iaea.org/programmes/a2 , Erişim: 12.02.2002.

www.haberbilgi.com, Zulhal, Aslı "Petrol Platformları", Erişim: 28.03.2002

www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/aj.html

www.ehaber.net/index.shtml

www.igeme.org.tr/TUR/foyler/TARIM/FRAME.HTM

www.usacc.org/azerbaijan/oil-caspian.htmErişim: 12,05,2002

www.lonelyplanet.com/mapshells/europe/azerbaijan/azerbaijan.htm, Erişim:15.06.2002

www.zaman.com.tr/HTML..Erişim:05.06.2002 Bakü

www.hurriyetim.com.tr/aramasonucları/26,02,2002.html

www.arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/11/20/yazarlar/11yaz.htm

www.xalqcebhesi qezeti.htm erişim:30.07.2002

www.politicalresources.net/azerbaijan.htm

www.turkey.org/news/selected/120897s3.htm

www.turkishpilots.org.tr/HABERLER/btc-baku-ceyhan boru.html

www.tusiab.com/azerbaycan.htm

www.tusiad.org.tr/turkish/rapor/rusya/pdf/sec07.pdf

www.tubitak.gov.tr, Erişim: 25.04.2002

www.statcom.baku.az.comHTML/1.htm,

www.yesevi.edu.tr/bilgibankasi/TurkCum/Azer.htm

www.xeber.net

www.iqtisadiyat.com